

השילוח – כתב עת ישראלי להגות ומדיניות

גיליון מס' 5, תמוז תשע"ז – יולי 2017

רואה אור בירושלים

השילוח – כתב עת ישראלי להגות ומדיניות

עורך: יואב שורק

עורך משנה: צור ארליך

סגני עורך: יצחק מור, אלון שלו

מנכ"ל: עמיעד כהן

מו"ל: אריק כהן

איורי מאמרים: מנחם הלברשטט

איור השער: יוני שלמון

עיצוב: נריה צור ואהרון פרידמן // סטודיו דב אברמסון

כתובת המערכת: אהליאב 5, ירושלים 9446778

אתר הבית: www.hashiloach.org.il

למכתבים: main@hashiloach.org.il

מנהלה: office@hashiloach.org.il

המעוניינים לכתוב ל'השילוח' מוזמנים לשלוח תקציר בן כ-300 מילה ובו תיאור המאמר המוצע (נושא המאמר, טענתו העיקרית ודרכי הטיעון) לכתובת main@hashiloach.org.il. מאמרים שיתקבלו לפרסום ימנו 10 אלפים מילה לכל היותר (ומאמרי ביקורת - לא יותר מ-3,000). מאמרים המתקבלים לפרסום מזכים את כותביהם בתשלום.

השילוח

מאמרים

41 חיזוק הדמוקרטיה - בלי שינוי השיטה • עמנואל נבון

הניסיון וההיגיון מלמדים שהחלפת שיטת הבחירות תגרום נזק. בשיטה הקיימת יש לערוך תיקונים

67 המרכז חוזר • יאיר לפיד

לא פשרה אלא מרכז הכובד של החברה. המרכז החדש והמתוקן עומד לתפוס את ההנהגה בעולם המערבי

91 טראמפ מול א־סיסי: הזדמנות לתיקון טעויות • איתי חימיניס

מצרים צריכה לשוב לעמדת הובלה בעולם הערבי המתון, ועל הממשל האמריקני החדש לסייע לה בכך

109 אמריקה והסדר העולמי הליברלי • מייקל אנטון

כללי המשחק שקבעה ארצות הברית אחרי מלחמת העולם השנייה אינם עונים על צרכיה כיום. טראמפ מבין זאת

123 גדר על פי התהום • משה מאיר

הליברליזם העכשווי חותר לביטול הרסני של כל מעגלי הזהות. מסה אישית על מעבר לשמרנות מתונה

חותם אחרון

137 השלום שאחרי נתניהו • בני אלון

ריאליזם מדיני ישראלי הוא זה המכיר ביסוד המשיחי, ומבחין היטב בין הבנת המציאות לאופן ההתנהלות בתוכה

ביקורת

151 האזהרה של יונה וולך • עודד כרמלי

שיר אחר שיר הזהירה וולך המאוחרת מפני הנזילות הזהותית של וולך המוקדמת. הפרשנים לא הקשיבו

יומן עמדות | תמוז תשע"ז | יולי 2017

יואב שורק

מבחנה של המדינה היהודית

תוכניתה של משטרת ישראל להגברת האכיפה והנוכחות במגזר הערבי היא צעד בעל חשיבות היסטורית

אמה – ומימשו את האיום באכזריות. ערב לפני הגשת כתב האישום התקיימה בתל-אביב הפגנה נגד אוזלת היד של הרשויות בטיפול בתופעה הנוראה של "רצח נשים בישראל". קשה היה להתבונן בהפגנה של הנשים הישראליות, רובן יהודיות חילוניות, בלי לחשוב על הפער התהומי בין התרבות שבתוכה אירע הרצח לבין התרבות הנושאת – לפחות לכאורה – באחריות של הריבון למניעתו. קשה אפילו לדעת עם מי

באמצע יוני, לאחר שהושלם פענוח הרצח של חנאן אל-בחירי מהיישוב הבדווי לקיה שבנגב ונמצאה גופתה הטמונה באדמה, שבורת מפרקת ושרופה, הוגש כתב אישום על רצח נגד שלושה גברים ממשפחתה הקרובה של הצעירה בת ה-19. אל-בחירי, שלדברי אמה נישאה בניגוד לרצונה לאדם מוגבל שלא הכירה, התגרשה ממנו ויצאה לעבוד מחוץ לכפר, במטרה לפצות את משפחת בעלה לשעבר על המוהר ששולם לה; דודיה הזהירו אותה מפני יציאה מבית

הנשים מלקיה מזדהות יותר: עם הנשים התל-אביביות שהפגינו למענן, או עם הגברים הבדווים, שחלקם נכונים – עקרונית אם לא מעשית – ליטול את נפשן אם יחרגו מן המקובל בכפר.

זו, כמובן, רק דוגמה לבעיה העמוקה הטמונה באכיפת החוק הישראלי במגזר הערבי – בעיה המקבלת ביטוי מובהק עוד יותר בסוגיית הפוליגמיה, שראש הממשלה סבור שניתן וצריך למגר. מושג הריבונות, כמו מושגי האזרחות והשוויון בפני החוק, עיוורים ל"מגזר" ולהבדלים התרבותיים. החלה אמתית של הנורמות הישראליות על המגזר הערבי היא למעשה כפייה של נורמות הבאות מתפיסת עולם מערבית-ליברלית, או שמא יהודית-ישראלית, על חברה שמסורתיה מעוגנות במקום אחר.

המשפחה, הקהילה והמסורת התרבותית הן אבני היסוד של החברה האנושית, ואני מאמין שחשוב לכבד אותן ולחזק אותן, ולא לתת להם להימחץ תחת מכבש האחידות המודרניסטית; אבל הכבוד הבסיסי הזה אינו הופך את כל מושגי המוסר ליחסיים ולתלויי-הקשר, ואינו משחרר את מי שמאמין באמת מוסרית מן האחריות להחיל אותה על המרחב שהוא ריבון בו. אכן, בעידן של רב-תרבותיות, שבו נעשית דה-לגיטימציה לקולוניאליזם הנאור (זה שהתיימר להביא קדמה ומוסר למחוזות נחשלים, ושהציונות נמנית מבחינה זו עם זרועותיו), נדרשת מנה גדושה יותר של ביטחון מוסרי כדי לכפות ערכים; אך הדבר רק מעצים את האתגר ואינו משנה ולא כלום ביחס לחובה למלאו. השלמתה של החברה הישראלית עם קיומה של "חצר אחורית" שבה חיי בני אדם או רכושם הם הפקר היא

כשל מוסרי.

הכשל אינו רק במישור המוסר המוחלט, אלא גם במישור האזרחי הפשוט. מדינת ישראל מחויבת לביטחון האישי של כל אזרחיה, ואסור לה להפלות בין אוכלוסייה לאוכלוסייה. מה שהוא בלתי נסבל בקיסריה אסור שיהיה נסבל בג'סר א-זרקא השכנה, והחירויות שניתנות לתושבי כפר-סבא צריכות להינתן גם לתושבי כפר-קאסם. אין זה רק ערך עקרוני של שוויון או יישומה של מגילת העצמאות; זוהי גם הדרך היחידה לקיים כאן סולידריות אזרחית, לתת תקווה לחזון של השתלבות אמתית, ולממש את החזון שנפרש כבר ב'מדינת היהודים' של הרצל, חזון של מדינה המביאה שגשוג לכל יושביה.

מכל הבחינות הללו, התוכנית השאפתנית להעמקת הסדר הציבורי ביישובים הערביים בישראל, תוך הרחבת פעילות המשטרה ונסיגה ממדיניות מניעת-החיכוך שאפיינה את המשטרה בעשורים האחרונים, היא צעד חיוני בכיוון שהוא לא רק נכון אלא הכרחי. יותר מכך: בלי מרכיב זה, התוכנית להשקעת סכומי עתק ממשלתיים במגזר הערבי עלולה להתגלות כחסרת ערך או כבור ללא תחתית. חברה השקועה בתרבות של פרוטקשן ו אלימות לא תוכל, גם עם תקציבים נדיבים, להיעשות לחברה העומדת על רגליה ומביאה גאוה לבניה ולבנותיה. צעד מבורך נוסף שנעשה הוא מינויו של ניצב ערבי להובלת התוכנית.

אלא שהעניין אינו פשוט. אף כי שמנהיגים ערביים מלינים כבר שנים רבות על כי המשטרה מזניחה את המגזר הערבי, כאשר ביקש המשרד לביטחון הפנים להקים תחנות ביישובים הערביים הוא נתקל בהתנגדות

טווח, שייעשה מתוך רגישות והידברות אך בנחישות ובעקביות, יוביל בסופו של דבר לעידן חדש לערביי ישראל ולישראל בכלל. אין מדובר, כמובן, רק בפשיעה ואכיפה; שילובם המיטבי של ערביי ישראל, המהווים כחמישית מאוכלוסיית ישראל, ומחיקת הפערים הגדולים בינם לבין האוכלוסייה היהודית, הם ככל הנראה האתגר החשוב ביותר הניצב לפתחה של מדינת ישראל בעשור השמיני לקיומה. הצלחה באתגר הזה היא אותו "צעד גדול קדימה" שקשה להגזים בשלל השפעותיו על שגשוגה העתידי של מדינת ישראל. אבל גם בלי חזון נוצץ והבטחה עתידית: כחברה ריבונית, שחרתה על דגלה את ערכי כבוד האדם הן כמדינה יהודית הן כמדינה דמוקרטית, איננו רשאים להניח לאתגר הזה.

ובעיונות: ועדות התכנון המקומיות מסרבות להקצות שטח להקמת התחנות, והמהומות שהתרחשו בראשית יוני בכפר-קאסם – שם פועלים גופי שמירה פרטיים, שאינם מתואמים עם המשטרה, בניסיון לרסן את הפשיעה – מעידות שמשבר האמון בין המשטרה ובין האוכלוסייה הערבית עמוק מאוד.

המשבר אינו מנותק, כמובן, מן המתח הלאומי והדתי בין יהודים לערבים; אך הוא גם נובע מתחושת ההזנחה שגברה ככל שהמשטרה הדירה את רגליה מן הכפרים והעיירות. את המעגל הזה לא ניתן לפרוץ אלא בנחישות ובסבלנות: אסור למפקדים על ביטחון הפנים בישראל לסגת מן התוכנית להגברת האכיפה, ואל להם להיבהל מן התגובה העויינת. מהלך ארוך

המבצר המדומיין של ההתנגדות

אנשי מדעי הרוח באוניברסיטאות משוכנעים מהם מעוז של אלטרנטיבה מוסרית לשלטון. דברים שרואים מתוך הגילדה

כדי לשתף את שומעי לקחם במשנתם הפוליטית או בטעמים התרבותי, או, במקרה הטוב יותר, בעניין השולי – עם כל חשיבותו – שבו עסק מחקרם האחרון.

ייאמר מיד: האוניברסיטאות מלאות במרצים טובים, גם במדעי הרוח, המנחילים ידע רב ערך ומעניקים כלים חינוכיים להצמחתם של חוקרים ראויים ולטיפוחו של שיח המעשיר את עולמנו הרוחני. אך לא פעם טועים אנשי סגל בהבנת תפקידם, וסבורים שההכשרה האקדמית היא גם חינוך-מחדש אידיאולוגי. מוטב לתלמידיהם, כך הם סבורים, ליישר

את התואר הראשון שלי, במדעי הרוח, למדתי באוניברסיטה הפתוחה. מתחתי את התואר על פני שנים ארוכות, ואחד הבילויים הקבועים שלי היה דפדוף בידיעון הקורסים, כשיטוט בין דוכני ממתקים ססגוניים, מתוך חיפוש אחר הנושא המרתק הבא שאזכה לצלול אל תוכו בסמסטר הקרוב. לא הכרתי את האוניברסיטה הרגילה, ולא ידעתי את שאני יודע היום: שבזכות שיטת הקורסים הכתובים, המסודרים, השקופים לקריאה ולביקורת עמיתים, זכיתי לרכוש ידע יקר-ערך, ענייני ורהוט – ופטרתי את עצמי מעונשם של מרצים המשתמשים בקתדרה

קו עם רוח האקדמיה, 'להתפכח' מעמדות פרימיטיביות ולאחוז בעמדות 'נאורות' כיאה לבאים בשערי היכל הפרוגרסיביות.

אינני יודע אם הקוד האתי שניסח אסא כשר נחוץ ואינני יודע אם הוא מוצלח; אך הדיון גבה-הלהבות שהתחולל סביבו באקדמיה מלמד על התודעה הכוזבת הרווחת בה, שלפיה בין בנייני האוניברסיטאות מתחבאת איזו אופוזיציה מוסרית – ממשית או פוטנציאלית – שבזכותה נמנע הממסד מעוולות נוראות.

ראוי לנעוץ סיכה בבלון הנפוח הזה. העולם האקדמי הוא אכן שריד לעולם אחר, שבו זכויות ופריבילגיות מחולקות על פי כללים פנימיים של הגילדה. קרנות ומלגות, תקנים וקביעות מחולקים בתוכה על ידי ועדות עלומות הבאות לחזק ולחשק את השיטה, את בעלי הייחוס ואת חומות מגדל השן עצמן. בעידן השקיפות שבו כל ההיררכיות הושטחו על ידי המדינה המודרנית, אפשר לראות זאת באור חיובי: הרי לנו ממסד ארכאי ואליטיסטי, המופקד על החוכמה המצטברת של הדורות – ואשר עשוי להיות אלטרנטיבה לשלטון או מצפן מוסרי בעבורו.

אלא שבפועל האוניברסיטאות רחוקות מלהיות אופוזיציה אפקטיבית או מגדלור מוסרי. אכן, באופן מסורתי ואופנתי מקודמת בהם "חשיבה פרוגרסיבית", אך לא הרבה מעבר לכך. לאורך רוב המאה העשרים המוסדות הללו שירתו היטב שלטונות שהיה ראוי להתנגד להם, ואילו בחברות חופשיות, שאפשרו להם לשגשג, התמסרו לביקורת

דסטרוקטיבית. בניגוד למדעי הטבע, שבהם פריצות הדרך הטכנולוגיות והרפואיות חייבות הרבה לאוניברסיטאות המחקר, במדעי הרוח האוניברסיטאות הן מוסדות של רפלקסיה ולא של יצירה: מהחוגים לספרות לא נובעות יצירות המופת, ומהחוגים למוסר לא צומחים המנהיגים שמוקיעים את משטרי הרשע או מעניקים בשורה מוסרית.

גם כיום יש אנשים המאתגרים את הממסדים השלטוניים או חושפים את עוולותיו, אך הם מצויים על פי רוב בעיתונות או ברחוב, ואינם נזקקים להגנתה של הגילדה האקדמית. אנשים כיעקב חסדאי או מוטי אשכנזי, אורי אבנרי או משה פייגלין אתגרו את האוחזים בהגה השלטון והובילו תהליכים חברתיים, בלי לאחוז בקתדרה או ליהנות מקרנות מחקר.

מדוע אפוא האקדמיה הישראלית רואה עצמה בשנים האחרונות כ"אוונגרד"? כנראה בגלל העובדה המקרית שחבריה שייכים למילייה שחדל מלהיות זה השולט במערכת הפוליטית בישראל. זו אליטה ממסדית, אלא שהיא שייכת לממסד הקודם. כישלון השמאל בבחירות מעניק לאנשיו באקדמיה הילה של אוונגרד ומין אנרגיה ריקנית של "התנגדות" המשתלבת היטב בשיח של "תיאוריות ביקורתיות" – ומתרפקת על המיתוס ההיסטורי של הקמפוסים כמחוללי התמורות הגדולים; מיתוס שגם אותו נכון יותר לזקוף למרץ הנעורים ותביעת האמת של הסטודנטים מאשר לרוחם של אנשי הסגל, שתמיד היו ותמיד יהיו, בסופו של דבר ולמרות הכול, בורגנים המייצגים את הסדר הקיים.

יואב שורק

חיבוק חונק לחקלאות

חרדתם של החקלאים לעתיד הענף כנה, אך היא גורמת להם לכרות אותו במו ידיהם

השישים ואילך נכנסו שחקנים חדשים לשוק הרכב. התעשייה האמריקנית נכנסה לתחרות קשה עם יריבים מהמזרח הרחוק. היא לא עמדה בנטל התשלומים לעובדים בהווה ובעבר והתרסקה, ואיתה גם העיר דטרויט. ב-2013 הכריזה העיר על פשיטת רגל בשל חובות בסך 18 מיליארד דולר. למורשתו של רויטר יש לא מעט מניות בקריסת העיר. היעדר הגמישות והרווחיות שהוא גזר על תעשיית הרכב האמריקנית הפכה אותה ללא תחרותית, והובילה לקריסתה.

ד"ר אמנון שפירא, ישראלי ויהודי רב-זכויות, הוגה דעות איש קיבוץ טירת-צבי, הוא מבחינה מסוימת וולטר רויטר ישראלי. איש שברוחו פועלים רבים מהקיבוצים הדתיים, שחינך דורות של בני הציונות הדתית ברוח הסוציאליזם הדתי. זכיתי לפגוש אותו ברב-שיח שהתקיים במסגרת "בימת השילוח", שעסק בחקלאות ישראלית. הדיון היה מרתק. מן העבר האחד עמד ד"ר אשר מאיר מפורום קהלת, שפרסם בגיליון 3 שלנו מאמר שטען כי יש לבחון לעומק את ההתערבות הממשלתית בחקלאות בישראל ובעיקר בתחום החלב והביצים. ומולו אבייתר דותן, ראש איגוד מגדלי הבקר. בקהל נכחו רבים ממנהיגי התנועה הקיבוצית, ובפרט הקיבוץ הדתי. החבורה, שגילה הממוצע גבוה, עשתה את דרכה למרכז ירושלים מעמק בית-שאן ומקיבוצי הצפון עם רוח קרב שהבהירה

וולטר רויטר היה סיפור הצלחה. גיבור אמריקני אפילו. האיש שנולד ב-1907 למשפחה כחולת צווארון במערב וירג'יניה זכה, בשל הקריירה יוצאת הדופן שלו בתעשיית הרכב, במדליית החירות האמריקנית, ובמקום ברשימת מאה האנשים המשפיעים במאה העשרים של מגזין טיים. אלא שבניגוד לענקים כמו הנרי פורד, אלפרד סלואן או וולטר קרייזלר, הוא לא בנה את שמו בזכות כושר המצאה, ייצור או ניהול, אלא מהחדרת הפוליטיקה של איגודי העובדים לליבה הפועם של התעשייה האמריקנית. ולמרבה הצער, מורשתו הגדולה התגלתה כרעילה.

תעשיית הרכב הייתה אחד הקטרים הבולטים של הכלכלה האמריקנית במאה הקודמת, ובירתה הבלתי מעורערת הייתה דטרויט. הקמתו של מפעל פורד בתחילת המאה העשרים הייתה הסנונית הראשונה למבול של יוזמות, מפעלים ויצרנים שקשרו את גורלם עם העיר שהפכה במחצית הראשונה של המאה לעשירה בערי אמריקה, בזכות המכוניות. רויטר היה בין ההולכים בעקבות העושר הזה, אך במקום להקים מפעל לייצור מכוניות השתלט ב-1946 על איגוד העובדים של תעשיית הרכב והחל להפעילו ככלי לסחיטת רווח מרבי לעובדים בכישרונו הרב הצליח להשיג לעובדים הסכמי שכר קיבוציים, פנסיות וביטוח רפואי, שכר גבוה, קביעות ועוד. משנות

היטב מניין שואבים אנשים אלה כוחות לנצח את השממה ולהפריח את הכבשן הצחיח של עמק המעיינות ועמק הירדן. במהלך הערב ניסו שפירא וחבריו להסביר את הסכנות האורבות לחקלאות העברית ואף לציגונות בכללה, מתוך החשיבה השמרנית ומתוך ניתוח כלכלי של החקלאות. טיעוניהם בדיון, ובייחוד בשיחות הספונטניות שהתעוררו לאחריו בקבוצות קטנות, הנהירו לי כמה נקודות באשר למאמרו המדובר של מאיר.

דור המייסדים של החקלאות בישראל הונע מאידיאלים נשגבים. הללו נטעו בהם תעצומות נפש שעוצמתן לא נמוגה עד היום. הם גברו על קשיים אדירים והרחיבו במו ידיהם את גבולותינו, ועל כך אנו חייבים להם רבות. התחושה כי השיח הכלכלי השמרני מעמיד את מפעלם בסכנה הפעילה אצלם מנגנוני הגנה חזקים מאוד. אלא שלדעתי הגורם החונק את החקלאות בישראל ומונע ממנו צמיחה הוא, באורח פרדוקסלי, דאגתם של החקלאים לעתיד הענף; שכן בשל דאגתם זו הם מפעילים לחץ להמשיך בהטלת המכסים על הייבוא ובהגדרת המכסות על הייצור.

לכל משק כלכלי יש דינמיקה החורגת מגבולות האידיאות המכוננות אותו, נשגבות ככל שתהיינה. עולם הכלכלה הוא עולם של אמון. השקעה בנכסים נובעת מאמון ביכולת להוציא מהמוצר עוד רווחים כלכליים או אחרים כגון השפעה, נוחות, שביעות רצון ויוקרה. הגדרה זאת נכונה גם לעצם המטבע: שימוש במטבע מסוים מביע אמון ביציבות המדינה, בכלכלתה ובהתנהלותה העסקית. הגדרת שוק כלשהו, השוק החקלאי במקרה זה, כבלתי-יציב וכנטול אופק כלכלי

מבטאת את חוסר אמונם של העובדים בו עצמם. מי שדורש הגנה מבעל השררה מביע דווקא את חולשתו. חוסר-האמון שדור החקלאים המבוגר מביע כלפי הענף שלו עצמו חוסם את אפשרות צמיחתו של דור חקלאים חדש. כל עוד השגת יתרון בשוק הביצים, למשל, היא נגזרת לא של חדשנות, יעילות או עבודה קשה אלא של היכולת להשיג מכסות ייצור מהממשלה, שום צעיר לא ייכנס לשוק הזה.

ויש לדברים רובד נוסף. הנטייה לחפש פתרון לחיזוק ההווה בלי לשקול את השפעתו על העתיד בולטת במדיניות הציבורית בישראל ובעולם כולו. מדינות רבות שקועות בחובות המתגלגלים מדור לדור, וכל דור משלם את חובות קודמיו בריבית דריבית. שליש מתקציבה השנתי של ישראל הינו החזר חובות מהעבר. כזו היא גם למשל המציאות של קביעות בעבודה, ללא יכולת פיטורין, הקיימת בחלקים נרחבים של המגזר הציבורי. היא מסייעת לכאורה לעובדים הוותיקים אך מונעת כניסה של עובדים צעירים, ובעצם מונעת אפשרות למוביליות חברתית. השארת הצעירים ללא אופק כניסה לשוק העבודה מחזיקה אמנם את העובדים הקיימים כיום, אולם עתיד החברה לוט בערפל.

מתוך דאגה אמתית לעתיד החקלאות הישראלית, כדי למנוע ממנה לשקוע כדטרויט, נראה שנכון יותר לפתוח אותה, לשחרר את החסמים על הייבוא ולחזק על ידי יצירת תחרות גמישה והסרת מגבלות כגון מכסות המקשות על חקלאות צעירה לצמוח. שינוי כזה יגרום לצעירים להצטרף ולהקים דור חדש של חקלאים.

עמיעד כהן

בעניין האמת

אלה שהשליטו על העולם את התפיסה שאין אמת ושהכול נארטיבים ומבני כוח - מקוננים לפתע על עלייתו של עידן הפוסט־אמת. האפשר שלא לשמוח לאידם?

יש אנשים שמקיאם מריח של אמת.

– מאיר ויזלטר

לא מעט זמן חלף מאז הוציאו במחוזות הרוח את המילה "אמת" אל מחוץ לחוק. מי שמבקש לדבוק באמת, באפשרותה של אמת, שלא לדבר על קיומה של אמת או קיומן של אמיתות אובייקטיביות ומוחלטות, שם נפשו בכפו ומסתכן באות קין, בנידויו מחוגי הנאורות ובתיוגו כדוגמטי, חשוך, מתלהם, שטחי, בור, פרימיטיבי, פוזיטיביסט, פונדמנטליסט, פשיסט וכו'. כבר לא מעט שנים שמזריקים לנו לווריד, שלא לומר מזינים בכפייה, באקדמיה, באמנות ובאמצעי התקשורת והבידור, רכו סמיך של נוגדני אמת. רושמים לנו רשומונים בכמויות מסחריות ומסחררות, ואפילו באולפני החדשות מיני עיתונאים ופרשנים, אינטלקטואלים בעיני עצמם מסננים מעת לעת את המילה "נארטיב" כדרך אגב כשחיוך מלא עונג מבצבץ מבין שפתותיהם המלוכלכות. הנועזים שבהם אף אמרו "דקונסטרוקציה" בפריים־טיים והסבירו שיש לחתור תחת תפיסות ההגמוניה כדי להבין ללבו של "האחר": אותו יציר פלאי שלעולם לא נבין ועל כן אין לנו הזכות, או היכולת, לשפוט את אורחותיו. כלומר, לומר שהוא פרא אדם (במקרה שהוא אכן כזה). אט אט התגנב לו "השיח"

הזה לכל רצועות השידור, בכל הערוצים, ואף ועדות הקישוט בבתי הספר היסודי, בעטיו של צו ממשלתי, עמלו שעות נוספות כדי לעטר את כותלי הכיתות בסימאאות אוקסימורוניות וחסרות פשר כגון: "האחר הוא אני" (וראו בגוגל: "קובץ פעילויות האחר הוא אני"). מסמך מדהים לכל הדעות).

ובכן, כיום, לאחר שנים של חניכה אינטנסיבית ואינספור שעות של שידורי תעמולה, נדמה היה שסוף סוף הניב זרע הפורענות את פריו הבאוש וצלחו המאמצים לשרש את התפיסות הללו בקרב ההמונים ואלה כבר אינם משתוממים למקרא כתבות על אודות טרנסג'נדרים הזוכים במדליות זהב בהיאבקות נשים, על אינטלקטואל שחור המכחיש את קיום הגזע הלבן, ועל כך שליהדות לא הייתה השפעה של ממש על התרבות האנושית. וכו'.

ואז בא טראמפ. מעין גרגנטואה שבלע את פנטגראל ותקע גרפס שהרעיד את אמות הספים. ומשהו, עמוק בפנים, נסדק. הררי התיאוריה, שכבות ומגנטות שנתעבו לאורך שנים קרסו פתאום כלא היו. נחלי הרטוריקה הנפתלת יבשו ואפיקי היחסיות היו לצייה. החומה הצינית הגדולה – גדולה מכל חומה שתיבנה, או לא תיבנה, בין ארצות הברית למקסיקו – התפוררה לאבק

דק מן הדק. וכל אותם אלה שהיגרו לפני שנים ממחוזות האמת לארץ הפרספקטיבות הבלתי מוגבלות והאי־גבולות החלו לשעוט פתאום כעדר ביונים אחוז פלצות לעבר הגבול לאחר שגילו כי יש דברים גם מחוץ לטקסט – מנסים להימלט מהיגיון הגם וגם, מהאי־אפשרות של האפשרי, מן השלילות הכפולות והמכופלות ומקביעות כגון "הנאמנות האמתית היא הבגידה", בעודם בוטשים ברגליהם ומנהמים בקולי קולות: "הקץ לשקר! די לעובדות החלופיות – הבו לנו מן האמת!" (מכמיר לב במיוחד היה התשדיר המדובר של הניו־יורק טיימס המטיף לדבוק באמת, ששודר לאחרונה, איך לא, בהפסקת הפרסומות של טקס פרסי האוסקר).

למשמע זעקותיהם קשה שלא לשמוח לאידם. קשה שלא להשיבם בשאלתו המחויכת של פילאטוס ולומר: רגע אחד, אבל "מהי אמת?". קשה שלא להפנות אצבע

מאשימה אל כל אותם המקוננים בימים אלה ממש על עלייתו של עידן "הפוסט־אמת" ו"העובדות החלופיות", ולהטיח בפניהם כי הללו אינן אלא מילים נרדפות לאותו קטב מרירי הקרוי בפיהם, כאמור, בחווה כה רבה, "נארטיב" (כך למשל ב־*Encyclopedia of Race and Ethnic Studies* משנת 2003, בעמ' 117, מציינים באהדה גמורה מחקר אשר "מספק היסטוריה אלטרנטיבית, 'אמת' אלטרנטיבית, לייצוג, הנהוג בשיח האימפריאליסטי, של שחורים, לבנים והודים בג'מייקה". את המילה אמת דאגו כמובן לעטר במירכאות, לבל נתבלבל). הגולם שצרו בידיהם השמאליות קם עתה על יוצריו כדי לכלותם – אך הללו עדיין אינם מזהים כי בנם הוא, בשר מבשרם. ועל שכמותם כבר העיר ויליאם בלייק בחוכמה: He who does not know Truth at sight is not worthy of her notice רצה לומר, המליט עיניו בפני האמת העירומה, לא יראנה גם במלבושיה.

יהודה ויזן

למען השוויון: הנשים מחוץ לטנק

שיח הזכויות המנוכף בדגל של שוויון גורף אינו מכיר במהות החברתית והרוחנית של האדם. ביסוד ההתנגדות לשירות המשותף ביחידות קרביות עומדת תפיסה הומניסטית של שוויון

שאלות אלו מציגות בעיה אנתרופולוגית כלל אנושית. אין הן מתעוררות רק מנקודת הראות הדתית-הומניסטית, אלא גם מנקודות הראות של כל השקפות העולם המודעות לחשיבות הקריטית של מוסר הזוגיות המשפחתית לאושרם של היחידים, הגברים והנשים, ולתקינות החברה ובריאותה. הציונות הדתית, המעלה את הבעיה ומשיבה עליה ב"לא" חד-משמעי ומעורר פולמוס, איננה עושה זאת אפוא רק בשםם של החיילים והחיילות הדתיים, כי אם בשם כל החיילים והחיילות; והסערה הגדולה מתחוללת בין השאר בדיוק בשל כך. את ה"לא" שלהם מחילים רבני הציונות הדתית עקרונית על כל החיילים והחיילות המתגייסים לצה"ל, ולדעתם לצה"ל, כצבא העם, אסור לקדם את השירות המשותף. זאת בניגוד לתביעה הפמיניסטית, הבאה גם היא כטענה כללית בשם השוויון המגדרי והרואה בהתנגדות הרבנית דוגמה מובהקת של כפייה דתית.

לפנינו פרדוקס מרגיז ומצחיק כאחד. הסערה שהתחוללה נגד מחאת הרבנים נבעה בעיקר מהרגישות של תומכי האידאולוגיה הליברלית, שהיא חילונית רדיקלית, לכל מה שנראה להם ככפייה דתית; המחאה הבוטה של הרבנים היא שהגבירה אפוא את להט התמיכה החילונית בהחלטת המטכ"ל. מבחינה זו היא השיגה את היפוכה של

הוויכוח שהתלקח לאחרונה בצה"ל סביב שיתוף חיילות וחיילים ביחידה לוחמת אחת ובטנק אחד חושף סכסוך ערכים בין שתי השקפות עולם מתחרות – אך לא דווקא בין ההשקפה הדתית להשקפה החילונית או הליברלית. לאמתו של דבר, זהו סכסוך בין השקפת העולם הדתית-מונותאיסטית, ואיתה אחותה החילונית-הומניסטית, לבין השקפת העולם הליברלית-חומרנית, האנוכית-תחרותית, של עידננו הפוסט-מודרני.

השאלה השנויה במחלוקת העקרונית איננה אם נשים וגברים יכולים לתפקד יחד בקרב ובטנק בהצלחה מבחינת היעילות הצבאית, אלא אם ראוי שיעשו כך; האם הלוחמים והלוחמות, כבני-אדם שוני-מגדר, ראוי להם – מבחינת מוסרם ואושרם – לשרת יחדיו? האם ראוי שצה"ל, כצבא העם, יעשה זאת, מנקודת הראות של מוסר העם הלוחם, אחדותו ואושרו? האם השיתוף של גברים ונשים בפעילות קרבית כמוהו ככל פעילות אזרחית, שירותית ויוצרת, שגברים ונשים מתאימים לה מבחינה גופנית-נפשית במידה שווה ויכולים לעשותה יחד ובלי הפרעה מבחינת מיניותם ומוסר יחסיהם האישיים?

פרופ' אליעזר שביד הוא הוגה דעות, מחנך וחוקר מחשבת ישראל, הציונות והספרות העברית. חתן פרס ישראל בחקר מחשבת ישראל לשנת תשנ"ד.

מטרתה: דומה שאילו הרבנים היו מגלים יותר כבוד כלפי תומכי ההחלטה והיו מנמקים את התנגדותם בצורה עניינית היו פחות חיילים ובייחוד הרבה פחות חיילות מביעים תמיכה נלהבת בשירות המשותף. על רקע ניסיוני רב השנים כמחנך בצה"ל אין לי ספק שרוב מוחלט של החיילים והחיילות אינם רוצים להשתתף בשינוי ומעדיפים את ההבדלה בין תפקידי גברים ונשים בשירות הצבאי ואת ההפרדה ביניהם, כנהוג עד כה.

אבל לגופו של עניין עמדת רבני הציונות הדתית איננה כפייה דתית אלא התמודדות לגיטימית עם בעיית יסוד כלל צה"לית ולאומית. היא מעוגנת לא רק במוסר המונותאיסטי דתי, אלא גם במוסר ההומניסטי המודרני, החילוני, להבדיל מן המוסר החומרני-אנוכי הפוסט-הומניסטי של עידנו הפוסט-מודרני. דרישת רבני הציונות הדתית מבוססת על ההסכמה הלאומית, שעל יסודה קם צה"ל כצבא העם היהודי.

שוויון המכיר בשונות

תזכורת: בתקופת היישוב ובעשרים שנותיה הראשונות של מדינת ישראל, הזמן שבו הייתה המדינה נאמנה לעקרונות מגילת העצמאות המגדירה אותה כמדינת לאום יהודית סוציאל-דמוקרטית, נחשב רעיון השיתוף של גברים ונשים בפעילות מלחמתית, ולא כל שכן השיתוף של חיילים וחיילות בטנק אחד, בלתי מתקבל על הדעת ופסול מיסודו. היה זה קונצנזוס מובהק גם בעיני החיילים והחיילות החילונים האדוקים ביותר ובעיני מפלגותיהם – הציוניות-סוציאליסטיות והליברליות-קפיטליסטיות כאחד. זאת, לא מתוך התנגדות לשוויון הזכויות של גברים ונשים, כי אם להפך. דווקא על יסוד ההכרה שגברים ונשים הם

שווים לא רק בזכויות אלא גם בחובות, היה ברור לכל בר-דעת שכדי שהשוויון יתקיים באמת צריך ליישמו מתוך התחשבות בהבדלים הביו-פסיכולוגיים בין גברים ונשים ובשליחויות המשפחתיות-חברתיות המיוחדות להם עקב הבדלים אלה: הבדלים שהטבע והתרבות ייעדו אותם לזיקת גומלין משלימה ותומכת.

אכן, אפשר שהכול נעוץ בהשתנותה של נקודת מוצא זו. החשיבה ההומניסטית-מודרנית מאופיינת במושגי החובה והשליחות, בעוד החשיבה הליברלית הפוסט-מודרנית סבה סביב מושגי הזכות (ללא חובה) והקריירה. אבל בכל שפה ושיח, חיוני לזכור כי השוואה אחידנית של בני אדם שונים איננה מייצרת שוויון של מעמד חברתי ושל תנאי קיום, אלא את היפוכם: אפליה, ניצול ודיכוי. נשים חייבות להתגייס לצה"ל כמו הגברים, אבל עליהן לפעול במסגרות שונות ולמלא תפקידים שונים במערכת הצבאית הלוחמת: גברים לפי כישוריהם ויכולותיהם הגופניות-נפשיות, ונשים לפי כישוריהן ויכולותיהן. ההתאמה ליכולות הדיפרנציאליות היא ההשוואה האמתית.

ההתנגדות להחלטת המטכ"ל מעוגנת אפוא בהסכמה חוקתית שצה"ל הוקם על יסודה. המטכ"ל, משרד הביטחון והמפלגות התומכות בשינוי אינם רשאים להחליט עליו ולבצעו באורח חד-צדדי, ואם יעשו זאת תהיה התוצאה הרסנית הן מבחינת צה"ל, הן מבחינת מדינת ישראל ועם ישראל. אני קובע כך בשל שלוש סיבות: א. האחריות לאושרם של כל חיילי צה"ל; ב. האחריות לאחדות עם ישראל, שצה"ל הוא צבאו; ג. התוקף המחייב של מגילת העצמאות,

והתפתחות ליחסי מין אסורים מבחינה חוקית ומוסרית – אסורים מבחינת מניעיהם, מבחינת דרך ביצועם ומבחינת המקום והזמן הראויים ליחסים אינטימיים כאלה. דרישת הצניעות מעוגנת בערך מוסרי מונותאיסטי והומניסטי שקדם לה. זהו הערך היסודי המבדיל בין השקפת העולם המונותאיסטית-הומניסטית המודרנית לבין השקפת העולם החילונית החומרנית הפוסט-מודרנית: קדושת יחסי הזוגיות הבונה את המשפחה.

ערך הקדושה מבדיל בין חיים גופניים-חומריים לחיים רוחניים, ומייחס חשיבות יתרה לחיי הרגש ולחיי הרוח – המחייבים ריסון של יצרי הגוף והנאות סיפוקם. המונותאיזם המוסרי וההומניזם אינם שוללים את סיפוק תאוות הגוף ואת ההנאות הטבעיות הארציות, אבל הם רואים אותם כאמצעים לחיים אנושיים שתכליתם מוסרית, רגשית ורוחנית. יתרונו השכלי של האדם על כל בעלי החיים מתפרש בדרך זו כמעבר מדרגת חיים גופנית-חומרית לדרגת חיים רוחניים. זוהי המשמעות של בריאת האדם "בצלם אלוהים". היא מעניקה לאדם מעמד מיוחד, סמכות מיוחדת ושליחות מיוחדת לתיקונה של הבריאה. האל בורא היקום הוא רוחני, נצחי, ונבדל בכך מיקומו הגופני חומרי. שליחות האדם ביקום היא להתרומם אל המידה הזו. זו משמעות חיו וזה אושרם.

ההשקפה החילונית הפוסט-מודרנית, הקפיטליסטית-חומרנית-תחרותית, היא היפוכה של תורה זו. היא רואה ביתרונה השכלי של האדם את הכלי האבולוציוני המאפשר לו לגבור על כל היצורים המתחרים בו, להשתלט על כל אוצרות הטבע, לנצלם ולספקם לעצמו בלבד ככל

המגדיר את מדינת ישראל כמדינת לאום יהודית המחויבת לעקרונות החירות, הצדק והשוויון של נביאי ישראל. זוהי מחויבות כוללת של המדינה לאותם ערכי יסוד זהותיים שעליהם מבוססת התנגדותם של רבני הציונות הדתית להחלטת המטכ"ל.

הרקע העיוני-היסטורי הזה מחייב את מטכ"ל צה"ל ואת התנועות הציוניות החילוניות לשקול מחדש את החלטתם. עליהם לשקול ולהחליט איזו נאמנות חשובה להם יותר: הנאמנות למגילת העצמאות, המייצגת את זהותם של מדינת ישראל, של צה"ל ושל כל התנועות הציוניות הלאומיות בייסודן – או הנאמנות לאידיאולוגיה הליברלית הפוסט-מודרנית שאומצה ונאכפה על אזרחי ישראל בלי כל דין וחשבון ערכי. והרי היום מתגלים כשלי האי-שוויון, הנצלנות והחומרנות במידה שאינה מאפשרת התעלמות. גם באירופה וגם בארצות הברית כבר ברור לחלוטין שהעידן הפוסט-מודרני מתקרב לסיומו ומחייב מדיניות אחרת.

כדי להגיע להכרעה מושכלת בנושא זה צריך, אם כן, לבחון מחדש את ההבנה הניאו-ליברלית של שוויון הזכויות בכל היקפה, ולתקן את כשליה הגדולים, כשלים הנובעים מחשיבה חד-צדדית שטחית על בסיס הנחות שקריות המעוגנות באינטרסים כוחניים.

קדושה והומניזם

השאלה הראשונה שיש לדון בה בהקשר זה היא מהו העומק העקרוני של בעיית השיתוף של חיילים וחיילות ביחידה קרבית אחת ובטנק אחד. לא; אין זו "רק" בעיית הצניעות ביחסים בין גברים לנשים. הצניעות אינה תכלית, אלא אמצעי מניעה בפני פיתוי

שכוחו, כישורונותיו והטכנולוגיות שלו מאפשרים לו. היא אכן מעמידה את החירות בראש סולם הערכים, אבל היא מגדירה אותה כזכות המוקנית לאדם מטבעו המולד לקחת לעצמו כל מה שביכולתו, ואין היא מגבילה חירות זו על ידי אחריות מחויבת לטובת שאר בני האדם החיים איתו – אלא רק בכיבוד זכותם של אלה לקחת לעצמם ככל יכולתם כמוהו. במילים אחרות, ההשקפה הניאו-קפיטליסטית מגדירה את האושר כהנאה חושנית-יצרית. היא מעודדת מצוינות תחרותית הנמדדת באמת המידה של רווח כספי ועוצמה שלטונית. בדרך זו היא מגבירה את הצרכנות לשם הנאותיה, צרכנות לשמה כמטרת חיים.

ערכי "שוויון הזדמנויות" שבעלי השקפה זו מנופפים בהם נועדו להעניק שם נאה לאי-השוויון הנובע בהכרח מהתחרות חופשית בין בני האדם שאינם שווים בכישורונותיהם וביכולותיהם, בקנייניהם ובתנאי חייהם. בחברה שבה התחרות אינה מוגבלת, נופלת האחריות למימוש הזכויות על היחידים המתחרים, ואם כשלו בתחרות זוהי בעייתם. החוק הרי אינו מבטיח להם דבר זולת הזדמנות שווה, שבתנאים אלה גם היא אינה אלא הזדמנות תיאורטית.

נחזור לעניין הקדושה כערך העליון של השקפת העולם המונותאיסטית-הומניסטית. גם מנקודת הראות הליברלית, האנוכית-חומרנית, האדם עומד במרכז, כמושל בטבע. אבל מטרת שלטונו היא השלטון עצמו לשם ניצול הטבע להנאתו. כמושל הוא אינו רואה עצמו כנברא בצלם אלוהים אלא כאלוהים עצמו (מכאן כפירתו במציאות האל...), וברור שרעיון ההתקדשות המוסרית-רוחנית הוא בעיניו

רמאות של כוהני-דת מושחתים המנצלים לתועלתם את טיפשות ההמונים. הדוגלים בהשקפת העולם הליברלית-קפיטליסטית הפוסט-מודרנית רואים לפיכך בכל ניסיון רבני להחיל את ערכי הקדושה על רשות הרבים כפייה דתית הפוגעת בערך העליון שהם סוגדים לו: החירות כפי שהם מגדירים אותה כזכותם הטבעית.

שני סוגים של חירות

בעיית השירות של גברים ונשים ביחידה קרבית ובטנק אחד היא אפוא חלק מן הבעיה הכללית של השוויון המגדרי בין גברים לנשים, וזו האחרונה, בתורה, היא חלק מבעיית השוויון בין בני אדם שמטבעם המולד אינם אובייקטים זהים אלא סובייקטים שונים זה מזה בכישורונותיהם וביכולותיהם, בצורכיהם ובשאיפותיהם. כאן נחשף הפער בין הליברליות הפוסט-מודרנית לבין ההומניזם המודרני.

עיקרון היסוד המשותף לשתי השקפות-עולם אלו הוא, כאמור, מרכזיות האדם בטבע. אולם לפי השקפת העולם המונותאיסטית וההומניסטית הכוונה היא לאדם התבוני (המוסרי) כפי שראוי שיהיה כנברא "בצלם אלוהים", בעוד בהשקפת העולם הליברלית-אנוכית הכוונה היא לאדם כבעל חיים שכלי, ששכלו מאפשר לו לנצל לשם סיפוק האינטרסים החומריים שלו את כל סביבתו הטבעית ולדכאה תחתיו.

מכאן נובעת ההגדרה הסותרת של רעיון החירות: לפי השקפת העולם המונותאיסטית וההומניסטית, האדם חופשי לבחור בין טוב לרע ובין אמת לשקר, אך רק הבחירה באמת ובטוב ודחיית השקר והרע מקיימת את חירות האדם. כי אם בחר בטוב

בהערת אגב, יש לומר שתפיסה אנוכית זו של חירות היא שקרית. השקר הראשון הוא הטענה שחירות היחיד מן הסוג הזה מונעת את הפגיעה בזכויות הזולת, שכן הפגיעה בו היא בחירה לא רציונלית. אבל הניסיון החברתי מלמד שלא כך הדבר: כדאי לנצל בפיקחות ותחכום כל הזדמנות להונות, לרמות ולקפח את מתחריך, לנצל את עובדיך ואת קוניך, וכך לקטוף רווחים גדולים וקלים. יש דרכים משפטיות להסתיר או להצדיק או להעלים הוכחות ולהימלט מעונש, וגם אם תיענש לבסוף לא תאבד הכול ותוכל להתחיל מחדש. האמת היא שחירות האדם מוגבלת מיסודה הן על ידי נתוני הסביבה הטבעית, הן על ידי יכולותיהם ומגבלות טבעם של בני האדם; חירותו של היחיד החזק, אם אין בה מרכיב של אחריות וחובה מוסרית, תבוא על חשבונם של החלשים ממנו. השקר השני הוא שהטכנולוגיה והצמיחה פותרות את בעיית השוויון: אמנם, הציוויליזציה מעצימה את ניצול משאבי הטבע ואת יכולות השליטה והיצירה של האדם, ובטכנולוגיה בת זמננו ההעצמה היא מהירה ואדירה. לכאורה זוהי הגדלה לאינסוף של חירות האדם, שעשויה להגביר את השפע כך שיתגבר גם על העוני של החלשים, הנכים והחולים ואולי יתגבר מחר גם על נכותם, מחלותיהם וחולשתם. אבל גם פרספקטיבה זוהרת זו היא שקר. לא רק מפני שמשאבי הטבע מוגבלים וניצול היתר שלהם הורס את סביבת החיים של האדם ושל שאר יצורי הטבע, אלא מפני שבני האדם משתעבדים לטכנולוגיה המשתלטת עליהם ומנוונת את גופם ואת נפשם, והם חסרים כלים לשליטה המוסרית הנחוצה כדי לכוון את הטכנולוגיה המתוחכמת לטובת כל בני האדם ולא

לעצמו שהוא רע לזולתו, נכנע ליצרו ואיבד את התבונה המעניקה לו חירות אמיתית. עונשו מתבטא קודם כול באובדן התבונה והמעלה הרוחנית של נברא בצלם האלוהים, אבל בהמשך תהפוך הפגיעה בזולת לבומרנג הפוגע בזורקו.

בזה מתבלט הניגוד היסודי בין ההשקפות גם מבחינת היחס לחברה. הליברליות החומרנית רואה גם בחברה האנושית היוצרת את הציוויליזציה רק אמצעי; תפיסת העולם הזו מאפשרת לחזקים ביותר שליטה ריבונית על עצמם ועל סביבתם, תוך שהם משועבדים ליצרי שליטה ומכוחם הם פועלים כעריצים. בעיני תורת משה המונותאיסטית-הומניסטית, תפיסת עולם אנוכית זו של החברה כאמצעי בידי היחיד היא אלילות: האלהתו העצמית של האדם.

ההבדל בין שתי הגדרות החירות הוא קריטי גם מבחינת ההבנה של רעיון השוויון. לפי ההבנה המונותאיסטית-הומניסטית, החירות מטילה אחריות ומוגבלת על ידי חובות; ואילו לפי הגדרת הליברליות האנוכית-חומרנית, החירות מתירה לאדם לפעול לטובת עצמו כרצונו בלי אחריות לזולתו. הוא אינו מוגבל על ידי חובות אלא רק על ידי "כללי המשחק", כלומר אילוץ שכלי לכבד את זכויות הזולת המשתף איתו פעולה להגשמת האינטרס החומרי-שלטוני שהכול רוצים בו לעצמם בלבד. הכלל המוסרי העליון לפי המונותאיזם וההומניזם הוא "ואהבת לרעך כמוך". הכלל התועלתני העליון של הליברליזם האנוכי-חומרי הוא: "הימנע מלפגוע בהזדמנויות השוות של מתחרך, כדי שישתף אתך פעולה ובתחרותו יתרום להצלחתך יותר משיתרום להצלחתו".

לרעתם. התוצאה היא שגם הישגים טכנולוגיים היכולים להיטיב את מצבם של בני האדם ולהגביר את חירותם מנוצלים לרעה יותר מכפי שהם מנוצלים לטובה. חלק גדל והולך מהטכנולוגיה המתוחכמת מסב לחירות היצרית של רוב בני האדם נזק גופני ונפשי ובייחוד רוחני, ותוך כך מעצים את מיני הנשק המיועדים להרס טוטלי של הביוספירה.

שוויון של שונים

בין שתי השקפות העולם שוררת אפוא מחלוקת מקוטבת בהתמודדות עם בעיית האי-שוויון בין בני האדם מבחינת מוצאם, כישורונותיהם, יכולותיהם הגופניות, הנפשיות והרוחניות, שייכותם החברתית והפוליטית, אמונותיהם, שאיפותיהם וההעדפות התרבותיות שלהם. השקפת העולם ההומניסטית המודרנית, המבוססת על דמוקרטיה חילונית-ליברלית, חקקה על שעריה את עקרון שוויון הזכויות לכל בני האדם ללא הבדל של מוצא, לאום, דת, מגדר ומעמד חברתי-כלכלי. אולם יחד עם הכרתה בשוויון הזכויות ובייחוד החד-פעמי של כל אדם, הכירה השקפה זו בקביעה שהאדם הוא חברתי מטבעו: רק בחברה שהיא ישות קיבוצית משפחתית, קהילתית ולאומית, שיש לה בתור כזאת ציוויליזציה ותרבות משלה, יכולה אנושיותם של כל יחיד ויחידה להתגלות, להתפתח, להתקיים ולהתבטא בצורה יצריתית.

ההשקפה ההומניסטית המודרנית היא אפוא גם לאומית. היא מחייבת לא רק שוויון זכויות לבני אדם יחידים אלא גם שוויון זכויות למשפחות, קהילות, עמים, לאומים, תרבויות ודתות. ההכרה בקיומם ובחשיבותם של ישים קיבוציים מחייבת

גם הכרה בנחיצותן של זיקות גומלין בין-אישיות ובין-קיבוציות. נמצאנו למדים ששוויונם של כל בני האדם השונים זה מזה מתבטא בייחודם הקובע לכל אחד מהם את המקום המתאים לו מבחינת תפקודו החברתי-תרבותי ואושרו ומבחינת תרומתו לחברה ולתרבות המקיימת אותו.

אף זאת: כדי שכל יחיד ויחידה יוכלו לממש את זכויותיהם בתפקודם הייחודי, עקרון שוויון הזכויות ההומניסטי-מודרני תובע שוויון כלכלי הנמדד ביכולת המובטחת לכל אדם להתקיים ולקיים את משפחתו בכבוד בהתאם לצרכיו וליכולות של חברתו, משפחתו, קהילתו ועמו. אחת המסקנות העיקריות הנובעות מכאן היא שראוי שכל לאום יתקיים לעצמו בארצו, בציוויליזציה שלו, בתרבותו ובמדינתו, ושהשוויון האנושי בין יחידים, משפחותיהם, קהילותיהם ועמיהם יתקיים על ידי זיקות הגומלין החיוביות בין העמים והמדינות. על יסוד הכרה לאומית-הומניסטית-מודרנית זו קמה מדינת ישראל בהסכמת האו"ם, שהחליט להעניק ליהודים את זכות ההגדרה העצמית הלאומית בארצם ולהיות לאום ככל הלאומים, שווה בין שווים. הגיונה ההומניסטי-לאומי של השקפה דמוקרטית מקורית זו הוא ברור. אבל כיוון שכתוצאה מהיסטוריה של הגירות ומלחמות אין מדינת לאום שאין בה מיעוטים לאומיים ודתיים, נוצרה בעיה שפתרונה ההומניסטי הדמוקרטי הוא מתן זכויות אדם וזכויות אזרח שוות לכל אזרחי המדינה. זאת לא במקום העיקרון הלאומי: זכות ההגדרה העצמית של הקולקטיב העממי-לאומי נותרת בידי העם המהווה רוב באותה ארץ ובאותה מדינה, ואילו קבוצות המיעוטים יוכלו לקבל זכות הגדרה עצמית רק בארץ

את הנחת ההומניזם הלאומי שהחברה היוצרת ציוויליזציה היא ישות קיבוצית מאוחדת על ידי תקשורה הלשונית-תרבותית, על ידי קשרי הדורות של משפחותיה וקהילותיה ועל ידי חוקיה, נימוסיה ודתה. ההשקפה הליברלית הפוסט-מודרנית טוענת שישות קיבוצית כמו משפחה, קהילה, עם ולאום היא מדומה בלבד, שכן אין היא רואה בעולם אלא יחידים רבים, שאיגודם נועד להגן על אינטרסים חומריים-קיומיים משותפים. להשקפה זו, אין ליחידים המאוגדים חובות הנובעות משיוך משפחתי, קהילתי ולאומי: הם משלמים מסים ומקבלים שירותים תמורתם. התיאוריה המפריטה טוענת שבמצב הטבעי היחידים קיימים לעצמם ומחויבים לעצמם בלבד, ובמובן זה הם ריבוניים והם ממשיכים להיות ריבוניים גם בחברה שאליה נכנסים הם למטרות מוגדרות ובתנאים מוגדרים. מסקנה נוספת הנובעת מכאן היא שטובת הפרטים קודמת ומתנה את טובת הכלל באשר הוא תאגיד אינטרסנטי, וזאת בניגוד להשקפה ההומניסטית-לאומית, שלפיה טובת הכלל המשפחתי, הקהילתי והלאומי קודמת לטובת הפרטים מפני שהיא התנאי לטובת כולם ולקיום שוויון.

שנית, כנגד הנחת ההומניזם הלאומי המודרני שהאדם הוא חברתי מטבעו, טוענת הליברליות הפוסט-מודרנית שכל יחיד הוא חופשי מטבעו. הכוונה היא לעובדה שלפני התאגדות לחברה אין חוקים הקובעים אסור או מותר ביחסי בני אדם לזולתם ולסביבתם. בני האדם, כמו כל בעלי החיים, נוהגים אפוא לפי טבעם היצרי ולוקחים לעצמם כל מה שביכולתם לקחת וכל דאליים גבר.

אבל האומנם זוהי חירות? כן, אם נגדיר

ובמדינה מיוחדת להם. כך לגבי כל מדינות הלאום, וכך גם לגבי מדינת ישראל, שבה מתממשת אך ורק זכותו הלאומית של העם היהודי. קביעה זו נכללה במגילת העצמאות, כמו גם בהחלטת האו"ם להקים בפלשתינה שתי מדינות לאום, יהודית וערבית, שיחיו בשלום זו עם זו.

השוויון בין בני האדם מחייב אפוא, על פי התפיסה ההומניסטית הלאומית המודרנית, התחשבות בזהותם הלאומית המיוחדת, בתפקודם המיוחד ובצורכיהם המיוחדים. לפי השקפה זו תהיה ההשוואה המכנית בין כל בני האדם מעשה שרירות הפוגע למעשה בשוויונם האמתי. רק כשכל איש וכל אישה, כל ילד וכל ילדה, כל בעל כישרון לפי כישורו וכל בעל תרבות כפי תרבותו ודת כפי דתו יוכלו להגשים את עצמם על זהותם הייחודית בחברה שהם אחראים יחד לטובתה יהיה זה שוויון אמתי.

שוויון השווא הליברלי

בהשקפה הליברלית האנוכית-תחרותית הפוסט-מודרנית, הגדרת השוויון בין כל בני האדם ופתרון בעיית אי-שוויונם וייחודם של כל בני האדם הם הפוכים ממה שתיארנו כעת לגבי ההשקפה ההומניסטית. ההיפוך נובע מהכחשה של ארבע הנחות יסוד של ההומניזם הלאומי המודרני, וקביעת ארבע הנחות סותרות תחתן:

ראשית, הליברליות הפוסט-מודרנית מכחישה את היות האדם חברתי-קיבוצי מטבעו. אמנם ראינו שגם התיאוריה של כלכלת השוק האנוכית-תחרותית מכירה בתלותה של הציוויליזציה בשיתוף פעולה בין אנשים רבים, ועל כן מגבילה במידה ידועה את חירות היחיד; אולם היא מכחישה

את החירות כפורקן של דחפים טבעיים. אולם מנקודת הראות של ההשקפה המונותאיסטית וההומניסטית המודרנית אין זו חירות כי אם שעבוד מוחלט של האדם מצד אחד לתאוותיו ומצד שני לחוק הג'ונגל של מלחמת הכול בכול. על פי ההשקפה ההומניסטית והמונותאיסטית, את חירות הבחירה הרצונית על פי ערכים וחוקים אנושיים נותנת לבני האדם רק חברתם. במצב הטבעי אין לבני אדם, כמו לכל היצורים, בחירה רצונית. הם אינם חופשיים. להפך: על כורחם הם נולדים כפי שהם, עם סגולותיהם הגנטיות, בסביבות ובתנאים שהם אינם יכולים לבחור ועל כורחם הם גם מתים. אך החברה המאורגנת מעניקה להם חירות על יסוד ברית המעניקה זכויות ותובעת חובות. באופן זה זכות כל אדם היא חובת כל בני חברתו כלפיו, וזכויות כל בני חברתו הן חובותיו כלפיהם. זהו יסוד המשטר הדמוקרטי, לפי תפיסת ההומניזם הלאומי, שכן משמעותו המקורית היא שלטון העם כישות קיבוצית על-ידי העם ולמענו.

מה מביא אפוא את הליברליות החדשה להמיר את ההשקפה ההומניסטית-לאומית בתורת הריבונות הטבעית הפיקטיבית של כל אדם על עצמו? התשובה הברורה היא הרצון ליצור חוקה מדינית המעניקה לכל היחידים זכויות משפטיות שוות ללא כל חובות. כך קמה גם, במקום הדמוקרטיה המוגדרת כשלטון העם, דמוקרטיה תאגידית: דמוקרטיה שהיא שלטון כל היחידים המאוגדים במדינה כאזרחיה על יסוד האינטרסים החומריים הבסיסיים שסיפוקם תנאי לחיים.

שלישית, הליברליות הפוסט-מודרנית

מכחישה את הנחת ההומניזם הלאומי שמדינה דמוקרטית המבוססת על סולידריות של כל אזרחיה נשענת לא רק על אספקת האינטרסים החומריים המשותפים לכל בני האדם, כי אם גם על תרבות רוחנית ותודעת ייעוד משותף. הכחשה זו היא כמוכח היסוד גם לתיאוריה של "החברה האזרחית הרבת-תרבותית" שלפיה רשאי כל אזרח לבחור לעצמו את התרבות הרצויה בעיניו, בתנאי שיעשה זאת רק ברשות היחיד המורחבת שלו, במשפחתו ובקהילתו, ואילו במדינתו ינהג רק לפי החוקים הרציונליים ההכרחיים של הציוויליזציה והמשטר המאפשרים לו לחיות ולממש את זכויותיו. שום תרבות שבמהותה היא עממית-לאומית, ובייחוד שום דת, אינה יכולה להתקיים לפי מהותה בהגבלה זו – כך שבפועל מדינת כל אזרחיה הרבת-תרבותית היא כור היתוך כפייתי עריץ האוכף על כל היחידים את חוקי הטכנולוגיה והכלכלה של הציוויליזציה הפוסט-מודרנית ואינו מאפשר להם לחיות באמת על פי חוקי דתם ותרבותם. אין פלא אם כן שהאכיפה העקבית הפונדמנטליסטית של האידיאולוגיה הליברלית-חומרנית הזו דוחקת את המאמינים הנאמנים לדתותיהם לשורות הפונדמנטליזם הקיצוני, המשתמש בטכנולוגיה הפוסט-מודרנית כדי להילחם ביוצריה ולהשמידם.

רביעית, עיקרון הריבונות האנוכית של היחיד על חיו. כאשר הטענה שכל בני האדם שווים באה תוך הכחשת היות בני האדם חברתיים מטבעם ומשתייכים לאחדות האורגנית של משפחותיהם, קהילותיהם ועמם כישים קיבוציים, היא מביאה להכחשת זיקות הגומלין ההיררכיות והאופקיות: זיקות המחויבות הרגשית-

מכאן ההנחה שגברים ונשים רשאים להתנהג בלבושם ובגופם כרצונם בלי להתחשב בהשפעת לבושם על רואיהם, ומכאן גם ההנחה שבתעסוקות השונות אין להתחשב בתפקודים השונים וביכולות השונות הנובעות מההבדל הביו-פסיכולוגי בין נשים לגברים. מכאן גם ההנחה שדרישות של צניעות המעוגנות בקדושה אינן אלא אכיפה שרירותית של חוקים דתיים.

*

טענתי היא אפוא שהאידאולוגיה הליברלית האנוכית-חומרנית הפוסט-מודרנית, והפמיניזם הרדיקלי בכללה, היא שקרית והרסנית. ההוכחה היא תוצאת יישומה: התפרקות המשפחה, התפרקות הקהילה, התפרקות הלאום, האנרכיה השלטונית, ניוון הדמוקרטיה לשלטון העשירים, האלימות הגוברת בייחוד ביחסי גברים ונשים, התגברות ההטרדה המינית, ועל הכול אוזלת היד של המערכת המשפטית בטיפול בתופעות הללו המתגברות והולכות בהתמדה גם מול עונשי מאסר. אי אפשר לדכא על ידי בתי המשפט והמשטרה תופעות שהמדיניות הכלכלית-חברתית והתקשורתית מעודדת על ידי תגמול נדיב.

ההתנגדות הביקורתית לפמיניזם האנוכי-תחרותי התובע "שוויון הזדמנויות" טוטלי בלי התחשבות בחובות הנובעות מזיקות הגומלין בין גברים לנשים במשפחה כתא היסוד הבונה את העם כישות קיבוצית; ההתנגדות הביקורתית לביטול מדינת הלאום ולהפיכתה למדינת כל אזרחיה השווים בזכויות ללא חובות; וההתנגדות ל"חברה הרב-תרבותית" הכפופה לאחידות האינטרסים האנוכיים תחרותיים האחידים של הציוויליזציה הטכנולוגית – התנגדויות

רוחנית ההיררכיות (זיקות הורים לילדיהם וילדים להוריהם, זיקות מנהיגים למונהגיהם ומונהגים למנהיגיהם), והזיקות האופקיות-משלימות (זיקות המחויבות של זוגיות האיש והאישה, זיקות המחויבות בין אחים ואחיות, זיקות הרעות בין בני האדם). זיקות אלו מעוגנות בציווי "ואהבת לרעך כמוך", שמובנו הוא מחויבות בין שווים שהשונות ביניהם מאפשרת להם ליצור יחד את הקיבוציות האורגנית של המשפחה, הקהילה והעם. הליברליות האנוכית-תחרותית, הקובעת את הפיקציה שכל אדם הוא ריבון על גופו ועל נפשו, מפריטה והורסת את המשפחות, הקהילות והעמים, וגוזרת בדרך זו על כל היחידים, בשם ריבונותם המדומה, לוותר על זהותם הלאומית, התרבותית, הדתית והאישית-אינדיבידואלית ולהפוך ברגים במכונה טכנולוגית שנועדה לשרתם אבל בפועל הופכת אותם לעבדיה; וכשהם חדלים לתפקד כאיזורים יעילים הם מושלכים לערמת הגרוטאות ולפחי האשפה. דברים אלה אמורים כמובן בראש וראשונה על הפמיניזם הרדיקלי המעוגן בליברליזם הפוסט-מודרני, שתוצאתו היא פירוק המשפחה כתא יסוד של החברה על ידי הפיכת המשפחה לתאגיד שמטרתו הוא בראש וראשונה סיפוק חוזי של הנאות סקסואליות שבהן מתמצה, כביכול, האהבה המאחדת גברים ונשים.

מכאן נובעת ההנחה שהגבר זכאי לבגוד באשתו או להיפרד ממנה כשהוא אינו נהנה עוד מיחסיו המיניים איתה, ומכאן ההנחה שהאישה זכאית לבגוד או לעזוב את אישה מאותה סיבה. מכאן ההנחה שגם מבחינת הילדים, אם יש לזוג ילדים, מוטב שההורים יפרדו כשהאהבה היצרית ביניהם דעכה.

אלו אינן התנגדות לשוויון כל בני האדם באשר הם בני אדם, כי אם להפך. זוהי התנגדות לאי-שוויון, לדיכוי ולניצול ולהרס המוסרי-חברתי שמייצגת האנוכיות התחרותית הבלתי-מוגבלת בחובות גומלין. התנגדויות אלו מבטאות את המאמץ ליישם את עקרון השוויון בין בני האדם לא רק באשר כולם בני אדם, אלא גם באשר כל אחד מהם שונה ומיוחד ויכול להגשים את

עצמיותו הייחודית רק על-ידי השתלבות במכלול הזיקות המהוות משפחה, קהילה ועם.

את המאבק על התיקון צריך לנהל על יסוד זיקת הגומלין המכבדת את הזולת, גם את מי שעמדנו מוטעית בעינינו. רק שיח מכבד עשוי לשכנע ולהביא הסכמה מושכלת, שהיא תנאי הכרחי להתקדמות לשוויון אמתי, עד כמה שהוא אפשרי.

אליעזר שביד

תגובות

בתגובה ל"גיל ההתבגרות של החקלאות העברית" מאת אשר מאיר, גיליון 3

אורי צוק בר

שורשים עבותים ופירות מתוקים

ענפי הלול והרפת לתעשייה מוטעית: אי אפשר לכבות תרנגולת ולצאת לחופשת פסח כמו שמכבים מכונה במפעל. יתרה מכך, ענפי הרפת והלול מגדילים במידה ניכרת את ענפי גידולי השדה – שהרי יש להאכיל את בעלי החיים. כיום, כחצי מיליון דונם מעובדים למטרה זו.

אך הרבה מעבר לכך, עצם ההתייחסות לחקלאות כאל עוד ענף במשק היא מוטעית. תנאי הייצור בענף זה הם חריגים: הוא מושפע באופן ישיר מתנאי אקלים וקרקע, כרוך בסיכוני נגיפים ומחלות ועוד. הוא מתבסס על מיליוני דונמים של קרקעות – שעה שבענף התעשייה הקרקע הינה משאב חלקי בלבד. כותב המאמר מתעלם מכך כאשר הוא תוקף את ההסדרים "היקרים" והמיותרים של תמיכת המדינה בחקלאות, ובתוכם השתתפותה בפרמיות הביטוח החקלאי נגד נזקי טבע. סבסוד זה נחשב בקרב המומחים בעולם לכלי תמיכה "ירוק" שאיננו מעוותת החלטות של יצרנים. הטענה כאילו הדבר גורם לחקלאים לנהל את משקיהם בסיכון יתר מבטאת חוסר הבנה בסיסי במהות הביטוח החקלאי מפני נזקי טבע, מזיקים ומחלות. הפיצוי שהחקלאי

מאמרו של אשר מאיר, המערער על חשיבות תרומתה הייחודית של החקלאות, מתבסס בחלקים רבים על הנחות שגויות. אני מבקש להציגן.

בפרק שכותרתו "החקלאות – תמונת מצב" מתאר הכותב ירידה משמעותית בהיקף העובדים בענף כתוצאה טבעית של התפתחויות טכנולוגיות וכלכליות, היסטוריות וכלל-עולמיות. הירידה בשיעור המועסקים בחקלאות היא אכן מגמה טבעית הצפויה להימשך, אך אין משמעותה בהכרח ירידה במספר המתפרנסים מחקלאות. אוכלוסיית העולם גדלה, כלומר יש צורך ביותר מזון כדי להאכיל יותר פיות. משמעות הדבר היא שלמרות הקיטון בשיעור התוצר החקלאי מכלל התוצר, צפוי גידול אבסולוטי בכמות החקלאות. היקף העוסקים בה אמנם עשוי להצטמצם, אך הדבר אינו הכרחי והוא תלוי בפרמטרים רבים של יעילות הגידולים, שיפור המיכון ועוד.

המחבר מבחין בין חקלאות השדה לבין ענפי הרפת והלול, שלטענתו "זיקתם להתיישבות ולנוף הארץ זהה לזו של מפעלי תעשייה". קביעה זו מנותקת מהמציאות. השוואת

יכול לקבל מהביטוח הוא לעולם נמוך מן הגמול שהיה מקבל על מכירת תוצרת משקו אלמלא ניזוק. מנגנוני הביטוח מחושבים כך שימנעו מן החקלאים לקחת עודף סיכונים ועושים זאת באופן יעיל.

לביטול הסובסידיות והתמיכות בחקלאות הישראלית, כפי שמאיר מציע, עלולות להיות השלכות קשות על מעמדה בזירה העולמית כל עוד מדינות אחרות ממשיכות לתמוך בחקלאות המקומית שלהן בשיטות אלו. לטענת הכותב, התמיכה בחקלאות מזיקה למשק ומהווה נטל כבד ובלתי-מוצדק על הצרכן ועל משלם המיסים, בפרט משום שהחקלאות עצמה מהווה חלק זעום מהתוצר הלאומי. אלא שהחקלאות היא מגור נתמך כמעט בכל המדינות המפותחות (בצורות ובשיטות שונות). הסיבה לכך היא שמדינות רוצות שתהיה להן חקלאות מקומית. האם בכל העולם טועים? נראה שלא. ברוב המדינות המערביות התמיכה בחקלאות אף גבוהה באופן משמעותי מזו הנהוגה בישראל. על פי מדד PSE של ארגון ה-OECD, המודד איזה נתח מהכנסות החקלאים נובע מתמיכות ישירות ועקיפות, ישראל תומכת בחקלאים רק בכ-10 אחוזים, כמחצית מהממוצע במדינות הארגון ובאיחוד האירופי.

בהקשר זה, גם טענות הכותב בפרק "חקלאות כתשתית לאומית: מזון והשפעה בינלאומית" אינן מבוססות דיין. נכון: ישראל, כמו רוב מדינות העולם, אינה מספקת את צורכי המזון של עצמה, במיוחד במדד הערך הקלורי. אבל האם רק הערך הקלורי הוא החשוב לנו? או חשובה גם האיכות ובריאות המזון לאורך זמן? קיומה של חקלאות מקומית הוא תנאי

לאספקה רציפה של מוצרים טריים לצרכנים המקומיים. מוצרים אלה ניתנים לייבוא גם היום, חלקם אולי אפילו במחיר נמוך יותר ממחיר הייצור המקומי; חשוב לציין שכיום אין מגבלות על ייבוא מוצרים (פרט לשיקולים פֵּיטוֹסַנִיטָרִיִּים, דהיינו ענייני מזיקים ומחלות צמחים), אלא הגנה מכסית נמוכה יחסית המאפשרת יבוא במחירים סבירים גם במכס. אבל האם ניתן להבטיח רציפות ייבוא במחירים סבירים לצרכן כל שנה? אם לא יגדלו מלפפונים בארץ, האם ניתן להבטיח שבכל רגע נתון יהיה מקור זמין לייבוא של מלפפונים? מה יקרה אם תהיה עליית מחירים פתאומית בחו"ל? מה יקרה אם יהיה מחסור נקודתי בארצות הייצור? הרי הן תדאגנה קודם כול לתושביהן. אם מגדל מלפפונים ייפגע מייבוא לאורך עונות רצופות, ולא יוכל להמשיך בעיסוקו, הוא לא יחזור לגדל מלפפונים. וכשיהיה כאן מחסור, נהיה בבעיה אמיתית. ברוב מדינות העולם מייצרים את רוב התוצרת הטרייה באזור שבו היא נצרכת. הדבר הגיוני גם לנוכח עלויות ההובלה למרחקים ארוכים והשפעותיה הסביבתיות השליליות.

הטענה כי החשיפה לתחרות ללא הגנה "תחייב את המשקים החקלאיים להיות יעילים יותר", כלומר מעטים וגדולים יותר ורבגוניים פחות בגידוליהם, אינה מבוססת דיה. לגודל יכולים להיות גם חסרונות, במיוחד במדינה קטנה כמו ישראל. בהרבה שווקים בארץ (בנקאות, סיטונאות וכו') נוצרים קונצרנים גדולים מדי המנצלים כוח מונופוליסטי ואינם מביאים אל הצרכן את פירות ההתייעלות המובטחת. סביר להניח כי אם החקלאות תהפוך להיות שוק תחרותי קלאסי ישתלטו עליה בטווח הארוך בעלי

לצרכים מקומיים) לצרכים גלובליים".

אשר מאיר ממשיך וטוען כי גם אם יש לישראל עליונות בטכנולוגיה חקלאית, "העליונות הזו אינה תולדה של התמיכות הממשלתיות". הנה דוגמאות אחדות המלמדות אחרת. ב-1973 הקצתה הממשלה תקציבים לפיתוח של זני ירקות שיתאימו לאקלים הארץ-ישראלי. פרופ' נחום קידר מהאוניברסיטה העברית זכה במענק מחקר גדול ובעזרתו הצליח להחדיר גן מעבדה בשלה, המצוי בעגבניית הבר הירוקה, לתוך העגבנייה המסחרית – ובצורה זו להאריך את חיי המדף שלה מיומיים-שלושה לשבועיים. כאשר חברת 'הזרע' עמדה על סף פשיטת רגל, היא קיבלה זכויות למכור זרעים של עגבניות שרי עם חיי מדף ארוכים והפכה להצלחה מסחרית מסחררת. יותר מעשור שלטה החברה בתחום זרעי עגבניות השרי, על כל ההשלכות הכלכליות הנגזרות מכך. ללא התמיכה הממשלתית הראשונית במחקר, הצלחה זו לא הייתה קיימת.

הדוגמאות הללו מהוות הוכחות היסטוריות לעובדה שאתגרים מקומיים, הקשורים לגידולים ולתנאים של השוק המקומי, הם התשתית למחקר-ופיתוח ולחדשנות טכנולוגית בתחום. פיתוחים אלה לא היו יכולים להתרחש ללא תשתית של חקלאות איתנה ומבוססת, המאפשרת להבין את הצרכים, הקשיים והאתגרים בתחום ולנסות לפתור אותם. אם אי אפשר לעשות ניסויי שדה ולהוכיח הצלחה בשטח, אין דרך לפרוץ לשוק העולמי. לפיתוחים אלה, וכן להשקעות הפרטיות הרבות המגיעות לארץ בעקבותיהם, יש השפעה על כלכלת המדינה.

בהקשר זה, ההשוואה לחברת 'טבע' איננה

עניין, וההנחה שהצרכן הישראלי ישלם הרבה פחות ויקבל הרבה יותר תושם לאל. התארגנות של חקלאים בפטור מהגבלים עסקיים מקובלת בכל העולם וחשובה לשמירה על יחסי הכוחות בין החקלאים למשווקי התוצרת, ואין בה משום יצירת חשש להפקעת מחירים לצרכנים: הן לא קרה כך בכל שנות קיום מדינת ישראל.

בסעיף "עוצמה רכה" מגמד הכותב את יוקרתה הבינלאומית של ישראל בתחום החקלאות. לטענתו, "ישראל אינה 'מעצמה' של טכנולוגיה חקלאית במובן של מדינה שמוצריה חיוניים לחקלאות". ייתכן. ובכל זאת נזכיר את הטפטפות, שקשה לתאר את החקלאות המודרנית בלעדיהן, ואת ענף החלב הישראלי שבעקבותיו פותחה בארץ תעשייה של טכנולוגיות חליבה וייצור זרמה. ייצוא התשומות החקלאיות עולה על מיליארד וחצי דולר בשנה: יותר מערך הייצוא של תוצרת טרייה. יתרה מכך, כדברי פרופ' אלי פיינרמן, ראש מנהל המחקר החקלאי, "בשנים האחרונות הולכים ומחריפים האתגרים הגלובליים הכרוכים באספקת כמות מספקת של מזון בריא לאוכלוסייה צומחת ולביקושים גוברים תוך התמודדות עם תופעות אקלימיות קשות והחובה לשמור על איכות הסביבה לדורות רבים. האתגרים הניצבים בפני ישראל – אתגרי אקלים מקצין ומתעתע, מחסור במים שפירים ובקרקעות זמינות – הופכים את המחקר החקלאי בארץ רלבנטי למדינות רבות. למעשה, ישראל היא מעין מעבדה טבעית גדולה לפיתוח חקלאי בגלל מגוון אזורי האקלים שלה, מגוון הקרקעות, מגוון סוגי המים והמגוון האקולוגי העשיר שלה. אין ספק כי קיים פוטנציאל רב להתאים את הידע והיכולות שפותחו בישראל (בעיקר

במקומה. לטענת הכותב, "למקם חברות ישראליות בין החברות המובילות באמת בתחום [החקלאות] הוא שיגעון גדלות ... השוק העולמי לתרופות החיוניות שמייצרת החברת הישראלית 'טבע' מגמד את השוק לכל מוצר ישראלי שהוא בתחום החקלאות, אך לא שמענו שהישגה העצום של חברת 'טבע' מקדם את ישראל בזירה הדיפלומטית". אלא שיש הבדל חשוב. המדינה לא מעוניינת למכור את הטכנולוגיה של 'טבע' למדינות או חברות אחרות, כי הן יתחרו בה ויגרמו לה הפסדים. לעומת זאת, יש מקרים רבים שבהם לא ייגרם נזק לחקלאות מקומית אם נספק למדינות אחרות הדרכה או נמכור להן טכנולוגיות שיכולות לשפר את החקלאות שלהן. גם היום חברות גלובליות העוסקות בתחום החקלאות והמזון שולחות לארץ את השדרה המובילה של אנשי המחקר-ופיתוח שלהן לחפש טכנולוגיות ופיתוחים חדשים, וישראל רק מרוויחה מכך במישור הכלכלי ובמישור המדיני כאחד.

האתגרים המרכזיים בייצור החקלאי בעולם דומים לאתגרי ישראל, ולכן הטענות בפרק "כלכלה וסביבה" אינן משכנעות. בעיית המדבור ובעיית המחסור במים כתוצאה משינויי אקלים הן בעיות עולמיות שישראל מתמודדת איתן באופן מוצלח במיוחד – כדי כך שהיא יכולה להביא את הבשורה לעולם, על כל ההשלכות הכלכליות הנגזרות מכך. כאן מפתחים חקלאות בקרקעות מליחות וזנים מיוחדים המותאמים לתנאי גידול קשים. טענה נוספת של הכותב, כי החקלאות פוגעת במשק המים, נשענת על מסמך רשמי מטעם שרי החקלאות של

ה-OECD משנת 2016. הדבר נכון אולי במדינות אירופה. בישראל, החקלאות תורמת למשק המים. היא צורכת כ-90 אחוז ממי הקולחין, ובכך הופכת אותם ממטרד למשאב. בשני העשורים האחרונים התייעלה החקלאות במאות אחוזים בתחום צריכת המים. שיעור המים המושבים המשמשים לחקלאות הוא כ-60 אחוז מסך צריכת המים, והוא נמצא בעלייה כל שנה.

בניגוד לנאמר כי כל היתרונות הסביבתיים של החקלאות אינם משמעותיים, נציין כי לחקלאות תפקיד סביבתי ביצירת מסדרונות אקולוגיים, שטחים פתוחים, חידור מי גשמים, יתרונות נופיים, מורשת ועוד. התפקיד של התמיכות בחקלאות הינו לספק לחקלאים תמורה על השפעות חיצוניות אלו ולעזור להם להקטין את ההשפעות הסביבתיות השליליות שקיימות היום בחקלאות (וכבר עתה אינן עולות על התועלות). חשוב לציין כי בענפי החי, הנחשבים מזהמים יותר, נעשו שינויים טכנולוגיים, וכיום משקי החלב ויתר משקי החי כמעט שאינם מזהמים את הסביבה.

האמירה כי החקלאות אינה אטרקטיבית בהיבט התיירותי שגויה אף היא. תחום התיירות החקלאית מתפתח מאוד – בזכות חיבתם הגלויה של הישראלים לחיי הכפר והתעניינותם בחוויה החקלאית, וגם בזכות התמיכה והעידוד של משרד החקלאות.

כללו של דבר: ענף החקלאות הוא הרבה מעבר לעוד ענף כלכלי. לחקלאות ערך אידיאולוגי, תרומה חיצונית חיובית, ויתרונות בשמירה על השטחים הפתוחים ובאספקת מוצרים טריים בזמינות גבוהה לאזרחים.

אורי צוק בר הוא סמנכ"ל מחקר, כלכלה ואסטרטגיה במשרד החקלאות.

בתגובה ל"בין ארדואן לכחול-לבן: ערביי מזרח ירושלים"
מאת דוד קורן ובן אברהמי, גיליון 4

ערן צדקיהו וניר חסון

חצי תמונה של עיר חצויה

אינה מופיעה כלל במאמר.

נהיר לנו כי בשיח המרכזי של החברה הישראלית הפך הכיבוש למושג נלעג וריק מתוכן אמיתי, שעצם השימוש בו שנוי במחלוקת. אבל הוויכוח על המונח כיבוש הוא כנראה עוד פריבילגיה של הכובש. לידים של תושבי ירושלים והגדה המערבית, הכיבוש איננו מונח אקדמי שניתן להתווכח עליו; הוא מוחשי כמו הזבל הנערם ברחובות מחנה הפליטים שועפאט, כמו ריח הגז המדמיע בעיסאווייה וכמו המחסור בכיתות הלימוד בג'בל אל-מוכבר. הכיבוש הוא פשוט העובדה שאין לתושבים חלק וייצוג במערכת השלטונית השולטת בחייהם. אין להם זכות הצבעה לפרלמנט הקובע את החוקים ומקצה את התקציבים. הכיבוש, בעיני הנכבשים, הוא המציאות, הוא הכלל המארגן של מערכת היחסים ביניהם לבין הרשויות. התעלמות מהמונח הזה, ולו בתוך מירכאות, במאמר המדבר על זווית הראייה של הפלסטינים בירושלים, אינה רק אמירה פוליטית. היא כשל אינטלקטואלי.

כאן יש להזכיר כי הכותבים אינם רק חוקרים המחווים את דעתם על המציאות: הם חלק חשוב במערכת המעצבת אותה. תפקידו של היועץ לענייני ערבים בעיריית ירושלים אינו מתמצה ב"יועץ". התפקיד מאויש תמיד בידי יהודי בוגר מערכת הביטחון, והוא בעל עוצמה ביצועית רבה. המחלקה של קורן ואברהמי היא צומת חשוב במערכת

מאמרם של יועץ ראש עיריית ירושלים לענייני ערבים דוד קורן וסגנו בן אברהמי הוא מאמר מאיר עיניים, מעמיק ומדויק, פרי עטם וניסיונם של שני אנשים המכירים את הנעשה במזרח ירושלים לעומק ומגובה השטח. ובכל זאת, מכמה בחינות, התמונה המצטיירת דרך משקפיהם של השניים מעוותת לדעתנו את המציאות המזרח ירושלמית – ועל כך חשוב לנו להעיר.

המאמר מנתח את התמורות בחברה ובפוליטיקה הפלסטינית בירושלים מאז ששת הימים. בין היתר דנים המחברים בעליית הלאומיות הפלסטינית, במשבר המנהיגות הלאומית הפלסטינית בעיר בשנות ה-2000, בחולשה הנמשכת של תנועת הפת"ח בעיר, בהתחזקות של זרמים אסלאמיים כגון חמאס, התנועה האסלאמית והתנועה הסלפית חזב א-תחריר – ומנגד בתהליכי ההשתלבות של פלסטינים במערכת הישראלית. המחברים גם מייחסים חשיבות רבה למעורבות הזרה בעיר, בפרט זו הטורקית. על רקע זה בולט בהיעדרו מן הדיון הגורם החשוב ביותר הפועל במזרח ירושלים, אותו גורם שקורן ואברהמי הם חלק ממנו: מדינת ישראל. כשהתחלנו לקרוא את המאמר חיפשנו בו את המילה שבה ישתמשו רוב תושבי מזרח ירושלים (וכל מדינות העולם מלבד אחת) כדי לתאר את מציאות חייהם: כיבוש. אך לשווא. המילה הזו, על הטוהיה השונות,

העירונית, ולזכותם של השניים ייאמר שתחת הנהגתם המחלקה זוכה לעדנה ופעילותה משתרעת, בין השאר, מתיאום לסלילת כבישים ובניית בתי ספר ועד ניהול דף הפייסבוק בערבית של ראש העיר.

למרות זאת, המחברים משתמשים בפעלים סבילים כדי לתאר את הפעולות הישראליות במזרח העיר: "הגדר ניתקה את ערביי ירושלים", "סגירתו של האוריינט האוס הנחיתה מכה קשה על ניסיונם של אנשי אש"ף לפעול בעיר בגלוי ובמוצהר", "עשרות שנות הזנחה שראשיתן עוד בתקופת השלטון הירדני". אבל מי הקים את הגדר? ומי סגר את האוריינט האוס? ומי הזניח את העיר במשך עשרות שנים ולמה?

ניקח לדוגמה את "ההזנחה ארוכת השנים". פקידים ופוליטיקאים ישראלים משתמשים לעיתים קרובות במונח הזה כדי לתאר את המצב במזרח העיר. בדרך כלל נצמד אליו הביטוי הנדוש "ממשלות ישראל לדורותיהן". שני המונחים נועדו להרחיק את האחריות מנושאי התפקידים העכשוויים. בכל רגע נתון מאז טדי קולק קובלים ראשי עיריית ירושלים על ההזנחה של מזרח העיר ומציינים את הצורך בתכנית לאומית (אורי לופוליאנסקי נהג להשתמש בביטוי "תכנית מרשל") לצמצום הפערים. כולם גם תיארו שינויים מינוריים בשטח כתחילתה של מהפכה שתחבר אחת ולתמיד את שני חלקי העיר. אבל האם אחרי חמישים שנה לא הגיע הזמן להודות שיש גורמים מבניים העומדים בבסיס הפער העצום בתשתיות, בחינוך, בכלכלה, במספר פחי האשפה, במספר גני המשחקים ובכל נתון אחר שתבחרו? האם הזמן לסגור את הפערים בין שני חלקי העיר לא הגיע ב-87' או ב-97'? האם ב-2017,

כש-40 אחוז מתושבי העיר אינם אזרחים, כשיעור העוני בקרב אותם אנשים עומד על 80 אחוז וכמוהו שיעור הבנייה הבלתי חוקית בשכונותיהם, לא הגיע הזמן להודות שמה שהו פה לא עובד? שיש גורמים מבניים, פוליטיים, שאינם מאפשרים לעיר להתאחד תחת ריבונות ישראלית והגמוניה יהודית?

ההתעלמות מהגורמים המבניים העומדים ביסוד המצב הירושלמי מאפיינת לא רק את הגורמים העירוניים. לאחרונה הדגים זאת מפקד מחוז ירושלים במשטרה, ניצב יורם הלוי. בראיון לעיתון מקור ראשון אמר: "באופן כללי אני יכול לומר שאין במדינה הרתעה מספקת. אם לפני 33 שנה, כשהתגייסתי למשטרה כלוחם צעיר, רדפתי אחרי ילדים שזורקים אבנים בעיסאווייה, והיום שוטרים שלי רודפים אחרי הנכדים של אלה שאני רדפתי אחריהם – אז אין הרתעה. בטווח הזמן הזה עצרו עשרות אלפים, אבל הרתעה היא לא רק לעצור ולהביא לבית המשפט. כנראה הענישה הקיימת לא מרתיעה". האם ניתן לטעון ברצינות שהבעיה של ירושלים היא חוסר ההרתעה של השלטון הישראלי? או שאולי יש הסבר אחר לכוח המניע הדוחף את הילדים הפלסטינים, דור אחרי דור, ליידות אבנים ולהיעצר?

במאמר של קורן ואברהמי עצמו נפתח צוהר לאותם גורמים מבניים. לקראת סוף המאמר כותבים השניים את המשפט הבא: "ארגונים זרים אלה עוסקים, בחלקם, במתן שירותים אזרחיים הנדרשים לתושבי העיר, והפסקתם תגרור צורך בהשלמתם מן הצד הישראלי, דבר הכרוך בהשלכות תקציביות". הפרשנות האפשרית היחידה למשפט הזה היא שבעיני הריבון הישראלי, אספקת שירותים ומתן

היותר להכילה.

אנו טוענים שההזנחה המתמשכת והעמוקה של מזרח ירושלים וראיית התושבים הפלסטינים במשקפיים ביטחוניות אינן נובעות רק מחסכנות תקציבית או משיקולים אלקטורליים קרים של ראש עיר. ההזנחה היא ביטוי חיצוני למצב הפוליטי. לכיבוש, אם תרצו. המצב הפוליטי הזה הוא הגורם המבני הניצב בבסיס המציאות הירושלמית. למרות מאמצי האיחוד והסיפוח ישנו קו ברור המפריד בין שני חלקי העיר, קו משפטי וחוקי המגדיר את ערביי ירושלים המזרחית כתושבים ולא כאזרחים. מעמד המשפטי הוא כשל מהגרים שבבוקר ה-7 ביוני 1967 גמלה בליבם החלטה לעבור דירה ולהתיישב בשטחי ישראל. עם כל הכבוד לטורקיה ולחזב א-תחריר, העובדה שמדינת ישראל בחרה שלא לתת אזרחות ישראלית למי שכיום מהווים כ-40 אחוז מתושבי בירתה, והותירה אותם נטולי זכות הצבעה לפרלמנט וכל כוח מוסדי או ייצוג פוליטי, היא העובדה החשובה ביותר בכל הנוגע למזרח ירושלים.

קורן ואברהמי מנתחים היטב את מערך הכוחות בחברה הפלסטינית במזרח העיר. מסקנתם היא שאוכלוסיית מזרח ירושלים "איננה אלא אוסף של פרטים וקהילות בעלי מאפייני רקע שונים – 'חברונים' לצד 'ירושלמים', אוכלוסייה עירונית לצד אוכלוסייה כפרית ובדווית". מבט מעמיק לתוך החברה הפלסטינית בעיר הוא בהחלט מרתק. בתוך החברה הזו אכן פועלים כוחות חזקים, פנימיים וחיצוניים, המשתמשים במנופים פוליטיים, לאומיים ודתיים. אבל לטעמנו יש להרחיק במעט את המבט ולהבחין כי למרות ההבדלים מדובר

תקציבים הולמים אינם בגדר מובן מאליו אלא מטלה מכבידה. מטלה הממולאת לא מפני שזה הדבר הנכון לעשות מבחינה אנושית, מוסרית וחוקית, אלא כי יש בכך כדי למנוע את הוואקום המזמין התערבות ערבית/מוסלמית/עוינת.

מי שמכיר את המציאות במזרח ירושלים אינו צריך להתפלא על כך שהמערכת העירונית-אזרחית משמשת גזר או מקל, לפי הצורך, לטובת המערכת הביטחונית. למעשה, זו המדיניות המוצהרת של העירייה. במילותיהם של המחברים: "ניסיון השנים האחרונות לימד כי ההתמודדות עם אתגר זה דורשת לא רק יצירתיות ביטחונית אלא גם רתימה של כלים אזרחיים לשם התמודדות ביטחונית". ראש העיר, ניר ברקת, אמר זאת לפעילי ליכוד בניסוח בוטה מעט יותר: "אמרנו להם שנשקיע בילדים שיהיה להם טוב, אבל דיר באלכ אם יעשו בעיות ברחוב, כי אז נהיה קשים עד כמה שהחוק יאשר לנו". הדוגמאות רבות מספור. בשנה שעברה האריכה העירייה את יום הלימודים בחלק מבתי הספר במזרח העיר, ורשימת בתי הספר שנבחרו לתוכנית גובשה עם המשטרה: בית ספר שתלמידיו השתתפו בזריקת אבנים הועדף. במקרה אחר נעזרה המשטרה בפקחים עירוניים כדי לסגור עסקים במעין פעולת עונשין אחרי פיגוע. ברקת הביא לשיא את שיתוף הפעולה המגונה בין המערכת העירונית למערכת הביטחונית, והתגאה בכך פעמים רבות. זו עוד הוכחה לאופן שבו נתפסים תושבי מזרח העיר בעיני הריבון הישראלי: לא כתושבים השייכים לעיר באופן מלא ויש לשרתם, אלא במקרה הטוב כבעיה (ביטחונית, דמוגרפית, לאומית) שיש לכל

בקהילה פוליטית אחת שמעמדה בחוק הישראלי מבדיל אותה הן מערביי ישראל, הן מהפלסטינים בגדה המערבית.

עתה זה התפרסם ספרו המקיף של אמנון רמון ממכון ירושלים למחקרי מדיניות "תושבים לא אזרחים", המראה כיצד עיצב חוק התושבות את הקהילה בירושלים המזרחית והכתיב את היחס הישראלי כלפיה. "חוסר ייצוג פוליטי ברמה המקומית והארצית הפך את תושבי מזרח ירושלים לכמעט 'שקופים' בעיני רוב החברה היהודית וההנהגה הישראלית", כתב רמון והוסיף: "מצב זה מציב סימן שאלה לא רק על עתידם של התושבים אלא גם על עתיד הריבונות הישראלית במזרח ירושלים באספקלריה בין-לאומית". הפער החוקי בין תושב ישראלי לתושב פלסטיני של בירת ישראל הוא גורם מבני שבכווחו להסביר חלק ניכר מהתופעות שמחברי המאמר מצביעים עליהן. הפער הזה הוא תולדה של מדיניות ארוכת שנים של ממשלת ישראל, שהיא, כאמור, הגורם החשוב ביותר בירושלים.

ביצה פלסטינית, תרנגולת ישראלית

ההתעלמות מהצד הישראלי של המשוואה עוברת כחוט השני לאורך כל המאמר. כך למשל כותבים היועצים כי "התפרקות המסגרות הלאומיות ה'חילוניות' בירושלים מביאה לעלייה בכוחם של הגורמים האסלאמיסטיים בעיר, הטומנת בחובה פוטנציאל ממשי לרדיקליזציה, בעיקר של צעירים – וזו נותנת את אותותיה בעצם הימים הללו". ושואל יש קשר בין ההחלטה של ישראל לסגור את האוריינט האוס ועוד 22 מוסדות לאומיים פלסטיניים בעיר לבין התפרקות המסגרות החילוניות ועלייתן של המסגרות הדתיות? האם אפשר בכלל להבין

את ההתלכדות האסלאמית הלאומית-דתית או הסלפית סביב אל-אקצה בלי להבין את ההתלכדות של הציונות הדתית סביב הר הבית כתגובה לתהליך השלום ואת התמיכה העקבית והנלהבת של שרים וחברי כנסת בשוחרי המקדש?

הבלחות קטנות של הפעילות הישראלית במזרח ירושלים צצות במאמר רק כרקע לפעולה הפלסטינית. כך למשל, על פעילותו של השר לענייני ירושלים ברשות הפלסטינית, עדנאן חוסייני, כותבים קורן ואברהמי כי הוא משקיע רבות במאבק נגד "ייהוד" (המירכאות במקור) ירושלים ונגד הריסת בתים בלתי-חוקיים. אבל מה יש ליועצים להגיד על הפעולות האלו עצמן? ייחוד המרחב הפלסטיני של ירושלים החל כפרויקט לאומי בבניית השכונות היהודיות הגדולות במזרח ירושלים. עמותות פוליטיות פרטיות, הנתמכות בהתלהבות לא מוסתרת בידי כל רשויות המדינה, ממשיכות בפרויקט כיום על ידי התנחלות בלב המרחב הערבי. הריסת הבתים היא פועל יוצא של התעלמות מצורכי התכנון של תושבי מזרח העיר. לא ניתן להבין את המציאות במזרח ירושלים בלי להתייחס לפעולות האלו של הצד הישראלי, אבל היועצים מסתפקים בתיאור התגובה הפלסטינית.

תהליכי הישראליזציה המתוארים במאמר לא ניתנים להכחשה, והם באים לידי ביטוי בתחומי התעסוקה והלימודים, בגידול בבקשת האזרחות, בשיתוף פעולה גובר עם העירייה וגם ברמת השיח היומיומי והפוליטי במזרח העיר. איננו חולקים על כך שגדר ההפרדה שיצרה ניתוק מהגדה המערבית היא ההסבר הטוב ביותר לתהליכים הללו. כראש העיר ברקת גם

אנו לא באים להציע פתרון אלא להעלות את השאלות בצורה הבהירה ביותר האפשרית. והשאלה החשובה מכולן היא: האם החברה הישראלית מוכנה לשלם את המחיר האמיתי של סיפוח מזרח ירושלים – כלומר סיפוח מלא, לא רק של השטח אלא של התושבים החיים עליו? האם הישראלים מסכימים לחלוק את הכוח והמשאבים עם 320 אלף הפלסטינים החיים בעיר על ידי הפיכתם לאזרחים מלאים על כל המשמעויות הדמוגרפיות והאלקטורליות של ההחלטה הזו? האם הם מוכנים לתוצאה הבלתי-נמנעת של מהלך כזה, קץ הסיכוי לחתום על הסכם מדיני עם הפלסטינים כולם? נכון לעכשיו, ובעתיד הנראה לעין, התשובה לכך שלילית. אין צורך לבדוק זאת בסקרי דעת קהל או בניתוח המפה הפוליטית בישראל, די לעקוב אחרי נתוני המתאזרחים. בשנים האחרונות, כפי שציינו הכותבים, גדל מספר המבקשים אזרחות; אלא שמספר המקבלים את האזרחות המיוחלת קטן. בקצב הנוכחי יחלפו יותר מאלף שנה עד שכל תושבי מזרח ירושלים (הנוכחיים, זאת בלי לספור את הגידול הטבעי) יהפכו לאזרחי ישראל. ביום שזה יקרה נוכל לדבר על "תוכן של כבוד והקשבה הדדית".

יועציו לענייני ערבים תולים את יהבם בהעמקת התהליך הזה, כפי שהם כותבים בפסקה הסוגרת של המאמר: "באירועים האלימים האחרונים, מורים ומנהלי בתי ספר הם שיצאו לרחובות, החזירו את הילדים אל תוך מסגרות הלימודים, וקראו להם לאיפוק ולמניעת פגיעה בחיי חפים מפשע יהודים וערבים. ייתכן שבעוד עשור יצטרפו אל מורים אלה אנשי מסחר, עסקים, קהילה ותרבות שיבקשו ליצוק לתוך מציאות החיים הסוערת של ירושלים תוכן של כבוד והקשבה הדדית".

אבל גם אם נניח שכך יקרה, מה יהיה בחגיגות המאה לאיחוד העיר בשנת 2067? האם בניהם ונכדיהם של אותם מנהלים, מורים ואנשי עסקים ישלימו עם חייהם כתושבים נטולי זכויות? האם הם יוותרו על חלומם הלאומי? או למצער, על זכות ההצבעה? ההיסטוריה מלמדת אותנו כי תנועות לאומיות אינן נוטות לוותר בקלות על חלומן, גם אם המשמעות היא דרך חתחתים ארוכה. וגם אם הפלסטינים הירושלמים יוותרו, אילו השלכות תהיינה לווייתור כזה על 2.5 מיליוני הפלסטינים החיים ביהודה ושומרון?

ערן צדקיהו הוא עמית מחקר בפורום לחשיבה אזוטרית ודוקטורנט במכון למדע המדינה בפריז.

ניר חסון הוא כתב "הארץ" בירושלים. לאחרונה יצא לאור ספרו "אורשלים: יחסי ישראלים ופלסטינים בירושלים 1967-2017".

הכרוניקה: מה קורה כאן

יהודה יפרח

"מוסד להשכלה גבוהה יגן על הסטודנטים שלו מפני פעילות פוליטית או פעילות אחרת של חברי הסגל האקדמי שלו החורגת ממסגרת חופש ההוראה במסגרת החופש האקדמי". כך כתב פרופ' אסא כשר במסמך שחיבר תחת הכותרת "כללי ההתנהגות הראויה בתחומי חפיפה בין פעילות אקדמית לפעילות פוליטית". // **הקוד האתי** – שכשר חיבר לאחר שקיבל מינוי מראש המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג), שר החינוך נפתלי בנט – עורר סערה רבתי בחוגי השמאל. "אם המסמך יתקבל יהיה זה סופה של האקדמיה הישראלית", כתב פרופ' אלון הראל מהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית ברשימת תפוצה של אנשי אקדמיה. "אני קורא לכל אדם באקדמיה להפר את הכללים הללו באופן בוטה. אני גם מציע שאם המסמך ייושם יש ליישמו גם בישיבות. לא יעלה על הדעת כי בישיבות יתבטאו רבנים בסוגיות פוליטיות כמו שטחים שעה שתפקידם הוא ללמד תלמוד. רק החלה שווינונית היא החלה צודקת". החרתה החזיקה אחריו יו"ר מרצ וזהבה גלאון, שקראה לראשי המל"ג לדחות את המסמך שניסח כשר. "זהו קוד בולשביקי שחותר תחת החינוך לדמוקרטיה ולפלורליזם", כתבה. "משמעו להפוך את מערכת החינוך למסוגרת ולפרנואידיה ולחנך כאן דור ביקורתי הרבה פחות". גם המכון הישראלי לדמוקרטיה הצטרף למגיבים: "הקוד האתי כולל הגדרה רחבה ובלתי מתקבלת על הדעת של המושג פוליטי, שאינה עושה הבחנות אלמנטריות כמו ההבחנה בין הטפה שיטתית לדיון חופשי ופתוח". // אלא שהמסמך לא נולד מהחלל הפנוי. את החלטתו של בנט בדבר כתב המינוי חוללו התגברות תופעת חברי הסגל האקדמי הקוראים לחרם אקדמי נגד ישראל בבמות שונות בחו"ל, ובכך כורתים את הענף שהם יושבים עליו, כמו גם הצטברות מסה קריטית של תלונות סטודנטים על אינדוקטרינציה פוליטית של מרצים ועל יצירת אווירה עוינת כלפי סטודנטים המעזים לבקר עמדות שמאל רדיקליות שמשמיעים המרצים. בין היתר הצטברו עשרות עדויות על התבטאויות פוליטיות קיצוניות ופוגעניות של חברי סגל באוניברסיטאות תל-אביב, חיפה, בן-גוריון והעברית. דוגמה אחת היא עופר כסיף, המרצה בחוג למדע המדינה באוניברסיטה העברית, שכינה את שרת המשפטים איילת שקד "חלאה ניאור-נאצית" והאשים אותה בפשעים נגד האנושות. מסלולי לימוד מסוימים, כמו

למשל החוג לתואר שני במשפטים עם התמחות בזכויות אדם במכללה למנהל בראשון לציון, מתפקדים בפועל כתנועת מחאה פוליטית חוץ-פרלמנטרית לכל דבר ועניין, כולל ארגון הפגנות, פעילות משפטית ופעילות פוליטית בתוך החוג או דיונים פעילים על "עתידו של השמאל בישראל". // השאלה היא אם הקוד האתי הוא פתרון לבעיה ולא בעיה נוספת בעצמו. אחת ההגדרות של כשר לתיוג פעילות כפוליטית היא "כל פעילות שיש בה תמיכה ישירה בעמדה מסוימת במחלוקת ציבורית מוכרת". מדובר בהגדרה רחבה מאוד וכוללנית, שבפרשנות רחבה עלולה להוות כר לחנק החופש האקדמי. אבל הבעיה הגדולה יותר היא שהקוד נמנע מלטפל במונוליתיות ובספקטרום הצר של הלימודים האקדמיים עצמם במדעי הרוח והחברה. // כפי שהראה רן ברץ, סטודנטים שלמדו לתואר ראשון בחוגים כמו פילוסופיה, מדע המדינה ופכ"מ, נחשפים אל הטקסטים הבסיסיים של קאנט, מרקס, רולס ואפילו פוקו, אולם הסיכוי שהם ירכשו השכלה בכתבי הפילוסופיה הפוליטית של אריסטו, מונטסקייה, אדמונד ברק, אלכסיס דה-טוקוויל, פרידריך האייק, אירווינג קריסטול ודומיהם – נמוך עד אפסי. התוצאה היא שהאקדמיה מרוכזת בהגות הנעה בין הליברלי-פרוגרסיבי למרקסיסטי ולפוסט-מודרני, תוך הדרה כמעט מוחלטת של הוגים שמרנים חברתיים, ליברלים-כלכלית או ריאליסטים. // הדרה של "נושאים השנויים במחלוקת פוליטית" יכולה להשפיע השפעה שלילית על האקדמיה, לתת תמריץ לצנזורה פנימית גם בקרב מרצים ראויים, ולעודד תרבות הסורקת כל היגד במסרקות ברזל של תקינות פוליטית. מאידך גיסא, כלל לא בטוח שהיא תיתן מענה לבעיה הגדולה באמת: צרות האופקים של חומרי הלימוד. אם המטרה היא להתמודד עם מרצים הקוראים לחרם על ישראל אפשר לחשוב על פרקטיקה נקודתית בדמות צעדי עונשין או מניעת מימון שאינן כוללת השפעה רוחבית מזיקה על האקדמיה. ■ צביה גורודצקי (53) מירושלים, שבעלה יושב 16 שנה במאסר בשל סרבנותו לתת לה גט, פתחה בשביתת רעב מול הכנסת. גורודצקי זכתה לסיקור תקשורתי אוהד ונרחב, ולמרות זאת ועדת השרים לענייני חקיקה דחתה בשלושה חודשים את הדיון בהצעת החוק של ח"כ יעל כהן-פארן (המחנה הציוני) להפקעת קידושין וביטולם הרטרואקטיבי במקרה של עגינות שאורכת יותר משנה. הרעיון זכה לתמיכתם של הרב

שלמה ריסקין ופרופ' ברכיהו ליפשיץ, אולם נדחה מכול וכול על ידי הרוב הגדול של פוסקי ההלכה הבולטים, הן מהזרם החרדי הן מהזרם הציוני-דתי, ולכן אין לו היתכנות פוליטית. // אלא שבמקביל התרחשה התפתחות מעניינת בתיקה של גורודצקי, כשלאחרונה אישר הרכב של בית הדין הרבני בירושלים (בראשות הרב אוריאל לביא) לפתוח הליכים פליליים נגד הבעל הסרבן. אמנם גם עד כה יכלו הדיינים להטיל עונש מאסר אזורי על סרבן גט, אך

מדובר במאסר בתנאים נוחים המסתיים מיד עם מתן הגט. ההליך הפלילי מאפשר לבית הדין להטיל על הסרבן עד ארבע שנות מאסר לא מותנה בתנאים הדומים לאלה של אסירים פליליים קשים, ובכך למנוע ממנו לרצות את עונשו בבתי כלא נוחים המאכלסים אסירים שנשפטו על עבירות צווארון לבן. // הליך פלילי דומה נפתח גם בתיק נוסף שמתנהל בבית הדין האזורי בחיפה. המהלך התאפשר בעקבות שינוי במדיניות היועמ"ש, שהובילה לפרסום הנחיית פרקליט המדינה מספר 2.2 מנובמבר האחרון תחת הכותרת "מדיניות העמדה לדין וענישה בגין אי קיום צו שיפוטי של בית הדין הרבני למתן או קבלת גט". היא מבוססת משפטית על סעיף בחוק העונשין הקובע כי "המפר הוראה מהוראות צו שניתן מאת בית משפט לשם הגנה על חייו, גופו או שלומו של אדם אחר מפני המפר, דינו – מאסר ארבע שנים", ונותנת לפרקליטות את האפשרות להגיש בקשה מתאימה לבית המשפט, בכפוף להתייעצות עם מערכת בתי הדין, כדי למנוע מצב שבו ההליך יוביל ל"גט מעושה". // הציפייה בבתי הדין היא שהמהלך יאפשר בעתיד גם הסגרת בעלים מעגנים שברחו לחו"ל, לאחר שבמדינת ישראל יוכרו סרבנות הגט והעיון כעבירה פלילית. הלחץ הגדול המופעל על סרבני הגט בישראל גרם לכך שכמות הבעלים שברחו לחו"ל גדלה באופן משמעותי, והיא עומדת כיום על יותר ממאה סרבני גט שחמקו מן הארץ. על אלה אי אפשר להשית סנקציות במדינות שהותם, ורק הליכי הסגרה יוכלו לסייע בפתרון הבעיה. // ארגונים אזרחיים תקפו את הפרקליטות וטענו שמדובר בעירוב פסול של הליכים פליליים בעבירה שהיא דתית ביסודה ולא אמורה לקבל התייחסות חיובית או שלילית מצד ערכאות המדינה. אלא שהיועץ המשפטי לממשלה ופרקליט המדינה לא רואים כך את הדברים. נקודת המוצא שלהם היא הכרה בכך שמדינת ישראל היא מדינה יהודית וששיעור האוכלוסייה הדתית והמסורתית בה גבוה – ועל כן לכלא הווירטואלי של העגינות יש משמעות קיומית מוחשית ביותר לעגונות, והן מוצאות את עצמן דה-פקטו במצב בו חייהן נתקעו ואין הן יכולות להקים בית ומשפחה. כיוון שכך, אך מתבקש הוא שמערכת אכיפת החוק תכיר בעוול שנגרם להן ותגייס את כל הכלים המשפטיים שדייני בתי הדין יכולים לעשות בהם שימוש כדי לצמצם את תופעת העגינות. ■ חוק המאגר הביומטרי שנכנס

בתחילת יוני לתוקף לאחר שעבר בכנסת בקריאה שנייה ושלישית הינו חוק מצומצם יחסית לאחר הקיצוצים שספג במהלך הדיונים בוועדות הכנסת. בנוסחו הסופי כל אזרח יוכל לבחור אם לתת תמונת פנים בלבד, ולחדש את תעודת הזהות מדי חמש שנים, או למסור גם את טביעת האצבעות שלו ולקבל תעודה שתוקפה יעמוד על 10 שנים. לא יינטלו טביעות אצבע מצעירים מתחת לגיל 16, וראש מערך הסייבר הלאומי יבדוק

אחת לשנה וחצי אם יש טכנולוגיות היכולות להחליף את טביעת האצבע. המדינה הציגה את התועלות שבהקמת המאגר: הוא יאפשר הוצאת תעודות זהות חכמות

וקשות לזיוף תוך יישור קו עם מגמה שהולכת ומתפשטת ברוב מדינות המפותחות, ויספק פתרון טכנולוגי לבעיות זיהוי פלילי וביטחוני בעזרת הצלבה בין כמה מאגרי מידע (מאגר דנ"א, מאגר טביעות אצבע ומאגר תמונות ביומטריות, מאגר תיקים של תיקים פליליים ומאגר תיקים ביטחוניים). // החוק עבר כאמור גלגולים רבים עקב ההתנגדות החריפה של האופוזיציה, שהעלתה את החשש מפני הענקת אפשרויות שיטור ומעקב רחבים לשלטון מרכזי נוסח האח הגדול. המתנגדים התריעו גם מפני הקלות שבה יכול המאגר לדלוף באמצעות פריצה של פצחנים מיומנים ולהימכר לכל דורש, כפי שדלף מאגר הנתונים של מרשם האוכלוסין וכפי שדלפו חומרים ביטחוניים מסווגים לאתר ויקיליקס. // צודקת תהילה שוורץ-אלטשולר מהמכון הישראלי לדמוקרטיה שהזכורת לפרטיות היא "עיקרון בסיס במשטר דמוקרטי, שבלעדיה אין לאזרח אוטונומיה לחשוב, לבחור או לעשות פעולות שאינן מוצאות חן בעיני השלטון". אלא שההיטפלות לחוק המאגר תמוהה לאור מהפכת המידע ותוצאותיה הקיימות. אם בעבר רק טביעות אצבעותיהם של חיילי צה"ל היו שמורות במאגר לאומי, הרי בשנים האחרונות כל ישראלי המגיע לארה"ב נדרש למסור את טביעת אצבעותיו. יתרה מכך, רוב מחזיקי הסמארטפונים מוסרים את טביעות אצבעותיהם לחברת אפל, סמסונג או אחת מחברות הענק הסיניות כדי לפתוח את המכשיר מנעילה בהליך מזורז. במכשירים הניידים החדשים גם פרופיל רשתית העין שמור במערכת, וזה עוד לפני שהבאנו בחשבון את המעקב הפיזי, ההתנהגותי והצרכי האינטנסיבי שמנהלים כלפינו גורמים מסחריים כמו גוגל, פייסבוק, ווייז וחברות האשראי. מהפכת המידע לא יכולה לסגת לאחור שכן עולמות הביג-דאטה, המבוססים על ניתוח מאגרי הנתונים, הפכו לאחד ממנועי הצמיחה המשמעותיים ביותר של הכלכלה העכשווית. הם ייעלו ופישטו עד מאוד את שוק הפרסום ויצרו רשת שצמצמה במידה ניכרת את הטווחים שבין המוכר לקונה בכלכלת השוק. // אין ספק שהמציאות החדשה מעלה שאלות אתיות כבדות משקל וחוק הגנת הפרטיות המיושן אינו רלוונטי לעידן הדיגיטלי. אלא שלאור המציאות הטכנולוגית והכלכלית הנוכחית, המאגר הביומטרי הלאומי אינו אלא צל חיוור וצנוע הרחוק מלמצות את האפשרויות שטכנולוגיית הביג-דאטה מאפשרת היום. בעיית הפרטיות גדולה הרבה יותר ממנו. ■ "גם אם בידי המדינה הסמכות החוקית להחליט על רפורמה במשק החשמל, עליה לגבשה תוך היוועצות – מראש ולא בדיעבד – עם נציגות העובדים, ובמקביל לקיום משא ומתן עמם ביחס להשלכתה של הרפורמה על תנאי עבודתם, לרבות ביטחונם התעסוקתי". כך פסק בחודש מאי נשיא בית הדין הארצי לעבודה, השופט יגאל פליטמן, והוסיף: "בהקשר זה, לא די בהצעת המדינה לקיום משא ומתן בהתבסס על רפורמה שעיקריה כבר גובשו והוכרעו חד-צדדית, אלא יש לקיים הליך שיתוף מראש, תוך נכונות אמיתית לשמוע ולהשתכנע". // הרקע לפסיקה היא הרפורמה במשק החשמל, שהמדינה מנסה לקדם למעלה משני עשורים, למן

חקיקתו של 'חוק משק החשמל' (1996) שהסדיר את פעולתם של ייצרני החשמל הפרטיים. עניינה של הרפורמה הוא הגברת התחרות בתחום ייצור החשמל (ייצור החשמל – להבדיל מהולכת החשמל שתישאר כמונופול של החברה הממשלתית). היא נתקלת בהתנגדות עיקשת וארוכת שנים של ועד עובדי חברת החשמל המערים קשיים ומכשולים על התחברות של יצרני חשמל פרטיים לרשת הארצית. המדינה טענה שסדר הדברים הראוי הוא שקודם כול היא תגבש את פרטי המתווה כך שתענה באופן אופטימלי לצרכים המשתנים של משק האנרגיה, ורק לאחר מכן תשב עם ועדי העובדים כדי לדון באופן יישומו. // על הרקע הזה, פסיקת בית הדין הארצי היא חסרת תקדים, שכן היא לא רק מאפשרת לעובדי מונופול חברת החשמל לשבות כאוות נפשם, גם בהיעדר מטרה מוצהרת או יעדים מוגדרים לשביתה, אלא גם מסנדלת באופן חריג את היכולת לצמצם רגולציה ולהגדיל תחרות, בכך שהיא מונעת ממנה לגבש את הרפורמה על בסיס פרמטרים מקצועיים ומחייבת אותה להתמודד עם המכשולים שוועד העובדים מציב עוד בשלב סיעור המוחות. פסיקה זו מצטרפת לשלל פסיקות הממצבות את בית הדין הארצי לעבודה כאחד ממעכבי החירות הכלכלית הגדולים במשק. ■ הבנייה באזורי יהודה ושומרון עדיין במצב של הקפאה עמוקה, אולם מארג החיים האזרחי נמצא על ספו של עידן חדש. כידוע, אחד המכשולים הגדולים ביותר העומדים בפני רשויות מקומיות, חברות ויזמים הוא מערכת הדין החל באזור. מאז מלחמת ששת הימים החוק ביהודה ובשומרון מורכב מקרעי חוקים ירדניים, בריטיים ועות'מאניים, לצד צווי אלוף. מצב זה יוצר כאוס משפטי המקשה גם על מתן שירותים וגם על ההתנהלות הכלכלית והעסקית השוטפת. כל ניסיון לשינוי המצב נתקל עד כה בהתנגדות גורפת של מערכת המשפט שראתה בחקיקה ישראלית באזור ביטוי של סיפוח שלטוני. כך למשל אפילו החלת חוקי מגן בעבודה לנשים תושבות האזור נתקלה בהתנגדות עזה של הפרקליטות. // השינוי החל לפני כשלוש שנים, כאשר הפרקליט הצבאי הראשי (פצ"ר) דאז דני עפרוני שלח מכתב ליועץ המשפטי לממשלה יהודה ויינשטיין ובו הסביר כי המצב הקיים "אינו ראוי וגורם לפערים בלתי רצויים" כלפי אזרחי ישראל המתגוררים באזור. גולת הכותרת במכתבו הייתה הקביעה כי אין לכנסת ישראל שום מניעה חוקית לחוקק ישירות חוקים באזור, ולצדה ההתרעה כי כוח האדם של יועמ"ש איו"ש האמון על ניסוח צווי האלוף איננו יכול לעמוד בקצב החקיקה הישראלית. עפרוני המליץ להעביר את האחריות על החקיקה ביו"ש מפרקליטי הצבא אל משרדי הממשלה השונים האמונים על החקיקה הממשלתית. // ויינשטיין לא ענה אז לפצ"ר, והמכתב התגלגל בדרך לא דרך אל סגן השר אלי בן-דהן. הוא חבר לשרת המשפטים איילת שקד ולשר התיירות יריב לוין, ויחד הם קידמו את המהלך אצל היועץ המשפטי לממשלה הנוכחי אביחי מנדלבליט. הלה הרים את הכפפה והחליט על שינוי כולל של

המדיניות. את עבודת המטה במשרד המשפטים ניהל המשנה ליועמ"ש, רו' נזרי, שמינה אשכול ובו משפטנים אחדים לעיסוק בנושא. // נזרי זימן את כלל היועצים המשפטיים של משרדי הממשלה לכנס ברמת-רחל. לא פחות מ-83 פרקליטים התייצבו, כולל נציגי יועמ"ש איו"ש שהכינו מצגות והשתתפו בדיונים. מילת המפתח בכנס הייתה 'סימולטניות' – וההנחיה שהועברה למשרדי הממשלה היא שכל חקיקה ממשלתית בכנסת תתייחס כברירת מחדל גם לאיו"ש. "חוקים ממשלתיים שלא יתייחסו להיבט הזה לא יקודמו בוועדת שרים לחקיקה או שיקבלו עדיפות נמוכה", הזהיר בכנס סגן השר בן-דהן. גם השרה שקד הוציאה הנחיה ברוח זו לשרים. נזרי הודיע שהדרך עוד ארוכה, ושיידרשו לא מעט זמן ומשאבים כדי למלא את הפערים הגדולים בלשכת יועמ"ש איו"ש. אולם המשמעות היא שחמישים שנה לאחר מלחמת ששת הימים, מדינת ישראל תתחיל לחוקק דה-פקטו את חוקיה כך שיחולו גם על אזורי יהודה ושומרון.

חיזוק הדמוקרטיה - בלי שינוי השיטה

בניגוד לנהי הרווח, המשטר בישראל יציב והמבנה הפוליטי עוקב אחרי הקווים הקלסיים של המשטרים המערביים. את הרפורמות הכושלות שהוצעו בעבר יש להניח בצד, ולשפר את הזיקה בין בוחר לנבחר ובין מפלגה לגוש באמצעות תיקונים מדודים

"שינוי שיטת ממשל" הוא ביטוי שמהדהד בשיח הציבורי הישראלי בתדירות משתנה. עוד בישראל הצעירה, בשנת 1965, הקים דוד בן-גוריון את מפלגת רפ"י אשר דגלה בשינוי שיטת הבחירות לכנסת. לאחר המשבר הפוליטי שהתרחש בעקבות מה שכונה "התרגיל המסריח" (שכשל) ב-1990 התחזקו הקולות שתבעו שינוי בשיטת הממשל. גם את מסע הבחירות לכנסת ה-20, הנוכחית, שהתקיימו ב-2015, פתח בנימין נתניהו בססמה "משנים את השיטה", והתחייב לשנות את שיטת הממשל תוך מאה יום מהקמת הממשלה החדשה (התחייבות שנשכחה כמעט מיד).

הקריאות לשנות את שיטת הממשל בישראל תורגמו בעבר לרפורמות; אלו התבררו עם הזמן ברובן כלא מועילות, ואף כמזיקות. גם כיום, הרעיונות והצעות החוק שצפים מעת לעת כדי "לשנות את השיטה" עלולים לחולל שינויים לא רצויים. אין פירוש הדבר שאין בעיות משילות בישראל ושאין חסרונות שראוי לתקנם; אולם מוטב לעשות זאת בדרכים אחראיות שתועלתן מוכחת ושנזקן מועט.

דיון אחראי בשיטת הממשל צריך לכלול שלושה דברים: ראשית, עליו לאבחן באופן עובדתי ומדויק את החסרונות המיוחדים לשיטת הממשל בישראל; שנית, עליו לבחון את הקשר בין הרפורמות המוצעות לבין התוצאות המיוחדות; שלישית, הוא חייב ללמוד מן הניסיון של אחרים ולכלול השוואה בין ישראל לבין מדינות אחרות.

ד"ר עמנואל נבון הוא מרצה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל אביב ובמרכז הבינתחומי הרצליה, עמית בכיר בפורום קהלת ופרשן לחדשות חוץ בערוץ הטלוויזיה i24news. מאמר זה מבוסס על מחקרו של פרופ' אברהם דיסקין שנערך במסגרת פורום קהלת, וכן על המלצותיו לתיקון שיטת הבחירות בישראל.

דיון מעמיק כזה מוביל לניפוץ מיתוסים על החסרונות המיוחסים לשיטת הממשל הישראלית, על תועלת הרפורמות שבוצעו בעבר ושמוצעות כיום, ועל חריגות כביכול של השיטה הישראלית בהשוואה לדמוקרטיה אחרות. יש בעיות ברורות שהמערכת הפוליטית הישראלית סובלת מהן, ועיקרן היעדר קשר ואחריות בין בוחר לנבחר, חוסר ודאות לגבי השלכות ההצבעה ביום הבחירות על האופי ועל המדיניות של הממשלה הבאה והשלכות הרסניות של שיטת הבחירות המקדימות (פריימריז). לחסרונות אמתיים אלו יש פתרונות חלקיים ורצויים – ולא פחות חשוב, כאלו שניתנים ליישום כיוון שהם עשויים לזכות בתמיכה פוליטית.

מיתוסים מול עובדות

לפני הדיון על שינויים אפשריים בשיטת המשטר בישראל נציג כאן בקצרה את המציאות בישראל – מתוך מבט שהוא גם השוואתי. מהי שיטת הממשל בישראל? מהי שיטת הבחירות? האם המערכת הפוליטית שלנו יציבה?

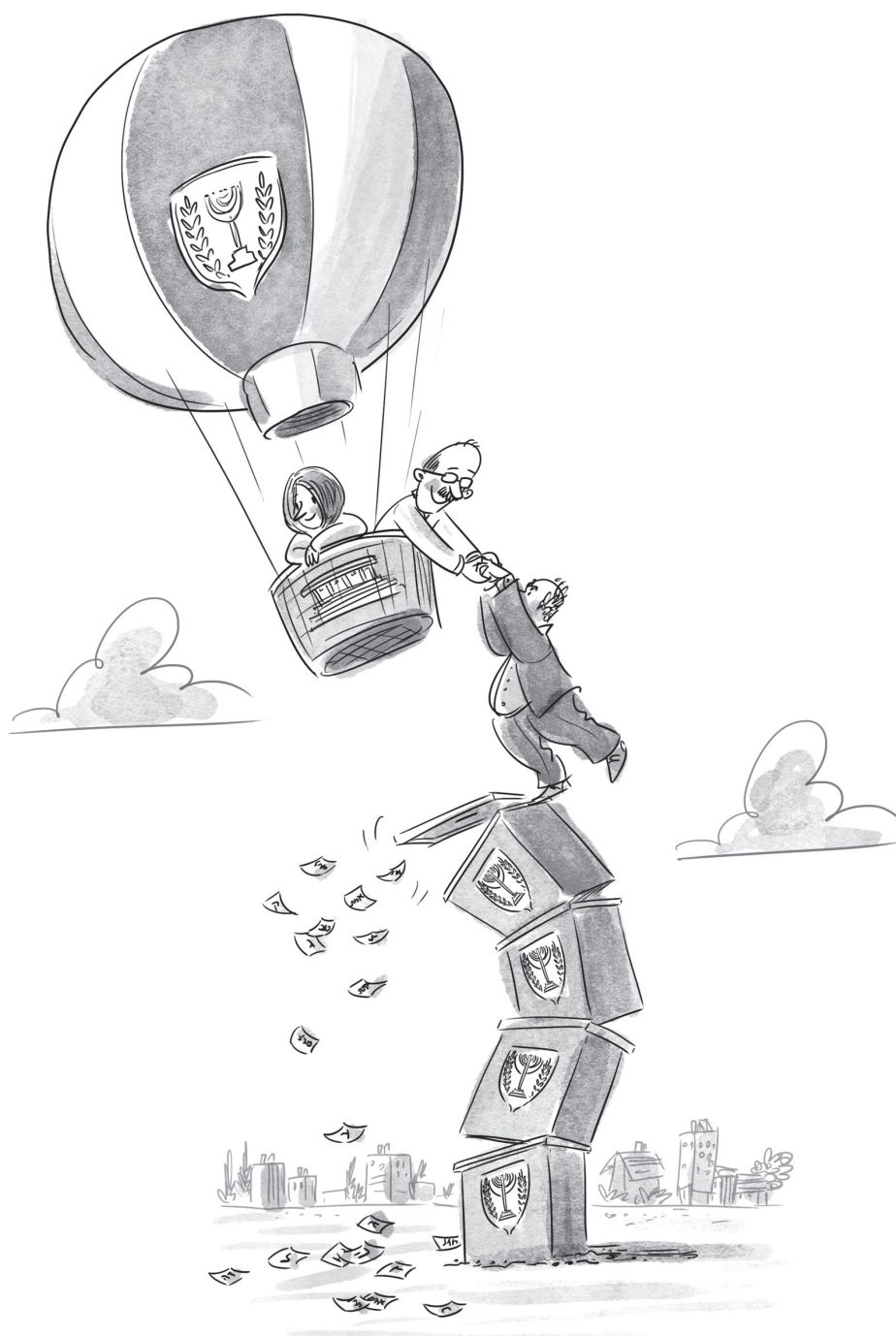
שיטת הממשל בישראל היא פרלמנטרית: הפרלמנט הוא הנציג היחיד של הריבון (העם), והוא מקור הסמכות של הממשלה. זאת בניגוד למשטר נשיאותי, שבו הרשות המבצעת והרשות המחוקקת מקבלות בנפרד את סמכותן מן העם.

במשטר נשיאותי מלא (כמו בארה"ב ובברזיל) הנשיא הוא גם ראש המדינה וגם ראש הממשלה; במשטרים חצי-נשיאותיים הרשות המבצעת היא דו-ראשית (נשיא וראש ממשלה), כאשר סמכויותיו של ראש הממשלה הן סמליות בלבד וכפופות לנשיא (כמו בדרום קוריה) או, במקרים אחרים, מהותיות (כמו בצרפת). יש גם משטרים שבהם הנשיא משלב את התפקידים של ראש מדינה וראש ממשלה ונבחר על ידי הפרלמנט (כמו בדרום אפריקה ובשווייץ).

על פי מדד הדמוקרטיה של ה-Economist Intelligence Unit יש כיום 79 דמוקרטיות בעולם מתוך 167 מדינות. מתוך 79 דמוקרטיות אלו, 51% הן משטרים פרלמנטריים, 24% משטרים נשיאותיים, 15% משטרים חצי-נשיאותיים ו-10% משטרים משולבים.¹ רוב הדמוקרטיות בעולם הן אפוא דמוקרטיות פרלמנטריות – כמו בישראל.

ומה באשר לשיטת הבחירות? כאן המגוון גדול עוד יותר. השיטה הנהוגה בישראל היא שיטה רשימתית-יחסית: מספר המושבים בכנסת מחולק בין רשימות (מפלגות) ביחס למספר הקולות שהן קיבלו ביום הבחירות.

בבריטניה ובחלק ממושבותיה לשעבר (כגון ארה"ב והודו) השיטה היא אזורית-רובנית וחד-נציגית: המועמדים לפרלמנט מתמודדים במחוזות (בדרך כלל מטעם מפלגה, אך לפעמים גם כעצמאים), והמועמד שקיבל את רוב הקולות של בוחר המחוז נכנס לפרלמנט. שאר המועמדים נפסלים, והקולות שקיבלו "נזרקים לפח". בשל שיטה זו

רוב הבוחרים מצביעים למפלגות גדולות; למפלגות קטנות, סקטוראליות או בעלות אג'נדה מצומצמת כמעט אין סיכוי להגיע לייצוג בפרלמנט. לכן, השיטה הבריטית (הידועה באנגלית כ-First Past the Post או FPTP) נוטה ליצור פרלמנטים דו-מפלגתיים – אבחנה שרשומה על שמו של הסוציולוג הצרפתי מוריס דוברג'ה² (Maurice Duverger).

היתרונות והחסרונות בולטים: בשיטת ה-FPTP תוצאות הבחירות אינן משקפות במלואן את רצון הבוחר, משום שהיא פוסלת בפועל את כל הקולות שלא בחרו במועמד המנצח; אך היא נוטה ליצור ממשלות חד-מפלגתיות הקלות יותר לניהול.³ השיטה היחסית, לעומת זאת, מבטאת באופן נאמן את רצון הציבור ואת הפסיפס החברתי (במיוחד כאשר הבחירות מתקיימות ללא אחוז חסימה, כמו בהולנד),⁴ אך היא מחייבת הקמת קואליציות קשות לניהול הנתונות ללחצים, ואף לפעמים לסחיטה מצד מפלגות קטנות.

קיימות וריאציות של השיטה הרשימתית-יחסית ושל השיטה האזורית-רובנית, ו"כללי המשחק" משתנים ממדינה למדינה. מחוזות בחירה בשיטה האזורית-רובנית יכולים להיות חד-נציגיים או רב-נציגיים (במקרה השני, יותר מנציג אחד נבחר ומייצג את המחוז בפרלמנט). בחירות רשימתיות-יחסיות יכולות להתקיים בתוך מחוזות או ללא מחוזות.

בשיטת ה-FPTP המועמדים המתמודדים במחוזות השונים מוכרזים כמנצחים אם הם קיבלו את מספר הקולות הגדול ביותר, מבלי להידרש לקבל את רוב קולות הבוחרים (לדוגמה, מועמד במחוז יכול להיבחר לפרלמנט עם 30% מקולות הבוחרים אם כל מתחריו קיבלו פחות מ-30%). בצרפת, לעומת זאת, מועמד במחוז חייב לקבל את רוב הקולות (50% לפחות), ולכן נערך סיבוב שני במחוזות שבהם אף מועמד לא קיבל 50% לפחות בסיבוב הראשון (בסיבוב השני משתתפים רק שני המועמדים שזכו במספר הקולות הגבוה ביותר בסיבוב הראשון). בגרמניה, חצי מחברי הבית התחתון (הבונדסטג) נבחרים לפי השיטה הרשימתית-יחסית והחצי השני לפי השיטה האזורית-רובנית.

באוסטרליה השיטות מורכבות יותר ומשלבות בין שיטה אזורית-רובנית, הכוללת דירוג בבית התחתון, ובין שיטה אזורית-יחסית לבית העליון, המתנהלת לפי המודל של הקול החילופי: הבוחרים מדרגים את כל המועמדים, ובמקום לערוך סיבוב שני מניידים את הקולות על פי העדפה (מהמועמד הפחות-מועדף ואילך, עד שאחד המועמדים מקבל רוב מוחלט של הקולות הכשרים). ביפן, הן הבחירות לבית התחתון והן אלו של הבית העליון נעשות בצורה משולבת בין שיטות יחסיות לרובניות, כל אחת מהן בדרך שונה.

אחרי אזכור כל המקרים הייחודיים הללו, נשוב אל המבט הכללי: בקרב המדינות

הדמוקרטיה היחסית היא הנפוצה ביותר (היא נהוגה ב-65% מהמדינות הדמוקרטיות), כאשר השיטה האזורית-רובנית הפשוטה (שיטת ה-FPTP) נהוגה רק ב-8% מהמדינות הדמוקרטיות. בשאר המדינות הדמוקרטיות (27%) נהוגות שיטות מעורבות ואחרות.⁵

על כן, גם מבחינת שיטת הבחירות ישראל משתייכת לרוב. ישראל חריגה בכך שהמדינה כולה מהווה מחוז בחירה אחד, ואילו במדינות אחרות הבחירות הרשימתיות-יחסיות מתקיימות במחוזות (שמספרם משתנה ממדינה למדינה). אחוז החסימה הנהוג בישראל כיום (3.25%) אינו חריג, והוא אף נמצא קרוב למוצע שבין אחוז החסימה הנמוך של הולנד (0.6%) לבין אחוז החסימה הגבוה של גרמניה (5%).

ומה באשר ליציבות השלטונית?

ובכן, ראשית יש להבחין בין יציבות שלטונית (או משטרית) לבין יציבות ממשלתית. יציבות שלטונית מתייחסת להישרדות השלטונות הדמוקרטיים לאורך זמן, ולחוסנם ועמידתם אל מול ניסיונות הפיכה או תופעה של קריסה מבפנים. יציבות ממשלתית, לעומת זאת, היא היכולת של ממשלות דמוקרטיות להשלים את כהונתן החוקית ללא הצבעות אי-אמון, פירוק קואליציות או הקדמת בחירות.

דמוקרטיות פרלמנטריות נוטות להיות יציבות יותר מדמוקרטיות נשיאותיות – כך מעידה הסטטיסטיקה מאז מלחמת העולם השנייה, וכך מסכימים רוב החוקרים.⁶ כמו כן, דמוקרטיות המקיימות בחירות רשימתיות-יחסיות יציבות יותר מדמוקרטיות המקיימות בחירות אזוריות-רובניות.⁷ בחירות רשימתיות-יחסיות, דווקא משום שהן מעניקות ביטוי וייצוג לכול (וכמעט לכל חלקי החברה), יוצרות יותר לגיטימיות וקבלת סמכות מאשר בחירות אזוריות-רובניות. קיימות כמובן דוגמאות של דמוקרטיות בעלות שיטת בחירות רשימתית-יחסית אשר קרסו (כגון "רפובליקת ויימר" בגרמניה, או הרפובליקה הרביעית בצרפת), אולם סטטיסטית, ייצוג יחסי תורם ליציבות שלטונית למשך זמן ארוך יותר מייצוג רובני. תרומת הרב-מפלגתיות ליציבות המשטר נכונה וחשובה במיוחד בחברות הטרוגניות כמו ישראל.⁸

באשר ליציבות ממשלתית, אין ספק שממשלת קואליציה המוקמת כתוצאה מבחירות יחסיות חשופה יותר להצבעות אי-אמון, לפירוק קואליציה ולהקדמת בחירות מממשלה חד-מפלגתית המוקמת כתוצאה מבחירות רובניות. אך גם כאן המיתוס חזק מן העובדות: מסתבר שקשה לומר שמדינת ישראל סובלת מחוסר יציבות ממשלתית.

הנה העובדות: סטטיסטית, תוחלת החיים של ממשלות ישראל היא אכן קצרה יחסית. בין השנים 1949–2015 (תקופה של 66 שנים) כיהנו בישראל 33 ממשלות, כך שתקופת הכהונה הממוצעת של ממשלות ישראל היא שנתיים (דהיינו, חצי מהתקופה שנקבעה על ידי המחוקק). באשר לבחירות לכנסת, הן מתקיימות כל שלוש שנים וחצי בממוצע מאז קום המדינה (חצי שנה פחות מהזמן הקבוע בחוק). רק בחמישה

מקרים מילאה הכנסת את ימיה והבחירות התקיימו במועדן (1955, 1959, 1965, 1969 ו-1988), ובמקרה אחד התאחרו הבחירות ביותר מחודשיים בשל מלחמה (1973). ב-13 מקרים התקיימו בחירות מוקדמות לכנסת (1951, 1961, 1977, 1981, 1984, 1992, 1996, 1999, 2003, 2006, 2009, 2013, 2015).

לכאורה הנתונים מלמדים על כשל ביציבות של המערכת הפוליטית – אך עיון בפרטי התמונה הכללית הזו מלמד שמדובר באשליה אופטית. מתוך כל הממשלות שלא סיימו את כהונתן, רק ממשלה אחת (!) נפלה כתוצאה מהצבעת אי-אמון (בשנת 1990), ואילו שאר הממשלות לא השלימו את כהונתן בשל סיבות נסיבתיות ולא מבניות, כאלו שאינן קשורות לבעיות משילות של ממש: חמש פעמים התפטר ראש הממשלה כדי להתגבר על התנגדות בתוך ממשלתו (1950, 1952, 1955, 1958, 1964 – משום שעד חקיקת חוק יסוד: הממשלה, בשנת 1968, לא הייתה באפשרותו של ראש הממשלה לפטר שרים סוררים מממשלתו). ב-1953 וב-1963 התפטר בן-גוריון מסיבות שהוא הגדיר כ"אישיות". ב-1974 התפטרה גולדה מאיר כתוצאה מהלחץ הציבורי והמחאה על מלחמת יום כיפור. ב-1983 התפטר מנחם בגין בשל הידרדרות מצבו הבריאותי והנפשי. אהוד אולמרט התפטר ב-2008 בשל החקירות הפליליות נגדו ובשל דרישת מפלגת העבודה שיפנה את מקומו. שני ראשי ממשלה מתו במהלך כהונתם: לוי אשכול מת מהתקף לב ב-1969 ויצחק רבין נרצח ב-1995. שתי ממשלות כיהנו במהלך שנתיים בלבד משום שכך סוכם מראש בהסכם הרוטציה של 1984 בין מפלגת העבודה לבין מפלגת הליכוד.

יוצא, אפוא, שישראל אינה סובלת מחוסר יציבות ממשלתית כרוני – לפחות לא כזה הנובעת משיטת הבחירות שלה.

תולדות הרפורמות הבחירות

ובכל זאת, ניסיונות לשנות את שיטת הבחירות כיכבו בשמי הפוליטיקה הישראלית לאורך כל השנים. מדינת ישראל לא ירשה את שיטת הבחירות של בריטניה, בניגוד למושבות בריטיות אחרות (כגון הודו) ובניגוד לרצונו של דוד בן-גוריון. באוקטובר 1948 המליץ דוד בר-רב-האי, יושב ראש ועדת הבחירות, לערוך את הבחירות לכנסת הראשונה בשיטה רשימתית-יחסית ברמה הארצית. בגלל הנסיבות (מלחמת השחרור) לא הייתה אפשרות לקבוע מחוזות בחירה, ולכן התקיימו הבחירות הראשונות ברמה הכלל-ארצית ללא מחוזות. שיטה זו הייתה נהוגה בתקופת המנדט הבריטי בקרב האוכלוסייה היהודית: כך נבחרו נציגי היישוב למוסדות הציוניים. השיטה הרשימתית-יחסית (והכלל ארצית) בתקופת המנדט תמרצה את המפלגות השונות להשתתף בבחירות משום שייצוג במוסדות הציוניים העניק כוח פוליטי, לרבות בתחום השגת רישיונות עלייה ("סרטיפיקטים").

דוד בן-גוריון רצה לאמץ את השיטה הבריטית כדי לחסוך לעצמו את הצורך להרכיב קואליציות ולהתחשב בדרישותיהן של שותפות קואליציוניות. הוא נתקל בהתנגדות המפלגות הבינוניות והקטנות אשר לא רצו להידחק מהכנסת ולהימחק מן המפה הפוליטית. בן-גוריון התעקש בכל זאת על החלפת השיטה הרשימתית-יחסית בשיטה האזורית-רובנית: בשנת 1958 הוגשה לכנסת הצעת חוק לאימוץ השיטה האזורית-רובנית, הצעה שנדחתה על ידי רוב גדול (73 נגד, 42 בעד). כאשר בן-גוריון פרש ממפא"י והקים את רפ"י ב-1965 הוא הדגיש במצע של המפלגה החדשה את תביעתו לעבור לשיטת בחירות אזורית-רובנית. אלא שבשלב זה הסיכויים היו קלושים, ובן-גוריון הוביל מאבק אבוד.

היו גם הצעות לאמץ שיטה מעורבת (כמו בגרמניה או ביפן). בשנת 1954 הגישה מפלגת הציונים-כלליים הצעת חוק לשינוי שיטת הבחירות. לפי ההצעה, שני שליש מחברי הכנסת היו אמורים להיבחר על פי השיטה האזורית-רובנית (באזורים חד-נציגיים) ושליש על פי השיטה הרשימתית-יחסית; ההצעה לא זכתה לרוב בכנסת. הצעה דומה הוגשה ב-2006 על ידי חברי הכנסת גדעון סער (הליכוד), מנחם בן-ששון (קדימה), אופיר פז-פינס (העבודה) ואיתן כבל (העבודה). בהצעה של 2006, 50% מחברי הכנסת היו אמורים להיבחר בבחירות אזוריות-רובניות (אזורים חד-נציגיים), ו-50% בבחירות רשימתיות-יחסיות. גם הצעה זו, אף שיוזמיה נמנו עם המפלגות הגדולות, לא אושרה.

חשוב לדון בדברי ההסבר של הצעת החוק של 2006 משום שהם נוגעים בנקודה מרכזית, דהיינו שאלת הקשר והאחריות שבין הבוחר לנבחר. כפי שנאמר בהצעת החוק: "נציגים אזוריים בכנסת יידרשו לתת דין וחשבון לבוחריהם המקומיים שבחרו אותם באופן אישי. הקשר שבין הנבחר לציבור בוחריו יהיה מחייב יותר". טענה דומה הועלתה במאמרו של אמוץ עשהאל "שיטה יחסית, כישלון מוחלט" שפורסמה ב"תכלת" ב-2008. עשהאל מצביע, בצדק, על כך שבמדינת ישראל חברי הכנסת חייבים דין וחשבון אך ורק למפלגתם (מנהיג המפלגה, ועדה מסדרת, מרכז המפלגה או מתפקדים וקבלני קולות), אך לא לבוחריהם. לטענתו: "בחירות רובניות לא נועדו לבטא ייחודיות אזורית, אלא ליצור קשר אמיץ בין נבחר לבוחר, קשר שיחליף את מחויבותו של הפוליטיקאי למנגנון המפלגתי במחויבות לתושבי אזור מגורים".¹⁰

אין ספק שבמדינת ישראל חסרים קשר ואחריות בין חברי כנסת לבין הבוחרים, ושהמחויבות הבלעדית של חברי הכנסת היא למפלגתם (דהיינו ליו"ר המפלגה במפלגות פרסונליות, ולקבוצות מאורגנות ולקבלני קולות במפלגות המקיימות פריימריז). כפיפות זו לאיש אחד או לקבוצות אינטרסים נוטה להרחיק מן הכנסת אנשים עצמאיים, איכותיים ובעלי עקרונות.

אולם לא תמיד בחירות אזוריות-רובניות מייצרות קשר ואחריות אמתיים בין בוחר לנבחר. זאת, משום שבבחירות אזוריות-רובניות הבוחר מצביע גם למועמד וגם

למפלגה, כשזהות המועמד עצמו נקבעה על ידי מפלגתו ולא על ידי בוחר המוחזו שבו הוא מתמודד: המועמד "נכפה" על הבוחרים והם חייבים להצביע לו אם חשוב להם שמפלגתם תזכה בבחירות – או לוותר על תפיסתם העקרונית אם הם אינם מרוצים מהנציג.¹¹ כך, למשל, מצביע שמרן בבריטניה שאינו מרוצה מנציג המפלגה השמרנית במחוז שלו יאלץ להצביע למועמד של מפלגת העבודה וכך גם לתרום לסיכוייה להקים ממשלה; ההיגיון אומר שרוב הבוחרים לא יענישו את נבחריהם עד כדי חציית "קווי האויב", והמחקר מאשר את ההיגיון הזה.

כבר בשנת 1960 הראה מחקר מקיף בארה"ב כי יותר מ-90% מהבוחרים מצביעים למועמדים לקונגרס לפי השתייכותם המפלגתית (רפובליקנית או דמוקרטית) ולא לפי איכותם, הישגיהם או אישיותם.¹² מחקרים אחרים מראים שמצביעים לא מעטים אפילו אינם יודעים את שם המועמד שעבורו הם הצביעו, משום שחשובה להם רק השתייכותו המפלגתית. בגרמניה, כאמור, הבחירות לבונדסטג (הבית התחתון) משלבות בחירות רשימתיות יחסיות ובחירות אזוריות-רובניות. ביום הבחירות הבוחר הגרמני מצביע בעצם פעמיים: פעם אחת למפלגה ופעם נוספת (בנפרד) למועמד. ההצבעה הכפולה הזו מתמרצת לכאורה "הצבעות מענישות", משום שבוחר סוציאל-דמוקרטי למשל יכול להצביע למפלגתו ובמקביל לבחור במועמד המפלגה הנוצרית-דמוקרטית (שמרנית) אם המועמד המחוזי של מפלגתו אינו מוצא חן בעיניו. אלא שתאוריה לחוד ומעשה לחוד: גם בגרמניה, יותר מ-90% מהבוחרים נשארים נאמנים למפלגתם ללא קשר לזהות המועמד בבחירות אזוריות-רובניות.

כפי שיוסבר בחלק האחרון של המאמר, קיימת דרך אחרת ויעילה יותר ליצירת קשר ואחריותיות בין בוחר לנבחר. אך מעבר לעובדה שהקשר בין הבוחר לבין הנבחר בבחירות אזוריות-רובניות הוא, בעצם, קשר פיקטיבי, כדאי לבדוק לעומק את ההשלכות האפשריות של בחירות אזוריות-רובניות על המפה הפוליטית הישראלית. בדיקה כזו כבר נעשתה, ותוצאותיה מעניינות ומפתיעות.

מכון ון ליר פרסם ב-2009 תוצאות של הדמיית בחירות אזוריות-רובניות בישראל.¹³ המחקר שיער ובדק מה היו תוצאות הבחירות של 2003 ושל 2006 אילו התקיימו בחירות אלו לפי המודל האזורי-רובני החד-נציגי עבור כל חברי הכנסת. בבחירות של 2003, הליכוד היה זוכה ב-78 מנדטים (לעומת 38 שהוא קיבל), העבודה ב-22 מנדטים (לעומת 19), יהדות התורה ב-7 (לעומת 5) וש"ס ב-3 (לעומת 11). המפלגות שינוי, האיחוד הלאומי, מר"צ, המפד"ל, חד"ש-תע"ל, עם אחד, בל"ד, ישראל בעלייה ורע"ם לא היו מקבלות כל ייצוג בכנסת. בבחירות של 2006, קדימה הייתה מקבלת 41 מנדטים (במקום 29), העבודה 20 (במקום 19), הליכוד 2 (במקום 12), ישראל ביתנו 26 (במקום 11), יהדות התורה 8 (במקום 6), שלוש הרשימות הערביות 10 (כפי שקיבלו בפועל), ש"ס 11 (במקום 12) והמפד"ל-איחוד לאומי 2 (במקום 9). המפלגות מר"צ-יחד וגיל לא היו מקבלות ייצוג בכנסת.

לצורך הדמיה זו, אגב, עוצבו מחוזות בחירה דמיוניים ובאופן שרירותי. אך שאלת העיצוב של מחוזות בחירה מובילה אותנו לבעיה נוספת, והיא קביעת הגבולות של מחוזות הבחירה. קביעת גבולות אלו משפיעה כמובן על תוצאות הבחירות: במחוז של עובדי מפעל באנגליה, למשל, הסיכוי של המועמד השמרני כמעט אפסי; במחוזות של אוכלוסייה בורגנית, לעומת זאת, כמעט אין אפשרות למועמד של מפלגת העבודה להיבחר (בארה"ב יש מחוזות בחירה שנחשבים כל כך "אבודים מראש" לאחת משתי המפלגות שהן אפילו אינן טורחות להעמיד בהם מועמד מטעמן). מחוקק שירצה לשפר את סיכויי מפלגתו לזכות בכמה שיותר מחוזות עלול להזיז באופן שרירותי את הגבולות של מחוזות הבחירה כדי להכיל בתוכם כמה שיותר מצביעים "רצויים". מניפולציות מסוג זה ידועות במדע המדינה כ-gerrymandering¹⁴.

ריכוזי אוכלוסייה בעלי דפוסי הצבעה קבועים במדינת ישראל מהווים פיתוי למניפולציות כאלו (חרדים בבני ברק ובירושלים, ערבים במשולש, דתיים-לאומיים ביהודה ושומרון, בדואים בנגב וכו'). עצם הניסיון לקבוע מחוזות בחירה בישראל יעורר האשמות של ג'רימנדרין ויגרם לעתירות בבית הדין הגבוה לצדק. אילו היו לשיטה האזורית-רובנית יתרונות חד-משמעיים הייתה הצדקה להתמודדות עם הסוגיה המסובכת והמורכבת של קביעת מחוזות בחירה, אלא שכאמור שיטה זו אינה יוצרת אחריות אמתית בין בוחר לנבחר. היא אמנם מצמצמת את תופעות המשברים הקואליציוניים (משום שהיא מאפשרת, בדרך כלל אך לא תמיד, הקמת ממשלות חד-מפלגתיות), אך מצד שני היא מדירה ציבורים שלמים מייצוג פרלמנטרי. המאזן בין היתרונות לבין החסרונות של השיטה האזורית-רובנית שנוי במחלוקת, אך ספק אם אחד התנאים ליישום שיטה זו (דהיינו קביעת מחוזות בחירה) הוא ישים במציאות הגאוגרפית והדמוגרפית של מדינת ישראל.

ההתנגדות לשיטה האזורית-רובנית במדינת ישראל לא נבעה בעבר, ואינה נובעת היום, מהחסרונות שהוסברו לעיל, אלא בעיקר מההבנה בקרב המפלגות הקטנות והבינוניות ששיטה זו תדיר אותן מן הכנסת או תצמצם מאוד את ייצוגן.¹⁵ לכן לא הוחלפה השיטה הרשימתית-יחסית מעולם על ידי השיטה האזורית-רובנית, על אף מאמציו של בן-גוריון.

ב-1964, שנה לאחר פרישתו השנייה מראשות הממשלה, ניסה בן-גוריון להקים תנועה רב-מפלגתית לשינוי שיטת הבחירות. אך ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, סיכל את המהלך והתחייב לשותפיו הקואליציוניים לשמר את השיטה הקיימת. הקריאות "לשנות את השיטה" נשמעו שוב בשנות ה-80 וה-90 בעקבות משברים קואליציוניים (או מה שנתפס בציבור כמשברים קואליציוניים). הבחירות לכנסת האחת עשרה (1984) יצרו שוויון יחסי בין גוש הימין לבין גוש השמאל, והוקמה קואליציה בין מפלגות הליכוד והעבודה עם "רוטציה" בין ממשלה בראשות העבודה (1984-1986) לבין ממשלה בראשות הליכוד (1986-1988). ממשלה זו הפגינה

דווקא נחישות ועצמה פוליטיות בקידום תכנית כלכלית נועזת לייצוב המשק (בשנת 1985). אף על פי כן, תוצאות הבחירות של 1984 שכנעו רבים כי היעדר הכרעה בין שני הגושים מחייב שינוי שיטת הבחירות (אף על פי שגם בחירות אזוריות-רובניות יכולות ליצור מצב של שוויון בין גושי, כפי שאכן קרה בבריטניה בבחירות של 1974). ממשלת האחדות (1984–1988) קידמה פרויקט של רפורמה אלקטורלית שהייתה אמורה לאמץ שיטה מעורבת (בין בחירות אזוריות-רובניות לבין בחירות רשימתיות-יחסיות), אולם גם הליכוד וגם העבודה קיבלו רגליים קרות בשל אזהרת המפלגות החרדיות שאיימו למשוך את תמיכתן בקואליציות עתידיות.

לאחר הבחירות של 1988 שוב הוקמה ממשלת אחדות בין הליכוד לבין העבודה, אך ללא רוטציה (ראשות הממשלה הופקדה בידי הליכוד בלבד). על אף הסכמתו למנגנון זה לא היה יו"ר מפלגת העבודה, שמעון פרס, שלם אתו. כעבור שנתיים מתחילת כהונת הממשלה, ב-1990, הוא שכנע את המפלגות החרדיות להפיל את ממשלת האחדות ולהקים במקומה ממשלת עבודה-חרדים. זו הייתה הפעם היחידה בתולדות מדינת ישראל שבה נפלה ממשלה בהצבעת אי-אמון בכנסת. לאחר הפלת הממשלה לא קיימו המפלגות החרדיות את הבטחתן לשמעון פרס והחליטו לבסוף לחבור לראש הממשלה יצחק שמיר ולשוב ולהקים אתו ממשלה – הפעם בלי העבודה. משבר פוליטי זה (הזכור עד היום כ"התרגיל המסריח") חולל בציבור שאט נפש כלפי המפלגות החרדיות בשל הסחיטה שהן הפעילו כלפי שתי מפלגות השלטון – זאת על אף העובדה שהמשבר נוצר על ידי יו"ר מפלגת העבודה, ועל אף העובדה שאילו הייתה האחדות בין הליכוד לבין העבודה נשמרת לא היו המפלגות החרדיות סוחטות אותן כדי להקים ממשלה צרה. על כל פנים, בציבור התגבשה הדעה שהמערכת הפוליטית הפכה לבת-ערובה של המפלגות החרדיות ושיש להוציא מהן את היכולת לקבוע את זהותו של ראש הממשלה. כך נולד הרעיון לבחור את ראש הממשלה בבחירות ישירות (כדי לקבוע את זהותו ללא סחיטה בידי מפלגות קטנות ובינוניות) ולהעלות את אחוז החסימה (כדי לצמצם את מספר המפלגות ה"סחטניות"). שתי רפורמות אלו יצאו לפועל, ושתיהן הרעו את המצב שהן היו אמורות לתקן.

יש סיבה טובה לכך שלא קיים תקדים בעולם של משטר פרלמנטרי שבו ראש ממשלה נבחר בבחירות ישירות. הרי אחד היסודות של המשטר הפרלמנטרי הוא שהממשלה, והעומד בראשה, מקבלים את סמכותם מהפרלמנט. במשטר נשיאותי, לעומת זאת, הרשות המחוקקת והרשות המבצעת מקבלות את סמכותן בנפרד מן העם. כאשר הנשיא מאבד את הרוב שלו בפרלמנט (כפי שקורה לעתים קרובות בארה"ב) הוא משותק באופן חלקי וצריך לנהל משא ומתן מתמיד עם הרשות המחוקקת כדי לקדם את מדיניותו. במשטר חצי-נשיאותי, כמו זה של צרפת, נשיא בעל רוב בפרלמנט הוא כול-יכול; מנגד, הוא מאבד את יכולתו למשול כאשר האופוזיציה כובשת את הרשות המחוקקת (כפי שקרה בשנים 1986–1988, 1993–1995 ו-1997–2002).

כאשר הכנסת תיקנה ב-1992 את חוק יסוד: הממשלה, היא קבעה כי ראש הממשלה ייבחר בבחירות ישירות ונפרדות, אולם עשתה זאת בלי לאמץ שיטה נשיאותית של הפרדה מוחלטת בין הרשויות המחוקקת והמבצעת. כלומר, ראש הממשלה עדיין היה זקוק לרוב בכנסת כדי להרכיב את ממשלתו. המשטר ההיברידי שנוצר היה אבסורדי במהותו, משום שהכנסת לא קבעה עוד את זהותו של ראש הממשלה אך כן קבעה איזו ממשלה הוא ירכיב.

לא רק שהבחירה הישירה של ראש הממשלה לא הגבילה את כוח המפלגות כלפיו, אלא שהיא דווקא הגבירה את כוחן. זאת משום שההצבעה הכפולה (פתק אחד לראש הממשלה ופתק אחד למפלגה) ביטלה את התמריץ להצביע לאחת משתי המפלגות הגדולות (הליכוד או העבודה) כדי לקבוע את זהותו של ראש הממשלה, ואפשרה לכל בוחר להצביע לכנסת עבור המפלגה הסקטוריאלית הקרובה ללבו. הבחירה הישירה הקטינה את שתי מפלגות השלטון (הליכוד והעבודה), וגרמה לריבוי המפלגות הסקטוריאליות והגדלתן. בשלוש הפעמים שבהן נבחר ראש הממשלה בבחירות ישירות (ב-1996, ב-1999 וב-2001) נפגע כוחה של מפלגת ראש הממשלה, וראש הממשלה נאלץ להרכיב קואליציות מפולגות ושבריריות יותר מכפי שנאלץ בעבר. כאשר ראש הממשלה איבד את תמיכת הקואליציה שלו ב-1999 הוא נאלץ להקדים את הבחירות; העובדה שהוא נבחר ישירות לא עזרה לו כלל להישאר בשלטון. בקיץ 2000 היה אהוד ברק ראש ממשלה נבחר אך ללא רוב בכנסת (לאחר שרוב השותפות הקואליציוניות פרשו מממשלתו). גם במקרה שלו, בחירתו הישירה לא הבטיחה לו רוב בכנסת.¹⁶

גם הרעיון להעלות את אחוז החסימה נבע מחשיבה שטחית, ויישום הרעיון השיג אף הוא תוצאות הפוכות. ריבוי מפלגות במשטר פרלמנטרי יכול דווקא לתרום ליציבות שלטונית וממשלתית. היחס בין מספר המפלגות לבין יציבות שלטונית וממשלתית נבדק לעומק על ידי איש מדע המדינה ההולנדי ארננד ליפהרט.¹⁷ ליפהרט טוען כי שיטת הבחירות הבריטית (מה שהוא מכנה "סגנון וסטמינסטר") אינה מתאימה לחברות הטורגניות ושסועות (כמו ישראל) משום שהיא פוטרת ממשלות מלהתחשב בעמדות ובאינטרסים של קבוצות חברתיות שלמות. בחברות שסועות, טוען ליפהרט, עדיפה דמוקרטיה הסכמית (קונסנזואלית) שבה ההחלטות מתקבלות כתוצאה ממשא ומתן ומפשרות – ורק שיטת הבחירות היחסית מאפשרת, ואף מחייבת, קבלת החלטות מכילה והסכמתית.

טענתו של ליפהרט מובנת אינטואיטיבית, אך גם מאומתת אמפירית. מתוך 30 דמוקרטיות שקרסו במאה ה-20, הרוב (53%) נהגו בשיטת בחירות לא יחסית, וברובן (57%) היה מספר המפלגות קטן. בקרב 32 הדמוקרטיות היציבות ביותר של המאה ה-20, הרוב (66%) נהגו בשיטת בחירות יחסית, והרוב (גם כאן 66%) היו רב-מפלגתיות.¹⁸ עובדות אלו מפריכות את הטענה הידועה והשגויה שלפיה קריסת

רפובליקת ויימר (שבה התקיימו בחירות רשימתיות-יחסיות) מוכיחה כביכול את הקשר האורגני בין בחירות יחסיות לבין חוסר יציבות ממשלתית ושלטונית.

ריבוי מפלגות תורם לא רק ליציבות שלטונית, במיוחד בחברות שסועות, אלא גם למשילות. טענה זו תפתיע את הקורא הישראלי שהתרגל לחשוב (בטעות) כי צמצום מפלגות אמור לשפר את המשילות. אין ספק שבדמוקרטיות דו-מפלגתיות¹⁹ (כמו בריטניה) הממשלות יציבות ומושלות ללא הפרעה משום שהן לרוב חד-מפלגתיות; אך מהרגע שממשלה מורכבת מקואליציה רב-מפלגתית (פועל יוצא של השיטה היחסית) יציבותה מובטחת יותר על ידי ריבוי מפלגות ולא על ידי מיעוט מפלגות.

יכולת הסחטנות של המפלגות הקטנות קשורה למושג "עצמת ההצבעה" (voting power) של המפלגות בפרלמנט. כדי להבין את המושג הזה, ניקח כדוגמה פרלמנט בן 100 מושבים שיש בו 49 מושבים למפלגה א, 41 מושבים למפלגה ב ו-10 מושבים למפלגה ג. במקרה כזה, עצמת ההצבעה של שלוש המפלגות זהה על אף פערי הגודל ביניהן, משום שכל שתי מפלגות יכולות להרכיב קואליציה בלי קשר לגודלן. אך אם המפלגות א ו-ב אינן מוכנות בשום אופן לשתף פעולה ביניהן, אולם שתיהן מוכנות לשתף פעולה עם המפלגה ג, אזי במקרה זה המפלגה הקטנה ביותר היא בעלת כוח ההצבעה הגדול ביותר. ברור אפוא שבמקרה כזה מפלגה א הייתה מעדיפה שהמושבים שאינם בידה בפרלמנט לא יהיו מחולקים רק בין שתי המפלגות היריבות (מפלגות ב ו-ג) אלא בין כמה שיותר מפלגות קטנות, משום שרק כך היא תוכל להכתיב את הרכב הקואליציה על שותפות חסרות כוח הצבעה. ככל שמספר המפלגות הקטנות רב, כך עומדות יותר אופציות קואליציוניות בידיה של המפלגה הגדולה, וכך פוחתת יכולת הסחטנות של השותפות הקואליציוניות.

כאשר אין לאף מפלגה רוב מוחלט בפרלמנט (דבר שכמעט תמיד קורה בשיטה היחסית), וכאשר מספר המפלגות בפרלמנט קטן, הרי שקיימת רק אופציה אחת להרכבת קואליציה. מצב כזה מגביר את כוח ההצבעה ואת יכולת הסחטנות של המפלגות הבינוניות והקטנות. ככל שמספר האופציות הקואליציוניות רב, בזכות ריבוי של מפלגות קטנות, כך ראש ממשלה מיועד סחות פחות במו"מ קואליציוני וראש ממשלה בפועל לחיץ פחות לאיומי פירוק הקואליציה. יוצא אפוא כי הדעה הרווחת בישראל שלפיה העלאת אחוז החסימה תתרום ליציבות ממשלתית ולמשילות היא דעה שגויה ומנוגדת לעובדות. מפלגת שלטון משוחררת מסחיטה רק כאשר היא נהנית מרוב מוחלט בפרלמנט, או כאשר עומד לבחירתה מספר רב של מפלגות קטנות וחסרות כוח הצבעה.

לא צריך להגיע רחוק כדי להדגים את ההיגיון הפשוט הזה: מדינת ישראל מספקת דוגמה מצוינת. אחוז החסימה עמד על 0.8% בבחירות לכנסת הראשונה; הוא הועלה מ-1% ל-1.5% ב-1992, ול-2% ב-2003. ב-2014 העלה המחוקק את אחוז החסימה

ל-3.25% מתוך הנחה שגויה כי הדבר ישפר את המשילות. אחוז חדש זה נכנס לתוקף בבחירות של מארס 2015 לכנסת ה-20. תוצאות הבחירות של 2015 הוכיחו כי העלאת אחוז החסימה הפכה את ראש הממשלה דווקא לסחיט יותר. בשל דחיקת המפלגות הקטנות מן הכנסת (כגון מפלגת "יחד") הייתה לבנימין נתניהו רק אופציה אחת להקמת ממשלת ימין-חרדים. לאחר הודעתו של אביגדור ליברמן, במפתיע, כי הוא שולל הצטרפות לממשלה, לא הייתה לראש הממשלה המיועד אופציה נוספת או תכנית חלופית לקואליציה בין הליכוד, כולנו, הבית היהודי, ש"ס ויהדות התורה. מצב זה אפשר למפלגת הבית היהודי לסחוט את ראש הממשלה בדקה ה-90 (עם תוצאות מרשימות עבור מפלגה בת 8 מנדטים). אילו היו אז בכנסת מפלגות קטנות נוספות (בזכות אחוז חסימה נמוך יותר) היה ראש הממשלה מקים קואליציה חלופית או היה מאיים להקים קואליציה חלופית.

רעיון שגוי נוסף ואחרון הוא להעניק אוטומטית את ראשות הממשלה לראש המפלגה הגדולה ביותר. יישום רעיון זה עלול רק ליצור משברים פוליטיים והקדמת בחירות בתדירות גבוהה, זאת משום שבמשטר פרלמנטרי רב-מפלגתי היכולת להרכיב קואליציה לא נקבעה על ידי גודל המפלגה של ראש הממשלה המיועד אלא על ידי קיום של רוב בפרלמנט לתמיכה בממשלה. ראש ממשלה מיועד יכול לגייס רוב בפרלמנט מבלי שמפלגתו תהיה הגדולה ביותר, כפי שראש ממשלה מיועד יכול להיכשל בגיוס רוב בפרלמנט גם אם מפלגתו היא הגדולה ביותר. חיוב מלאכותי ושרירותי של הקמת ממשלה על ידי ראש המפלגה הגדולה ביותר אינו מבטיח רוב והקמת ממשלה, אלא רק מבטיח הקדמת בחירות כל פעם שראש המפלגה הגדולה ביותר אחרי הבחירות לא יצליח לגייס רוב לממשלתו המיועדת. הנה, בבחירות של 2009 מפלגת קדימה הייתה המפלגה הגדולה אך לא היה לה רוב בכנסת להקמת ממשלה. רק למפלגת הליכוד (שהגיעה למקום השני) היה רוב כזה. אילו הייתה ציפי לבני חייבת על פי חוק להקים ממשלה ב-2009, ישראל הייתה נגררת לבחירות נוספות (או לחלופין הייתה מוקמת ממשלה בלתי טבעית ושאינה מתפקדת).

כדי למנוע משבר פוליטי במצב שבו ראש המפלגה הגדולה ביותר אינו מצליח להקים ממשלה, תומכי "המינוי האוטומטי" מעלים לפעמים את האפשרות של "פטור" מאמון הכנסת. זהו רעיון שיש לדחותו על הסף, משום שהוא מערער את העיקרון הבסיסי של הדמוקרטיה הפרלמנטרית, דהיינו שמקור סמכות הממשלה הוא הרוב של נציגי העם.

רעיון נוסף שהוצע לאחרונה הוא אימוץ המנגנון של "פריימריז פתוחים". בפריימריז רגילים רק מתפקדי המפלגה רשאים לבחור את יו"ר המפלגה ואת מועמדיה לכנסת. בפריימריז פתוחים ניתנת זכות זו לכל אדם המצהיר על הזדהות אידאולוגית עם הגוש הפוליטי שבו מתקיימים פריימריז והמשלם סכום סמלי למימון הפריימריז הפתוחים. בצרפת נערכו פריימריז פתוחים בפעם הראשונה ב-2011 בין המועמדים

הסוציאליסטים לנשיאות. המפלגה הרפובליקנית (השמרנית) אימצה את השיטה אף היא ב-2016, ולקראת הבחירות של 2017 לנשיאות צרפת נערכו בפריימריז פתוחים הן בימין והן בשמאל.

המטרה של הפריימריז הפתוחים היא להימנע מהרעות החולות של הפריימריז המוכרים לנו. אלא שמסתבר ששיטה זו גרועה לא פחות מפריימריז רגילים.²⁰ יש לכך שלוש סיבות עיקריות.

הסיבה הראשונה היא שאנשים רבים מרמים כאשר הם "מצהירים" על הזדהות אידיאולוגית, ואינם נרתעים מהתשלום הסמלי הנדרש להשתתפות בפריימריז פתוחים. יש יותר רמאות בפריימריז פתוחים מאשר בפריימריז רגילים, משום שהצבעה בפריימריז פתוחים זולה ואינה מחייבת התפקדות פורמלית. בצרפת, מצביעי שמאל הצביעו בפריימריז של הימין ומצביעי ימין הצביעו בפריימריז של השמאל במטרה לקדם מועמד לא אטרקטיבי.

הסיבה השנייה היא שפריימריז פתוחים אינם משיגים אחת מן המטרות המרכזיות שלהם, דהיינו לקבוע מועמד מוסכם אחד עבור כל גוש פוליטי. בפריימריז הפתוחים לנשיאות צרפת, למשל, המפלגה הסוציאליסטית והמפלגה השמרנית קבעו את מועמדיהן, אך הדבר לא מנע ממועמדים מימין ומשמאל להתמודד לנשיאות צרפת: עמנואל מקרון וז'אן-לוק מלנשון בשמאל, ומארין לה-פן וניקולה דופן-אניאן בימין. אם המטרה היא להציג רק מועמד אחד מימין ואחד משמאל, הרי זו אינה מטרה בת-השגה.

הסיבה השלישית היא שפריימריז פתוחים נוטים לבחור מועמדים לא קונצנזואליים, ולכן מועמדים שסיכוייהם להיבחר בבחירות הכלליות קלושים. כך קרה בפריימריז הפתוחים בצרפת ב-2016. במפלגה הסוציאליסטית נבחר מועמד רדיקלי, מין גרסה צרפתית של ג'רמי קורבין. במפלגה הרפובליקנית נבחר פרנסואה פיין, מועמד שדעותיו הכלכליות ליברליות מדי לבוחר הצרפתי הממוצע, ועמדותיו החברתיות שמרניות לו מדי.²¹ אף אחד משני המועמדים שנבחרו בפריימריז הפתוחים לא הגיע לקו הגמר של הסיבוב השני, בין השאר משום שהם לא היו מסוגלים לכבוש את מרכז המפה הפוליטית. כמו כן, לאחר שפיון הואשם בהעסקה פיקטיבית של אשתו והתחיל לצלול בסקרים, לא הייתה אפשרות להדיחו ולהחליפו משום שהוא נבחר על ידי שלושה מיליון אנשים.

ניסיון הפריימריז הפתוחים בצרפת התגלה ככושל ברמה כזאת שרבים במפלגה הרפובליקנית הצהירו שהניסיון היה הראשון והאחרון.²²

אם כן, ארוכה רשימת הרעיונות הרעים והרפורמות הכושלות לשינוי שיטת ממשל בישראל. אין להסיק מרשימה ארוכה זו כי לא בוצעה עד היום אף רפורמה מועילה ושללא ניתן לשפר את שיטת הבחירות ואת שיטת הממשל בישראל כלל ועיקר. בשנת

2014 קבע המחוקק כי ניתן להפיל ממשלה רק לאחר שגובשה ממשלה חילופית בעלת רוב מוכח. מודל זה (הידוע כ"אי-אמון קונסטרוקטיבי") הוכנס לחוקה של מערב גרמניה ב-1949 כדי למנוע חזרה לתופעת ההפלה הסדרתית של ממשלות שאפיינה את רפובליקת ויימר. אמנם בתולדות מדינת ישראל נפלה רק ממשלה אחת בהצבעת אי-אמון, אך תיקון החוק של 2014 הופך את התסריט לכמעט בלתי אפשרי, כמו בגרמניה. גם אימוץ הרעיון של תקציב דו-שנתי ב-2009 הקטין את הסיכוי לפירוק הקואליציה לאחר שנתה השלישית כתוצאה מעליית הדרישות התקציביות לקראת הבחירות הבאות.

באשר לרפורמות נוספות שכדאי לאמץ על מנת לשפר את תפקודה של המערכת הפוליטית הישראלית, הן תידונה בחלק האחרון של המאמר. החלק הבא ייתן פרספקטיבה השוואתית על מנת להעריך את רמת היציבות והמשילות בישראל.

פרספקטיבה השוואתית

בחינת היתרונות והחסרונות של שיטת הממשל ושל שיטת הבחירות בישראל צריכה להיעשות בהשוואה לדמוקרטיות אחרות כדי לשמור על פרופורציה ועל פרספקטיבה. היות שבשאר לא נהג שלטון פרלמנטרי, נמקד את השוואתנו בשלטונות פרלמנטריים אחרים.²³

כפי שהוסבר בחלק הראשון, ישראל אינה סובלת מחוסר יציבות ממשלתית מבני. ישראל גם אינה סובלת מחוסר יציבות שלטונית, שכן הדמוקרטיה הישראלית מעולם לא קרסה, ולא עמדה לקרוס, על אף היותה דמוקרטיה במלחמה.

בהשוואה לדמוקרטיות אחרות, מצבה של ישראל טוב. דמוקרטיות רבות נעשו יציבות ומתפקדות רק לאחר שנים של מאבקים, משברים, ניסוי וטעייה. צרפת היא דוגמה מובהקת לכך: מאז המהפכה של 1789 היו לצרפת 15 חוקות ומשטרים מכל הסוגים (מונרכיות, רפובליקות, קיסריות, משטרים פרלמנטריים, נשיאותיים וחצי-נשיאותיים). בתקופות הרפובליקות השלישית (1871–1940) והרביעית (1946–1958) סבלה צרפת מחוסר יציבות ממשלתית קיצוני. יש מה ללמוד מן הסיבות לחוסר היציבות הזה, כמו גם מן הסיבות לחוסר היציבות הממשלתית במדינות אירופיות אחרות בעבר ובהווה.

צירוף המילים "חוסר יציבות ממשלתית" גורם אצל רבים לאסוציאציה עם רפובליקת ויימר (השלטון הפרלמנטרי הרב-מפלגתי של גרמניה בשנים 1919–1933). היות ששיטת הבחירות לפרלמנט הגרמני הייתה רשימתיות-יחסיות, רווחת הטענה ששיטה זו אחראית לחוסר היציבות הממשלתית ואף לקריסת הרפובליקה עצמה עם ניצחון הנאצים ב-1933.²⁴ אכן, רפובליקת ויימר סבלה מחוסר יציבות ממשלתית: תוחלת החיים של ממשלה גרמנית הייתה של שנה בממוצע.²⁵ אלא שבתקופה המקבילה

(1933–1919) סבלה צרפת מחוסר יציבות ממשלתית קיצוני עוד יותר, אף על פי ששיטת הבחירות שלה הייתה אזורית-רובנית: תוחלת החיים הממוצעת של ממשלה צרפתית בתקופה המקבילה לרפובליקת ויימר הייתה של פחות מחצי שנה (175 ימים).²⁶

בתקופת הרפובליקה הצרפתית השלישית (1871–1940) התחלפו 104 ממשלות, כך שתוחלת החיים הממוצעת של ממשלה צרפתית הייתה של 8 חודשים בלבד. אף על פי ששיטת הבחירות הייתה אזורית-רובנית (עם שני סיבובים להבטחת 50% לפחות של הקולות), האספה הלאומית (הבית התחתון) הייתה רב-מפלגתית (למעט בשנים הראשונות של הרפובליקה השלישית).²⁷ בניגוד למשטרים הצרפתיים האחרים, לרפובליקה השלישית לא הייתה חוקה קרטזיאנית: היו לה רק חוקי יסוד, בשל פשרה בין מונרכיסטים לבין רפובליקנים לאחר נפילת הקיסרות השנייה. הממשלה קיבלה את סמכותה מהאספה הלאומית, אך ראש הממשלה (שנקרא אז "נשיא מועצת השרים") התמנה על ידי נשיא הרפובליקה. לממשלה הייתה אחריות כפולה: כלפי נשיא הרפובליקה (שמינה אותה) וכלפי האספה הלאומית (שפיקחה עליה). אלא שמשבר פוליטי שפרץ בשנת 1877 הכריע את הכף לטובת האסיפה הלאומית: הנשיא מק-מהון (Mac-Mahon) רצה בראש ממשלה שמרן, אך האספה הלאומית לא תמכה בו. כדי לכפות את רצונו פיזר הנשיא את האספה. לרוע מזלו של מק-מהון, השמאל זכה בבחירות והאסיפה כפתה על הנשיא ממשלה ברוחה. הנשיא החדש, ז'ול גרבי (Jules Grévy), הודיע לאחר בחירתו ב-1879 שהוא לעולם לא יעשה שימוש בפזיזור האספה. הודעה זו הפכה למנהג. מאותו רגע לא היה עוד מאזן אימה בין הרשות המחוקקת לבין הרשות המבצעת, שכן האספה הלאומית שלטה בגורל הממשלות מבלי שיעמוד מולה איום הפזיזור. לא רק שחברי האספה היו יכולים להפיל ממשלות מבלי לשלם על כך את המחיר הפוליטי של הקדמת הבחירות, אלא שהיה להם דווקא תמריץ להפיל ממשלות כדי לקבל תיקים מיניסטריאליים נחשקים במשחק אינסופי של כיסאות מוזיקליים... האספה הפכה למפילה סדרתית של ממשלות באמצעות הצבעות אי-אמון, ללא צורך להציג ממשלה ורוב פרלמנטרי חילופיים.²⁸ לנשיא נשארה אמנם הסמכות הפורמלית למנות את ראש הממשלה, אך הנשיא גרבי קבע עוד תקדים מזיק: הוא מינה ראש ממשלה גם מבלי שיהיה לו רוב פרלמנטרי (בניגוד לעיקרון בסיסי של הדמוקרטיה הפרלמנטרית), כך שראשי ממשלה בפוטנציה בנו לעצמם תמיכה פרלמנטרית לא על בסיס רוב פוליטי אמתי אלא על בסיס של חברי פרלמנט שפרשו מסיעתם תמורת הבטחות לתיקים מיניסטריאליים.

הרפובליקה הצרפתית השלישית היא דוגמה מובהקת לכך ששיטת בחירות רובנית אינה מהווה תנאי (גם לא מספיק וגם לא הכרחי) ליציבות ממשלתית. הרפובליקה הצרפתית הרביעית (1946–1958) אמנם סבלה מחוסר יציבות ממשלתית קיצוני עוד יותר, אך לאו דווקא משום שהיא אימצה שיטת בחירות רשימתית-יחסית.²⁹ גם

ברפובליקה זו המשיכה הממשלה להיות תלויה באספה הלאומית, וגם בה לא היה שום מאזן אימה בין האספה לבין הממשלה.³⁰

רק עם הקמת הרפובליקה החמישית על ידי שארל דה-גול ב-1958 השיגה צרפת יציבות שלטונית וממשלתית, כמו גם סינתזה בין תפיסות שלטוניות מתנגשות. במילים אחרות, נדרשו לצרפת 169 שנה כדי להגיע לשיטת ממשל יציבה ויעילה. עובדה זו נותנת פרספקטיבה לאלה המצפים מישראל הצעירה שיטת ממשל מושלמת.

בעוד שצרפת הצליחה לשים קץ לחוסר היציבות הממשלתית, מדינות אירופיות אחרות נעשו דווקא פחות יציבות עם הזמן. בשלושים השנים האחרונות קיימת במדינות אירופיות רבות תופעה של ריבוי מפלגות קטנות ושל היחלשות המפלגות הגדולות. בממוצע כלל-אירופי, מספר המפלגות הזוכות ביותר מ-1% תמיכה בבחירות עלה משבע בתחילת שנות ה-1980 לתשע היום. במקביל, שיעור ההצבעה למפלגות שלטון (המרכיבות קואליציות) ירד מ-37% ל-31.31% בהולנד, שתי מפלגות השלטון היו מקבלות בממוצע שליש ממושבי הפרלמנט בשנות ה-1980, לעומת רבע היום.³² בספרד חלה בשנים האחרונות התפלגות פוליטית על חשבון שתי מפלגות השלטון המסורתיות. תופעה זו באה לידי ביטוי במשבר פוליטי ממושך של בחירות חוזרות וניסיונות כושלים להקים ממשלה בשנת 2016.

ההיחלשות היחסית של מפלגות השלטון באירופה מקשה על הרכבת קואליציות. בינואר 2017 הוקמה באיסלנד קואליציה בת רוב של קול אחד בלבד, לאחר חודשיים של משא ומתן. במאוס 2016 הוקמה באירלנד קואליציה לאחר 63 ימים של משא ומתן. באוקטובר 2016 הוקמה בספרד ממשלת מיעוט לאחר עשרה חודשים של ניסיונות כושלים להקים ממשלה, ולאחר שתי מערכות בחירות צמודות שלא הניבו רוב ברור. לאחר הבחירות של 2010 בבלגיה הוקמה ממשלה חדשה לאחר לא פחות מ-589 ימים (שנה וחצי) של משא ומתן.

גם תופעת חוסר היציבות הממשלתית מוכרת באירופה. מאז שנת 1970, ממשלות חד-מפלגתיות במערב אירופה החזיקו 1,100 יום בממוצע (3 שנים), בעוד שתוחלת החיים של ממשלות קואליציה (רב-מפלגתיות) הייתה חצי מזה.³³ ממשלות רב-מפלגתיות באירופה לא רק סובלות מתוחלת חיים קצרה – הן גם מתקשות לקדם חוקים ורפורמות. ממשלת פינלנד כמעט התפרקה ב-2015 בשל חוסר הסכמה בין השותפות הקואליציוניות על רפורמת מערכת הבריאות. ואכן, ככל שמספר המפלגות גדול בממשלת קואליציה כך פוחתים סיכויי הממשלה לקדם חקיקה.³⁴ כמו כן, ממשלות קואליציה עולות יותר כסף למשלם המסים מממשלות חד-מפלגתיות. מחקר שבדק את גובה ההוצאות הממשלתיות ב-17 מדינות אירופה בין השנים 1970–1988 גילה שכל שותפה קואליציונית נוספת מכבידה את ההוצאות הממשלתיות

ב-0.5% מהתוצר הלאומי בממוצע.³⁵

יש בהחלט חסרונות לממשלות קואליציה בהשוואה לממשלות חד-מפלגתיות. אולם בחברה הטרוגנית ואף שסועה, כמו ישראל, הרב-מפלגתיות מחייבת פשרות שהן הכרחיות לאמון הציבור וללגיטימיות ההחלטות הממשלתיות.

המבט ההשוואתי הוא רב ערך גם ביחס לרפורמות – מוצלחות וכושלות.

יש רפורמות מוצלחות: צרפת וגרמניה הצליחו לשים קץ לחוסר יציבות ממשלתית קיצוני וכרוני, וראוי ללמוד מהן. בצרפת, החוקה של הרפובליקה החמישית (1958) הפכה את הנשיא לבעל סמכויות אקזקטיביות נרחבות; העניקה לו זכות לפזר את האסיפה הלאומית על פי שיקול דעתו הבלעדי; הרחיבה את מקור הלגיטימיות שלו;³⁶ הכניסה את שיטת משאל העם (שמאפשר לנשיא "לעקוף" את הפרלמנט) וביטלה את שיטת הבחירות היחסית לאסיפה הלאומית לטובת השיטה האזורית-רובנית (בשני סיבובים). הרשות המבצעת נעשית יציבה דה-פקטו, היות שהיא עברה בעיקר לנשיא שנבחר לשבע שנים (או חמש שנים, מאז 2002). הממשלות מורכבת בדרך כלל משתי מפלגות, והן מוחלפות על ידי הנשיא ולא על ידי הפרלמנט (למעט בשלוש הפעמים שבהן איבד הנשיא את הרוב שלו בפרלמנט ונאלץ למנות ראש ממשלה ממפלגה יריבה).

בגרמניה, חוסר היציבות הממשלתית של רפובליקת ויימר הוחלפה על ידי יציבות ממשלתית מאז הקמת הרפובליקה הפדרלית ב-1949. רפובליקת ויימר לא תפקדה, בין השאר משום שהיא נתפסה כבלתי לגיטימית ואף כבוגדנית ותבוסתנית על ידי הצבא וחלקים גדולים של הציבור. ריבוי המפלגות שנוצר ברייכסטג בשל השיטה הרשימתית-יחסית לא אפשר הרכבת קואליציות מתפקדות משום שרוב המפלגות הבינוניות והקטנות היו מפלגות "מורדות" שמטרותן לא הייתה למשול אלא להפיל את השלטון השנוא. אף על פי שרפובליקת ויימר הצליחה דווקא לשקם את גרמניה ולבטל בפועל את רוב הסעיפים של הסכמי ורסאי בשנות ה-20, המשבר הכלכלי שהתחיל ב-1929 גרם לקריסה הסופית של השלטון.³⁷

החוקה של הפדרציה הגרמנית ("חוק היסוד" של 1949) אימצה כאמור שיטת בחירות מעורבת, אך בעיקר הכניסה את העיקרון של "אי-אמון קונסטרוקטיבי" אשר מאפשר להפיל ממשלה אך ורק בתנאי שיש לאופוזיציה מועמד חילופי לראשות הממשלה עם רוב מוכח. גרמניה השיגה יציבות ממשלתית בעיקר בזכות המנגנון הזה. אחוז החסימה של 5% בבחירות לבונדסטג (הבית התחתון) דווקא מהווה מכשול למשילות (כפי שהוסבר לעיל). הדבר הודגם והוכח לאחר הבחירות של 2013: המפלגה הליברלית (שותפתה הטבעית של המפלגה הנוצרית-דמוקרטית) לא עברה את אחוז החסימה (אף כי התקרבה אליו), וכתוצאה מכך נאלצה הקנצלרית אנגלה מרקל להקים קואליציה בלתי טבעית וקשה לניהול עם המפלגה היריבה (המפלגה הסוציאל-דמוקרטית).

איטליה ויוון, לעומת זאת, הן דוגמאות לרפורמות כושלות. באיטליה, בשנים 1946–1994, שיטת הבחירות הייתה רשימתית-יחסית. באותה תקופה היו לאיטליה 61 ממשלות (תוחלת חיים ממוצעת: 9 חודשים), אך לצד חוסר היציבות הפורמלי הוזה הייתה אותה מפלגה (המפלגה הנוצרית-דמוקרטית) בשלטון והרכיבה את הקואליציות. ב-1993 שינתה איטליה את שיטת הבחירות שלה (בעקבות משאל עם) והחליפה אותה בשיטה מעורבת שבה 75% מחברי הבית התחתון נבחרו בבחירות אזוריות-רובניות עם סיבוב אחד (FPTP), ו-25% נבחרו בשיטה רשימתית-יחסית (עם אחוז חסימה של 4%). רפורמה זו ייצבה את המערכת הפוליטית באופן חלקי בלבד. ממשלת ברלוסקוני הראשונה (שהוקמה לאחר הבחירות שהתקיימו בשיטה החדשה ב-1994) החזיקה מעמד רק שמונה חודשים (היא הייתה מורכבת מחמש מפלגות). עד שנת 2001 החזיקו ממשלות איטליה מעמד בין שנה לשנתיים. ממשלות ברלוסקוני השנייה (2001–2005) והשלישית (2005–2006) שברו יחד שיא של אריכות ימים במונחים איטלקיים, כמו גם ממשלתו הרביעית והאחרונה (2008–2011), אך ממשלות אחרות החזיקו מעמד בין שנה לשנתיים.

שיטת הבחירות באיטליה שונתה שוב בשנת 2005. החוק העניק "בונוס" לברית של מפלגות שקיבלו יחד הכי הרבה קולות. משמעות ה"בונוס" היא ניפוח מלאכותי של הברית המנצחת ל-54% של מושבי הפרלמנט. אלא שבאיטליה הממשלה זקוקה לרוב הן בבית התחתון (הקאמרה), הן בבית העליון (הסנאט). בבחירות של 2013 נוצר רוב מלאכותי בבית התחתון, אך לא בבית העליון. תוצאות אלו חייבו הקמת ממשלה משותפת בין ימין לשמאל. בדצמבר 2013 פסל בית המשפט העליון את חוק הבחירות של 2005 בטענה שהניפוח המלאכותי של הרוב הוא אנטי-חוקתי. על אף פסק דין זה, הממשלה החדשה של מתאו רנצי העבירה הצעת חוק שאושרה ב-2015 ואשר החזירה את שיטת ה"בונוס", בצורה קיצונית עוד יותר. בחוק הבונוס החדש, מפלגה (ולא ברית של מפלגות כמו בחוק שנפסל) שתקבל 40% מקולות הבוחרים תקבל "בונוס" שיעניק לה, באופן אוטומטי, 54% של מושבי הבית התחתון; אם אף מפלגה לא תקבל 40% מן הקולות ייערך סיבוב שני בין שתי המפלגות שהגיעו למקומות הראשון והשני, והמפלגה שתגיע למקום הראשון בסיבוב השני תקבל אוטומטית 54% ממושבי הבית.

ב-25 בינואר 2017 פסל בית המשפט העליון באופן חלקי את "חוק הבונוס" כלא-חוקתי. בפסיקתו ביטל בית המשפט רק את החלק השני של החוק, כך שמפלגה יכולה עדיין ליהנות מבונוס, אך רק בסיבוב הראשון. כלומר, רק מפלגה שתזכה ב-40% של הקולות בסיבוב הראשון (הישג שסיכוייו מעטים) תזכה לבונוס כדי לקבל 54% ממושבי הבית. במידה שאף מפלגה לא תזכה ב-40% מהקולות בסיבוב הראשון לא ייערך סיבוב שני ואף מפלגה לא תזכה לבונוס. לאחר הפסדו של מתאו רנצי במשאל העם על רפורמת שיטת הממשל בדצמבר 2016 הוא התפטר, והוקמה ממשלת מעבר.

נשיא הרפובליקה הודיע שהוא יפזר את הפרלמנט רק לאחר שיתקבל חוק בחירות חדש לקאמרה ולסנאט. אי־ודאות ממשיכה לרחף על המערכת הפוליטית האיטלקית, והיא סובלת עד היום מחוסר יציבות ומחוסר משילות.

הניפוח המלאכותי של המפלגה הגדולה ביותר, באמצעות מתן בונוס, ידוע כ"יחסות מחוזקת" (reinforced proportionality), וגם כ"חוק אצ'רבו".³⁸ שיטה זו מעוותת את רצון הבוחר, משום שהיא מעניקה רוב בחסד ולא בזכות.

יוון משתמשת אף היא בשיטה זו, והתוצאות אינן מרשימות במיוחד. מאז נפילת "שלטון הקולונלים" ביוון ב-1974 הבחירות מתקיימות לפי שיטת היחסות המחוזקת. שיטת הבונוס הנוכחית מוסיפה 50 מושבים (מתוך 300) למפלגה שקיבלה לפחות 40% מהקולות. למרות הבונוס הזה, מפלגת "סיריזה" לא השיגה רוב לאחר הבחירות של 2015, והממשלה היוונית שהוקמה ב-2015 היא קואליציה בין מפלגת שמאל קיצוני (מפלגת "סיריזה") לבין מפלגת ימין קיצוני (מפלגת "היוונים העצמאיים"). האבסורד הוא לא רק באופי הקואליציה, אלא גם במדיניותה: שתי מפלגות קיצוניות ואנטי־ליברליות מיישמות ביחד מדיניות כלכלית ליברלית המנוגדת למצע של שתיהן, וזאת בליט בררה ובהתאם לדרישותיו של האיחוד האירופי אשר ממשיך להלוות כסף לממשלות יוון כדי לשמור על יוון בגוש היורו. שיטת הבונוס בוטלה על ידי הפרלמנט היווני ביולי 2016.³⁹

מה כן? הצעות לתיקוני חקיקה

כאמור לעיל, אימוץ השיטה של "הצעת אי־אמון קונסטרוקטיבית" ב-2014 הסיר כמעט את הסיכוי הנמוך ממילא להפיל ממשלה בישראל. גם שיטת התקציב הדו־שנתי עשויה להתגלות כיעילה במניעת פיזור של הכנסת לפני תום ארבע שנות הכהונה הקצובות לה על פי חוק. ואכן, קואליציות בישראל אינן מתפרקות בקלות משום שמחיר הפירוק הוא הקדמת הבחירות, דבר שמרתיע את חברי הקואליציה.⁴⁰

שיטת הממשל בישראל אינה לוקה אפוא בחוסר יציבות אלא בהיעדר אחריותיות, שכן חברי הכנסת אינם חייבים דין וחשבון לבוחריהם אלא למפלגתם בלבד (ליו"ר המפלגה במפלגות הפרסונליות, ולקבלני קולות ועסקנים במפלגות המקיימות פריימריז). הבחירות המקדימות (פריימריז) הן בחירות פיקטיביות, משום שהמועמדים אינם נבחרים על פי מצע והישגים אלא על פי נכונותם להיענות לדרישותיהן של קבוצות מתפקדים מאורגנות, ואף לעתים על פי יכולתם לשלם כסף לקבלני קולות. שיטת הפריימריז יוצרת שחיתות כפולה: שחיתות כלכלית (כאשר מועמדים נדרשים לשלם כסף לקבלני קולות), אך גם שחיתות מוסרית (משום שמועמד אינו יכול להיבחר אם דעותיו ועמדותיו מנוגדות לדרישות הקבוצות המאורגנות), ומועמד דעתן ובעל יושר אינטלקטואלי יתקשה לעבור את "מבחן הקבלה" של הקבוצות המאורגנות. באשר

למפלגות הפרסונליות, ח"כ מכהן צריך למצוא חן בעיני יו"ר המפלגה כדי לשרוד פוליטית. כך שגם שיטת הפריימריז וגם שיטת המינוי האישי מהוות תמריץ שלילי ליושר, למקוריות ולאומץ.

תאורטית, אחריותיות של נבחר כלפי הבוחר ניתן ליצור באמצעות בחירות אזוריות. אולם כבר הראינו שהאחריותיות בבחירות אזוריות היא פיקטיבית, משום שרוב מוחץ של בוחרים (יותר מ-90%) מצביעים קודם כול למפלגה ולא למועמד.

קיימת שיטה אחרת ויעילה יותר כדי ליצור את האחריותיות הזו וכדי לשחרר במידה רבה את הנבחר מן המנגנון המפלגתי המשתיק והמשחית: שיטת הרשימות הפתוחות. שיטה זו קיימת במדינות רבות, והבוחר קובע בה בעצמו את הרכב הרשימה שעבורה הוא מצביע ביום הבחירות. שיטה זו גם אינה מאפשרת את הרמאות המאפיינת את הפריימריז, שכן הבוחר יכול לסמן מועמדים אך ורק ברשימה שעבורה הוא מצביע בפועל.

שיטת הרשימות הפתוחות קיימת ב-37 מדינות בעולם, ובכל היבשות: באירופה (כגון בלגיה והולנד), בדרום אמריקה (כגון ברזיל וצ'ילה), במזרח אסיה (כגון אינדונזיה ויפן), ואף בעיראק שבמזרח התיכון. למעשה, רוב המדינות המשתמשות בשיטה הרשימתית-יחסית מאפשרות לבוחר עצמו להשפיע על הרכב הרשימה שעבורה הוא מצביע. רק מיעוט קטן של שבע מדינות (וישראל בתוכן) "חוסמות" את הרכב הרשימות מדין הבוחר.

יש כמובן וריאציות לשיטה הזו – לגבי מספר המועמדים שהבוחר יכול לקדם ברשימה; לגבי היכולת לשריין מועמדים מסוימים ולמנוע מהבוחר השפעה עליהם (כמו ראש המפלגה למשל); לגבי השאלה אם לחייב דירוג או מספר מסוים של סימונים או להותיר אותו כאפשרות בלבד. כך או אחרת, המפלגות תמשכנה להרכיב את רשימתן על פי שיקול דעתן (מינוי אישי, מועצת חכמים, ועדה מסדרת או פריימריז), אך הבוחר עצמו יקבע את הרשימה הסופית של המפלגה שעבורה הוא מצביע. בשיטה זו מועמדים מקבלים קולות בהתאם לאישיותם, לרעיונותיהם ולהישגיהם, ולא על פי יכולתם לתמרן בתוך מנגנון מפלגתי. לשיטה זו יש כמובן גם חסרונות, בעיקר בכך שהיא מעניקה יתרון לאנשים מפורסמים. יחד עם זאת, בעידן האינטרנט והרשתות החברתיות מועמדים יכולים להגיע בקלות יחסית לקהלים נרחבים.

מלבד חוסר ייצוגיות וחוסר אחריותיות, המערכת הפוליטית הישראלית לוקה בחוסר ודאות לגבי השפעת ההצבעה של הבוחר על הרכב הממשלה, על זהותו של ראש הממשלה העתידי ועל גורלו של פתק הצבעה עבור מפלגה שעלולה לא לעבור את אחוז החסימה. את חוסר הוודאות הזה ניתן לצמצם על ידי בריתות בין-מפלגתיות. ברית בין-מפלגתית היא מנגנון שבו מפלגות מבהירות לבוחר, לפני הבחירות, לאיזו

ברית הן שייכות לצורך הסכמי עודפים ולצורך המלצה על מועמד לרשות הממשלה.

נכון להיום, מפלגות יכולות להישאר עמומות לגבי תמיכתן העתידית במועמד לרשות הממשלה, כך שבוחר אינו יודע בוודאות אם הצבעתו למפלגה סקטוריאלית עשויה להעניק את רשות הממשלה לימין או לשמאל. כמו כן, אותו בוחר אינו יודע אם הפתק שלו ילך לאיבוד במידה שמפלגתו לא תעבור את אחוז החסימה. ברית בין-מפלגתית מסירה את חוסר הוודאות הזה.

ברית בין-מפלגתית יכולה לשמש כברית עודפים. כלומר, אם מפלגות בברית לא תעבורנה את אחוז החסימה ייחשבו קולותיהן כאילו ניתנו למפלגה הגדולה בברית שעברה את אחוז החסימה (היום, החוק במדינת ישראל מאפשר חתימת הסכם עודפים בין שתי מפלגות בלבד). באופן זה הבוחר ידע שקולו לא ילך לאיבוד אם מפלגתו הצטרפה לברית, גם עם אחוז החסימה הנוכחי של 3.25% (אחוז שכדאי להוריד מהסיבות שהוסברו לעיל). נוסף על כך, ברית בין-מפלגתית תהיה מחויבת מראש על המלצה לתפקיד ראש הממשלה: ראש הרשימה הגדולה ביותר בברית ייחשב אחרי הבחירות כמועמד הברית לרשות הממשלה.

מנגנון של בריתות בין-מפלגתיות עשוי גם לקצר ולפשט את תהליך הרכבת הממשלה, במיוחד אם ייקבעו התנאים שלהלן:

אם זכתה הברית ב-61 מושבים לפחות, כמו גם ברוב הקולות הנחשבים לצורך חישוב מנדטים, יציג ראש המפלגה הגדולה ביותר בברית את ממשלתו לפני הכנסת. במקרה כזה לא תהיה הממשלה זקוקה להצבעת אמון, אך ניתן יהיה להפילה רק על פי הצבעת אי-אמון קונסטרוקטיבי, בהתאם לחוק יסוד: הממשלה (תיקון משנת 2014). אם לא זכתה שום ברית ברוב מושבי הבית, יטיל הנשיא את תפקיד הרכבת הממשלה על ראש המפלגה הגדולה ביותר בברית שזכתה במספר הקולות הגדול ביותר, ובלבד שהברית זכתה לפחות ב-40 מושבים ושהמפלגה הגדולה בברית זכתה לפחות ב-25 מושבים. אם אף ברית, ואף מפלגה, לא זכתה בלפחות 40 מושבים, יטיל הנשיא את תפקיד הרכבת הממשלה על חבר כנסת שהוא יבחר על פי שיקול דעתו. במקרה כזה, הממשלה כן תהיה זקוקה להצבעת אמון מן הכנסת.

ברית בין-מפלגתית משמשת אפוא לא רק כברית עודפים רב-מפלגתית, אלא גם כברית של הצהרת כוונות לגבי הרכב הקואליציה וזהות ראש הממשלה אחרי הבחירות. מנגנון זה עשוי לעודד גיבוש של גושים פוליטיים מבלי לפגוע בייצוג המיעוטים (שכן אף פתק עבור מפלגה השייכת לברית לא ילך עוד לאיבוד). כמו כן, המנגנון מייטיב הן עם המפלגות הקטנות, הן עם הגדולות: המפלגות הקטנות תקבלנה יותר קולות (משום שבוחריהן יפסיקו להתלבט אם להצביע למענן או לא), והמפלגות הגדולות תקבלנה את הקולות של המפלגות אשר לא עברו את אחוז החסימה.

כדי לשפר את הסיכוי לגייס רוב בכנסת לשתי הרפורמות האלו יש לקבוע בחקיקה

שישומן יהיה אופציונלי. כלומר, המפלגות תהיינה רשאיות, אך לא חייבות, לפתוח את רשימותיהן לדין הבוחר, וכן להצטרף לברית בין-מפלגתית.

מצד אחד, מפלגות שתצנה לשמור על מונופול פנימי לקביעת רשימתן וכן על עצמאות פוליטית מוחלטת תוכלנה לעשות זאת. מצד שני, ההעדפה הפוליטית של רוב המפלגות היום ידועה, ויהיה להן אינטרס לתרגם את ההעדפה הידועה הזו לרווח פוליטי שמעניקה ברית בין-מפלגתית. כמו כן, לרוב המפלגות יהיה תמריץ לפתוח את רשימתן לדין הבוחר משום שבוחר שמתלבט בין שתי מפלגות דומות עשוי לבחור דווקא במפלגה המאפשרת לו להשפיע על הרכבה.

שיטת הרשימות הפתוחות עשויה גם לפתור בעיה למפלגות פרסונליות שתדמיתן אומנות. אף על פי שבחירות מקדימות הן, כאמור, בחירות פיקטיביות ומושחתות, הן בכל זאת נתפסות בציבור כדרך דמוקרטית להרכיב רשימה. מפלגות פרסונליות, אם כן, סובלות מתדמית לא דמוקרטית משום שרשימתן מורכבת על ידי יו"ר המפלגה. פתיחת הרשימות לציבור תשחרר את המפלגות האלו מתדמיתן הלא-דמוקרטית מבלי שהן תצטרכנה לאמץ את שיטת הפריימריז ההרסנית.

הציבור הישראלי מגלה סימני עייפות משיטת הפריימריז. לאחרונה נחשף שהמשא ומתן על שינוי הרכב הקואליציה ב-2016 סוכל על ידי קבוצת מתפקדים אחת במפלגת הליכוד.⁴¹ תופעת "הליכודניקים החדשים" נובעת מן ההבנה שרק התפקדות מסיבית (ולאו דווקא הגונה מבחינה אידיאולוגית) עשויה להעניק השפעה על הרכב רשימת המפלגות הגדולות. אלא שרק שיטת הרשימות הפתוחות תאפשר לאזרח להשפיע ולדרוש דין וחשבון מבלי לשחק את המשחק הלא הגון של התפקדויות עקמוניות.

באוגוסט 2015 נערך סקר מיוחד (על ידי חברת "מדגם") כדי לבדוק את רמת התמיכה הציבורית ברפורמות המוצעות במאמר זה. בסקר השתתפו 666 משיבים המייצגים את כלל האוכלוסייה. מהסקר עולה כי קיימת תמיכה רחבה ברפורמות המוצעות. 74.6% מהנשאלים תומכים בהצהרת כוונות על ידי המפלגות לפני הבחירות, ו-75% מהנשאלים בעד מתן אפשרות לבוחר להשפיע על הרכב הרשימות לכנסת ביום הבחירות.⁴²

עדיין לא מאוחר מדי לקיים את הבטחת הבחירות מינואר 2015 "לשנות את השיטה" תוך 100 ימים. אך ישראל אינה זקוקה לשינוי שיטת הממשל, אלא לתיקונים בשיטת הבחירות. כמו רוב הדמוקרטיות בעולם יש לישראל משטר פרלמנטרי ושיטת בחירות רשימתית-יחסית, אך בניגוד לדמוקרטיות רבות אחרות ישראל אינה סובלת מחוסר יציבות שלטונית וממשלתית. בעוד שמדינות אחרות הצליחו לשלב בין ייצוגיות לבין יציבות רק לאחר ניסיונות כושלים רבים, מדינת ישראל הצליחה לשלב בין שני מרכיבים אלו באופן סביר ותוך זמן קצר יחסית.

אולם הבוחר הישראלי אינו זוכה לייצוג ישיר ולאחריות כוללת, וקיימת אי־ודאות לגבי ההשלכות של ההצבעה שלו. כמו כן, שיטת הפריימריז מעודדת שחיתות וחוסר הגינות, והיא נוטה להרחיק אנשים איכותיים מהחיים הפוליטיים. שתי ההצעות שהוצגו והוסברו במאמר זה (רשימות פתוחות ובריתות בין־מפלגתיות) אמורות לתת מענה (גם אם מענה חלקי) לבעיות אלו.

כדברי המימרה האנגלית הידועה: "if it ain't broke, don't fix it" (אם זה לא שבור, אל תתקן את זה). רשימת הרפורמות הכושלות של שיטת הממשל בישראל מאמתת את המימרה הזו וצריכה לעמוד נגד עיניהם של המבקשים "לשנות את השיטה" ללא הכרת העובדות, ללא בחינת ההשלכות וללא פרספקטיבה השוואתית. התמיכה הפוליטית ברפורמות שהוצעו כאן אפשרית – אך היא תלויה גם בשכנוע של הציבור ובנחישותו לדרוש את השינוי מנבחרי.

1. או בערכי ויקיפדיה Democracy Index List of countries by system of government
2. Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Paris: Armand Colin, 1951. יש לציין כי "חוק דוברג'ה" הופרך במקרים לא מעטים. כמו כן, הכוונה ב"פרלמנט דר־מפלגתי" אינה שיש רק שתי מפלגות בפרלמנט, אלא שיש רק שתי מפלגות גדולות די הצורך כדי להקים ממשלה.
3. אף כי שיטת ה-FPTP לא תמיד יוצרת ממשלות חד־מפלגתיות, היא יכולה להוליד תיקו בין שתי מפלגות השלטון (כפי שקרה בבחירות של 1974 בבריטניה), ולפעמים אינה מצליחה "לספק" רוב מוחלט למפלגה המנצחת (כפי שקרה בבחירות של 2010 בבריטניה, שבעקבותיהן נאלץ יו"ר המפלגה השמרנית, דייוויד קמרון, להקים קואליציה עם המפלגה הליברלית, וכן בבחירות של 2017 שבעקבותיהן איבדה ראש הממשלה תרזה מיי את הרוב שלה ונאלצה לגייס את תמיכתה של המפלגה הפרוטסטנטית האירית).
4. ליתר דיוק, אחוז החסימה בהולנד הוא 0.6%.
5. על פי הנתונים של ה-Political Data Yearbook של ה-Electoral Knowledge Network ושל ה-International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
6. Juan José Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*, Baltimore: John Hopkins, 1978; José Antonio Cheibub and Fernando Limongi, "Democratic Institutions and Regime Survival: Parliamentary and Presidential Democracies Reconsidered", *Annual Review of Political Science* 5/1 (2002), pp. 151–152; Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press, 1999.
7. Abraham Diskin, Hanna Diskin and Reuven Hazan, "Why Democracies Collapse: The Reasons for Democratic Failure and Success", *International Political Science Review* 26/3 (2005), pp. 291–309.
8. Arend Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven: Yale University Press, 1984.
9. אמוץ עשהאל, "שיטה יחסית, כישלון מוחלט", *תכלת* 31 (אביב 2008), עמ' 25–43.
10. שם, עמ' 37.
11. יש לציין כי בבחירות אזוריות־רובניות, שיטת הסלקציה של המועמדים על ידי המפלגות אינה בהכרח עניינית ודמוקרטית. בצרפת, למשל, קביעת זהותם של מועמדי המפלגות למחוזות הבחירה נעשתה באופן ריכוזי על ידי ראשי המפלגות ובעלי אינטרסים וכוח במפלגות, לא על ידי תהליך ענייני ושקוף.
12. Angus Campbell, Philip Converse, Warren Miller and Donald Stokes, *The American Voter*, Chicago: University of Chicago Press, 1960.
13. ניר אטמור, יצחק בננסון, אברהם דיסקין וולד חרבש, *בחירות אזוריות בישראל*, ירושלים: מכון ון־ליר, 2009.
14. המילה Gerrymander הומצאה במאס 1812 על ידי העיתון האמריקני *Boston Gazette*.

26. הממשלה הקצרה ביותר הייתה בת יומיים, והארוכה ביותר בת שנתיים ו-11 חודשים.
27. החל בשנת 1889, מספר המפלגות המיוצגות באספה בת 589 המושבים נע בין שש לשמונה. החל מהבחירות של 1893 לא קיבלה אף מפלגה יותר מ-50% ממושבי הבית, ולכן הוקמו קואליציות. החל מהבחירות של 1902, אף מפלגה לא עברה אפילו את הרף של שליש מהמושבים (למעט בבחירות של 1924 שבהן המפלגה הגדולה ביותר קיבלה 35% מהמושבים). אך גם בתקופת הדו-מפלגתיות (בשנים הראשונות של הרפובליקה, כאמור) לא החזיקו הממשלות מעמד יותר משנה.
28. בשיטת אי-האמון הקונסטרוקטיבי, הרשות המחוקקת חייבת להציג ממשלה רוב פרלמנטרי חילופיים כתנאי להפלת הממשלה.
29. תוחלת החיים הממוצעת של ממשלה ברפובליקה הרביעית הייתה של חמישה חודשים.
30. חוקת הרפובליקה הרביעית העניקה לממשלה (אך לא לנשיא) סמכות לפיזור האספה, אך בכפוף למילוי של שני תנאים: 1. הפלת שתי ממשלות על ידי האספה תוך 18 חודשים; 2. שתי ההפלות אירעו רק אחרי שחלפו 18 חודשים מתחילת כהונת האספה. בפועל, האסיפה הלאומית פוזה רק פעם אחת (בדצמבר 1955) בתקופת הרפובליקה הרביעית.
31. "Europeans are splitting their votes among even more parties", *The Economist*, 14 January 2017.
32. "Too many parties can spoil politics", *The Economist*, 14 January 2017.
33. שם.
34. שם.
35. Kathleen Bawn and Frances Rosenbluth, "Short Versus Long Coalitions: Electoral Accountability and the Size of the Public Sector", *American Journal of Political Science* 50/2 (2006), pp. 251–265.
36. ברפובליקות השלישית והרביעית הנשיא היה נבחר על ידי שני בתי הפרלמנט (אספה לאומית וסנאט). בחוקת הרפובליקה החמישית הנשיא נבחר על ידי הפרלמנט ועל ידי ראשי הרשויות המקומיות. מאז הרפורמה של 1962 (בעקבות משאל עם שנוי במחלוקת), הנשיא נבחר בבחירות ישירות על ידי העם.
37. יש לזכור שהמפלגה הנאצית קיבלה רק 33.1% מן הקולות בבחירות של נובמבר 1932, ושנבממשלה שהיטלר התבקש להקים בינואר 1933 היו רק שלושה שרים נאציים מתוך אחד-עשר.
38. על שם הכלכלן הפשיסטי ג'אקומו אצ'רבו
- בעקבות שינוי מניפולטיבי של מחוז בחירה לסנאט במדינת מסצ'וסטס על ידי המושל Elbridge Gerry. ג'רי שינה את גבולות המחוז כדי להיטיב עם מפלגתו. למחוז החדש הייתה צורה משונה שהזכירה סלמנדרה (salamander). צירוף המילים Gerry ו-salamander יצר את הפועל "gerrymander".
15. יש לציין כי השיטה האזורית-רובנית אינה מוחקת לחלוטין את המפלגות הקטנות והבינוניות אלא מצמצמת עד מאוד את ייצוגן בפרלמנט, והופכת אותן בדרך כלל לחסרות השפעה. בבית התחתון הבריטי (House of Commons), למשל, יש בסך הכול 650 מושבים. נכון להיום, 48.8% מהמושבים שייכים למפלגה השמרנית, 40.3% למפלגת הלייבור, 5.4% למפלגה הלאומית הסקוטית, 1.8% למפלגה הליברלית, 1.5% למפלגה הפרוטסטנטית האירית, 1% למפלגה הרפובליקנית האירית, 0.6% למפלגה הסוציאליסטית הוולשית, ו-0.1% למפלגת הירוקים.
16. הבחירה הישירה של ראש הממשלה בוטלה ב-2001.
17. Arend Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale: Yale University Press, 1984.
18. Diskin, Diskin & Hazan, "Why Democracies Collapse".
19. הכוונה ב"דו-מפלגתיות" אינה שקיימות רק שתי מפלגות בפרלמנט, אלא ששתי מפלגות בלבד מסוגלות לקבל רוב מוחלט בפרלמנט.
20. דיון במכון הישראלי לדמוקרטיה, 26 ביולי 2016. ראו באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, בית < אירועים > פריימריז פתוחים בישראל – האם אפשר?
21. גילוי נאות: תמכתי פומבית במועמדותו של פיון (אף שאיני ממומש את זכותי להצביע בבחירות הצרפתיות).
22. "Le principe de la primaire remis en cause par la droite", *Le Monde*, 24.04.2017.
23. כפי שהוסבר בחלק הראשון של המאמר, הסטטיסטיקה מצביעה על יציבות שלטונית גבוהה יותר בדמוקרטיות פרלמנטריות מאשר בדמוקרטיות נשיאותיות. באשר ליציבות ממשלתית, היא נוטה להיות גבוהה יותר בדמוקרטיות נשיאותיות, אך יציבות זו מסתירה לעתים שיתוק פוליטי. בארה"ב, למשל, הנשיא מאבד לעתים קרובות את הרוב שלו בקונגרס ונאלץ לנהל מו"מ בלתי פוסק עם המפלגה היריבה. בשנים האחרונות הקונגרס אף שיתק את הממשל באמצעות אי-יתשולם של ההוצאות הממשלתיות.
24. עשהאל, "שיטה יחסית, כישלון מוחלט". שם.
25. הממשלה הקצרה ביותר הייתה בת 86 ימים, והארוכה ביותר בת שנתיים ו-61 יום.

בזכות רשימה ארוכה של פרלמנטרים אופורטוניסטים שהיו מוכנים לפרוש מסיעתם תמורת תיק מיניסטרילי.

41. יוסי ורט, "לנתניהו כדאי לשים לב מה קורה בבית היהודי", *הארץ*, 24 בפברואר 2017.

42. התוצאות המלאות של הסקר מוצגות אצל אברהם דיסקין ועמנואל נבון, *תיקונים בשיטת הבחירות והממשל: חיזוק המשילות והייצוגיות*: נייר מדיניות מס' 30 של "פורום קהלת", תשע"ז, בעמודים 33–34.

(Giacomo Acerbo) שיזם ב-1923 חקיקת חוק באיטליה במטרה לנפח את גודלה של המפלגה הפשיסטית. חוק אצ'רבו העניק שני שליש ממושבי הבית התחתון למפלגה הזוכה ב-25% מהקולות. החוק בוטל ב-1946, עם הקמת הרפובליקה האיטלקית.

39. *Wall Street Journal*, 21 July 2016.

40. הרתעה זו לא הייתה קיימת ברפובליקה הצרפתית השלישית משום שאיום הפיזור הוסר כבר ב-1879, ומשום שתמיד נמצאה חלופה לקואליציה שהופלה

המרכז חוזר

המרכז הפוליטי אינו פשרה, אלא מרכז הכובד של החברה. הוא מציע אחריות במקום פופוליזם, ופוליטיקה של הטוב שבכל-העולמות במקום פוליטיקה של הס-ואנחנו. שברה של הגלובליזציה הולך לאחורונה את העולם לקצוות רעיוניים - והמטוטלת עומדת לשוב אל מרכז חדש ושקול

מתחת לפני השטח החלה כבר התנועה. בעוד התקשורת והליברלים עסוקים בקינות על קץ הדמוקרטיה והפופוליסטים משמאל וימין חוגגים ניצחונות מדומים על אויבים מדומים, קורה הבלתי נמנע: המרכז חוזר. כפי שזה קורה תמיד, הוא חוזר בגרסה חדשה, מעודכנת. הוא שמט מעליו גם את האליטות הישנות והמסואבות שהביאו עלינו את המשבר של 2008 וגם את הרב-תרבותיות שאימה לפרק מבפנים את מדינות הלאום. זהו מרכז גמיש, צעיר (חלק ניכר ממנהיגיו בשנות השלושים והארבעים לחייהם), שמאמין בעיקרון של מרטין בובר, שלפיו תפקיד המדינה אינו להכריע לטובת אחד מהצדדים הפוליטיים אלא לפתח חיים משותפים.¹

אנו חיים בעידן מוזר שבו האנשים הקוראים לעצמם "מתקדמים" רוצים נואשות שהכול יחזור להיות כפי שהיה למרות ההוכחות לכך שהמערכות הסתאבו והושחתו – בעוד האנשים הקוראים לעצמם "שמרנים" נראים כאילו החליטו לנתץ לרסיסים את הסדר העולמי בלי להציב לו שום אלטרנטיבה. אלה ואלה מעוררים בציבור חרדה מובנת, ומוצדקת, וגורמים לו לחפש תשובות במרכז השפוי. רוב האנשים אינם רוצים לוותר על בתי הספר שלהם, על בתי המשפט שלהם, על יכולתם לייצא את המוצרים שלהם, על חיי הקהילה שלהם. המרכז הוא היחיד שיכול לתת מענה אחראי לחרדות המוצדקות של העידן החדש.

תבוסת הפופוליסטים בצרפת, בהולנד ובאוסטריה היא רק ההתחלה. בעבודה נכונה, עם שיתופי פעולה נכונים, אנחנו נראה בשנים הקרובות יותר ויותר מנהיגים דוגמת עמנואל מקרון, המקימים מפלגות מרכז חדשות (או משנים מן היסוד מפלגות ותיקות), מנצחים בבחירות, מובילים מדינות, מקבלים אחריות בעולם שנראה כאילו

ח"כ יאיר לפיד הוא יו"ר מפלגת יש עתיד ולשעבר שר האוצר. המאמר הוא פרק בספר 'מה ישראלי בעיניך' שלפיד כותב בימים אלה.

פרק מעליו כל עול.

בשנתיים האחרונות ניהלתי עשרות שיחות עם מנהיגים (או מנהיגים פוטנציאליים) של מפלגות מרכז מאירופה, מאסיה ומהאמריקות. בעוד התקשורת עסוקה בהספדים על הדמוקרטיה, מנהיגי המרכז החלו כבר את התנועה חזרה לעבר השלטון. לנוכח שתי המהפכות הגדולות של דורנו – הגלובליזציה והטכנולוגיה – דרושה מנהיגות שאינה מכריחה אותנו לבחור בין העבר לעתיד, אלא יודעת לשלב ביניהם. אזרחי המדינות – למרות כעסם המוצדק על הדרך שבה התנהלו העניינים בשנים האחרונות – יודעים זאת היטב. רק למרכז יש היכולת והניסיון, הטמפרמנט הראוי, הפוטנציאל המנהיגותי.

הוא היחיד שיכול לתקן את מה שהתקלקל.

א

אלא שלפני הכול מן הראוי לשאול – מהו מרכז?

באורח אינסטינקטיבי נדמה לנו שהמרכז הוא נקודת האמצע בין הימין לשמאל. למעשה, ההפך הוא הנכון. לא הימין והשמאל מגדירים את המרכז כמה שביניהם – אלא המרכז הוא נקודת הייחוס הקיימת, שעל פיה הימין והשמאל מגדירים את עצמם. הם מימין למשהו, או משמאל למשהו. בכל חברה אנושית המרכז הוא המקום שבו נמצאים התרבות, מוסדות המדינה, כללי המוסר החברתי.

המרכז אינו מקום; הוא פעולה. הוא ההתרחשות החברתית שבה לוקחים חלק פעיל רוב האזרחים. פוליטיקאים נוהגים להעמיד פנים שהם בקונפליקט בין ימין לשמאל, אבל בפועל הם מגדירים את עצמם לפי עוצמת ההשפעה שלהם על המרכז. דונלד טראמפ יוצא בחריפות נגד התקשורת והליברלים, אבל אפילו הוא אינו טוען שמטרתו למחוק אותם מהמפה לחלוטין; הוא רק טוען שמטרתו ליצור משקל-נגד להשפעתם על הזרם המרכזי של התרבות והכלכלה. גם תומכי ה"ברקזיט" בבריטניה, שמרנים ברובם, לא יצאו לקרב נגד השמאל הרדיקלי של ג'רמי קורבין, אלא דווקא למאבק שנועד לעצב מחדש את השמרנות המתונה של דיוויד קמרון ואת תוצרי הליברליות הזהירה של טוני בלייר. המטרה היא תמיד המרכז, מפני ששם נמצא הכוח, שם נמצאים רוב האנשים, שם נקבעים כללי המשחק.

המבוכה והכאוס של השנים האחרונות גרמו לרבים להאמין שאנחנו נמצאים בתחילתו של עידן חדש של מה שמכנים הגרמנים *Sturm und Drang*: סער ופרץ. רגשות עזים החליפו את העובדות, רשתות חברתיות חסרות תפסו את מקומן של התקשורת הממוסדת והאקדמיה, פופוליזם זועם ואטרקטיבי נטל את ההובלה מידי מנהיגים שהיו מוכנים להגיד את האמת לאזרחיהם גם במחיר של פגיעה פוליטית. מנהיגי המרכז בעולם כולו ירדו למקלטים. במקום להבליט את יתרונותיהם –

האחריות, ההגנות, יכולת הביצוע, הכוח הפנימי הנובע מהתייבשות מול המציאות כפי שהיא באמת – רבים מהם ניסו לחקות את מחליפיהם הבוסים וחסרי המעצורים. הדעה המקובלת הייתה שלאיש אין סבלנות לשמוע עמדות מתונות או לחכות לתוצאותיהם של תהליכים ארוכי טווח.

אני רוצה להציע כאן תזה הפוכה: אם מנהיגי המרכז יתעשתו וינהגו כמנהיגים, יתברר שאנחנו לא נמצאים בתחילתו של העידן הפופוליסטי, אלא בסופו. המהפכה הפופוליסטית הצליחה קצת יותר מדי, והיא מעוררת אי-נוחות אפילו בחסידיה. תנועות מחאה לא נועדו לשלוט, אלא להשפיע ולבטא אי-נחת. רוב בני האדם מעוניינים שהשלטון ינהג בהם כמו רופא טוב: שידאג לצורכיהם מתוך ידע ומומחיות, ושבאופן עמוק ואותנטי יהיה אכפת לו מהם. המרכז צריך להפסיק להתגונן. עליו להמציא את עצמו מחדש ולהניח בפני אזרחי העולם הצעה: שלטון אחראי, מעודכן, משוחרר מפרדיגמות, שאינו מגדיר את עצמו דרך שנאת הצד השני, אלא דרך ההצלחה המשותפת.

כדי שההצעה הזו תתקבל, על מנהיגי המרכז לנתק את עצמם מהאליטות המסואבות שהביאו עלינו את המשבר של 2008 ויצרו אי-צדק חברתי וחלוקתי שעורר את זעמם (המוצדק) של ההמונים. האליטות הכלכליות והפוליטיות הישנות פעלו לטובת עצמן בלבד. הן היו לא רק אופורטוניסטיות, אלא גם לא פטריוטיות. במקום התועלתנות הבוטה שלהן, עלינו להציע חוזה חברתי מאוזן ומועיל, עם תכניות עבודה שיגדירו מטרות משותפות וכבוד הדדי המשולבים בגאווה לאומית. אסור לנו לוותר על הגלובליזציה ועל הטכנולוגיה רק משום שאין לנו פתרונות קלים לבעיות החברתיות שהן יוצרות. במקום זה אנחנו צריכים לרתום אותן כדי לחזק את המדינות מבפנים ולאפשר לאזרחיהן קיום הוגן, כבוד אנושי וזהות. זה אולי נשמע מיושן ו"מהוגן" מדי בשביל התקופה הנוכחית, אבל אותם המונים זועמים שהזכרתי הביעו פעם אחר פעם דווקא את הצורך בהגנות כזו.

אנגליה הצ'רצ'יליאנית שאליה מתגעגעים תומכי ה"ברקזיט", כמוה כאמריקה של רייגן שאליה מתגעגעים תומכי טראמפ, לא היו מדינות רדיקליות. הן היו מדינות מרכזיות, חזקות והוגנות, שהעניקו יציבות ותחושת גאווה לאזרחיהן. איש אינו מתגעגע להיטלר או לסטלין. איש אינו רוצה לחיות בוונצואלה של מאדורו או בפיליפינים של דוטרה. אנחנו רגילים לחשוב על השדה הפוליטי במונחים של עימות, אבל שוכחים שמדינות אינן שואפות לניצחון סופי של אחת הקבוצות בתוכן, אלא לאיזון נכון. הן רוצות לתת לקונפליקט להתנהל, מתוך הבנה שניצחון סופי של עמדה אחת הוא בעצם תבוסה של החיים המשותפים. את ניצחונה של המדינה המאוחדת על פני המפצלים והמשסעים, רק המרכז יכול להביא.

ב

בכל רחבי העולם נראות הדמוקרטיות כספינות העומדות להיטרף. הן מותקפות ללא הרף מבחוץ ומבפנים, ונדמה שקווי ההגנה שלהן קורסים במהירות. מבחוץ מנוהלת ההתקפה בידי הטרור העולמי, בידי דיקטטורות ציניות שאינן בוחלות בהתערבות בענייניהן הפנימיים של מדינות אחרות, ובידי חברות-ענק שאינן מכירות בגבולות או בחוקי מס. מבפנים תוקף אותן ערבוב רעיל של פוליטיקאים פופוליסטיים מימין ומשמאל, אליטות כלכליות נצלניות וחסרות מצפון, ורשתות חברתיות המייצרות שיח של "פוסט אמת".

המערכות המסורתיות – התקשורת הממוסדת, הפרלמנטים, בתי המשפט, הבנקים המרכזיים – נמצאות בנסיגה. במקרים רבים הממסד מרים ידיים ו"מצטרף לאויב". די להסתכל על עמודי הפייסבוק וחשבונות הטוויטר של חלק ממנהיגי העולם כדי להבין שהם החליטו שהמלחמה אבודה ועדיף לנסות לרכוב על הנמר.

הם טועים טעות מרה.

בעולם הפוליטי מתקיים חוק עליון אחד: עקרון המטוטלת. אם היא הולכת לצד אחד, היא תחזור לצד השני באותה עוצמה.² אם הקצוות ההרסניים השתלטו על הזירה, התשובה היחידה להם היא לא קיצוניות אחרת – אלא ניגודם של הקצוות באשר הם קצוות: המרכז. מרכז שקול, בעל ראייה רחבה, עם יכולות ניהוליות ואמירה עוצמתית על מצב העולם.

הפופוליסטים והקיצונים מימין ומשמאל מחזיקים באידיאולוגיות דוגמטיות ואינם מוכנים לפשרות. זה נראה כסוד כוחם, אבל שם חולשתם הגדולה. מי שטענתו היחידה היא "אנחנו או הם", אינו מאפשר לחברה ולכלכלה את הדינמיות ההכרחית להתפתחותן. ניהול מדינה חייב להיות מבוסס על פוזיטיביות. זהו הבסיס של השיטה הדמוקרטית: היא קודם כול שיטת משטר אופטימית המבוססת על הרעיון שאנשים שאינם מסכימים ביניהם יעבדו יחד למען מטרה משותפת. רק המרכז, שאינו כבול בתפיסות מוקדמות, יכול להציע פתרונות של בעד ולא רק של נגד.

הטענה הנגדית היא שהמרכז, מעצם טבעו המתון והשקול, אינו יכול לנסח תזה שתהיה פופולרית כמו הפופוליזם. אין לו האפשרות להביא בפני ההמונים משפט שובה-לב אחד שיוכל להתחרות בהצעות כמו "להחזיר את אמריקה לגדולתה" או "להחזיר את אנגליה לאנגלים". בעיניי, טענה זו מבטאת תבוסתנות רעיונית. המרכז, דווקא הוא, בא עם ההצעה הקלה ביותר להבנה, הפשוטה ביותר לשיווק עממי: קבלת אחריות.

המרכז תמיד קיבל אחריות. גם כשהתנאים נראו קשים במיוחד. הוא ניצח את הקומוניזם לא מפני שהסיסמאות שלו היו טובות יותר (הקומוניסטים, בדומה

לפופוליסטים, היו טובים במיוחד בתחום הסיסמאות הקליטות), אלא מפני שהוא יצר כלכלה וחברה טובות יותר. הוא קיבל אחריות לא רק במלחמת העולם השנייה, אלא גם אחריה, כשהכניס את רוב מדינות העולם תחת המוסדות הבינלאומיים שלו ויצר יציבות בתוך עולם עם נטיות כאוטיות. הוא הפך את הדמוקרטיה – עם כל חולשותיה – לשיטת ממשל שלא הייתה רק מוצדקת מבחינה מוסרית, אלא הפגינה גם יעילות ויכולת ביצוע.

המרכז הציג עוצמה שלא נבעה מן הקיצוניות, אלא מתוך מה שכינה הסוציולוג אדוארד שילס "תופעה מתחום הפעולה"³. הוא לא ייצג את הערכים והאמונות של החברה בדיבורים והצהרות ריקות, אלא בכך שיצר מבנה של פעילויות, תפקידים ואנשים שהפעילו את המכונה.

המרכז גם מעולם לא סבל ממחסור במנהיגות מעוררת השראה. אנו נוטים לייחס את המרכז למנהיגי "הדרך השלישית" כמו טוני בלייר וביל קלינטון ולפניהם לפרנקלין ד' רוזוולט וה"ניו דיל" שלו; אבל במונחים בני זמננו גם רייגן, תאצ'ר ומנחם בגין היו אנשי מרכז. זהו אולי רעיון קשה לעיכול לליברלים שגדלו בשנות השמונים, אבל למרות נוקשותם האידיאולוגית, רייגן, תאצ'ר ובגין האמינו באחריות, בכוחם של רעיונות מורכבים, בחשיבותם של מוסדות המדינה, בחופש הביטוי, בזכויות המיעוט, בכך שמעת לעת מוטלת עליהם החובה להחליט החלטות לא פופולריות לטובת המדינה.

ג

נסיגתו של המרכז בשנים האחרונות לא נבעה מכך שקבלת האחריות איבדה את קסמה, אלא מפני שהוא איבד את יכולתו להבחין בין הצלחה כלכלית לבין אחריות חברתית. המרכז איבד את הראייה הרחבה והמחויבות לכלל האזרחים שאפיינו אותו בעבר. במקום זאת הוא התמכר ליתרונות הכלכליים שהציעו הגלובליזציה והטכנולוגיה. בעשור האחרון מנהיגי המרכז איבדו קשר עין עם העובדה שמחיר ההצלחה הפך גבוה מדי לרבים. דווקא במדינות שהצליחו במיוחד במרוץ הכלכלי הצטברה תרעומת חברתית גדלה והולכת. כולם רוצים להצליח, אבל איש אינו רוצה שההצלחה תדרוס ותגרוס את משפחתו, את אמונתו הדתית, את המסורות שעיצבו אותו, את הקהילה שהוא מחויב לה. האזרח אינו סוכן רציונלי. הוא אינו X שאפשר להחליפו ב-Y בלי שיחול שום שינוי. האנושיות מורכבת גם מפחדים, שנאות, אהבות, מהמאבק ההגליאני שלנו על זהותנו לעומת האחר.

האליטות הישנות טענו מאז שנות התשעים שמי שאינו מוכן לוותר על ערכי הקהילה ולהתחייב לעולם גלובלי, נידון להישאר מאחור. הם הבטיחו לנו מזון זול וטכנולוגיה באיכות גבוהה, בעודם מתעשרים מעבר לכל דמיון. כדי להשקיט את מצפונם הם

קידמו את הרב-תרבותיות ואת התקינות הפוליטית. להיות פשוט "אמריקאי", "צרפתי", או "ישראלי" לא נחשב עוד לקבוצת זהות הראויה להכרה וכבוד. מעמד הביניים – עמוד השדרה של כל מדינה – נחבט פעמיים: בפעם הראשונה כששכרו נשחק ומקומות העבודה שלו החלו להיעלם, בפעם השנייה כשהתברר לו שהפטריטיות הטבעית שלו נחשבת למיושנת ומיותרת בעיני אלה שניצלו אותה כדי לעלות לשלטון.

ההתפכחות ארכה לא מעט זמן, אבל בסופו של דבר אמר העולם לעצמו שהגיע הזמן שהגנבים יפסיקו להטיף לו מוסר. תרזה מיי, ראש ממשלת בריטניה, אמרה זאת ביירות האופיינית לה: "אם אתה מאמין שאתה אזור העולם, אתה אזור של שום מקום. אתה לא מבין מה המילה 'אזור' אומרת בכלל".⁴

אכן, כשתגובת-הנגד הגיעה, היא היתה בעוצמה של צונאמי. הפופוליסטים החדשים ניצלו את תחושת המועקה המצטברת של הרוב הלא-דומם כדי להציע לנו מהפך רדיקלי שיבטל את עצם הרעיון של "עולם פתוח". מפלגות הימין הפופוליסטי והשמאל הרדיקלי שידרו מסר דיאלקטי רב עוצמה דרך הרשתות החברתיות: זה אנחנו או הם. הזרים שודדים אותנו, המערכת הפוליטית בגדה בנו, הטכנולוגיה תגרום לכם לאבד את מקום עבודתכם, הגלובליזציה היא הונאת פונוי שתורק אתכם לתחתית הפירמידה.

כמו בכל מסר פופוליסטי, יש גרעין של אמת בכל אחת מהטענות ועלינו להתמודד אתן. אלא שהדרך לעשות זאת אינה לעוות את המציאות ולנצל לרעה פחדים אנושיים עמוקים כדי לצבור כוח פוליטי. את הטריק הזה האנושות ניסתה כבר לא פעם. בפשיזם, בנאציזם, בדיקטטורות, בקומוניזם. זה תמיד נגמר רע.

ד

המרכז – בניגוד לאליטות וגם בניגוד לפופוליסטים – מציע פתרון היברידי מאוזן של "גם וגם". זה אינו פתרון מושלם, מפני שאנחנו לא חיים בעולם מושלם, אבל זה פתרון שמציע ניווט חכם בין האפשרויות. מטרת המרכז – מעצם טבעו – היא לייצר איזון: גם ערכי קהילה וגם ילדים שיצליחו יותר מהוריהם; גם כבוד למסורת וגם יכולת ליהנות מפירות הטכנולוגיה; גם משפחות שאינן מתפוררות במרחב אורבני אדיש וקר וגם הזדמנות לכל ילד לצאת לעולם, ללמוד ולהצליח; גם כלים המאפשרים לנו להישאר חלק מקהילה ממשית במובנה השמרני וגם כלכלה וחברה מודרניים וחדשניים. "תמיד חשוב לי לעבור על כל האופציות האפשריות לפני שאני מקבלת החלטה", אמרה קנצלרית גרמניה אנגלה מרקל.⁵ כמנהיגת מרכז קלאסית, חשוב היה לה להבהיר שהיא אינה נעולה על אף תיאוריה.

מרקל, בדומה לתרזה מיי, היא בתו של כומר. ייתכן שהדבר אינו מקרי. המרכז מעדיף

תמיד את האנושי על פני האידיאולוגי. הוא זוכר שבני האדם הם יותר מאשר בגד ואוכל. הקיום האנושי מורכב גם מכבוד עצמי, מסורת, תחושת קהילה והשתייכות, היוצרים חוזה חברתי שפועל למען כולם. המרכז מציע פוליטיקה שאינה עוסקת במתח בין קבוצות, אלא יוצרת את התנאים כדי להכיל אותן כחלק ממשהו גדול יותר.

המרכז לא יוותר על הגאווה הלאומית האותנטית שלו (המבדילה אותו מן השמאל הקוסמופוליטי), אבל לא יבסס את הפטריוטיות שלו על שנאת זרים אלא על אהבת מולדת, על הכרה בחשיבות הדת למאמיניה ועל תמיכה בקהילות מקומיות.

הוא יקפיד על זכויות המיעוט ועל סקרנות תרבותית (תכונה חברתית שאינה זוכה לשמץ מהכבוד הראוי לה), אך ידחה את הנרקיסים של הרב-תרבותיות, זו שפיטר ברגר הגדיר בפיקחות כ"כבוד עמוק לכל התרבויות מלבד זו שלך".⁶

הוא יאבק בטרור העולמי תוך הכרה בכך שההתמודדות עם אויב שאינו מכיר בחוקים מצריכה חופש פעולה ניכר לכוחות הביטחון, גם במחיר של פגיעה מידתית בזכויות אדם.

הוא יחזיר למדינה את הכוח לקבל ההחלטות, אבל יפעל יחד עם כוחות לא-מדינתיים כמו חברות הענק וארגונים חוץ-ממשלתיים למען נושאים כמו הקטנת הפערים. הוא יפעל לחלוקה אחרת של העושר, דרך מיסוי של האחוזונים העליונים והמוסדות הפיננסיים, אבל ישתמש בהקלות מס כדי לשמר את התעשייה ולטפח את היזמות. הוא יחזיר למדינה את מעמדה המרכזי כמעצבת העתיד דרך פרויקטים גדולים של בניית תשתיות (כמו הטמעת IOT – "האינטרנט של הדברים" – בתשתיות תחבורה ורפואה) ותמרון של חינוך ומדע.

המרכז ימשיך לפתוח את השווקים אל העולם, בלי לאבד את הזכות להגן על השוק המקומי (בעגה המקצועית: פרוטקציוניזם). כך למשל מותר לישראל להגן על החקלאות המקומית שלה בעזרת מכסי מגן או סובסידיות, אבל לא רצוי שתנקוט מדיניות דומה בשוק ההיי-טק המקומי שבו שוררים תנאים שונים לגמרי.

כל אחד מהתהליכים האלה מחייב תוכניות עבודה, השקעות רחבות והחלטות כואבות על סדרי עדיפויות לאומיים. זה מורכב, זה לא מתגמל מבחינה פוליטית, אבל זהו תפקידו של השלטון.

ה

אל מול המחויבות היעילה של המרכז יתייצבו תמיד אנשי הימין והשמאל המנסים לכפוף מציאות משתנה לתיאוריות מן העבר. כשמצטברות ההוכחות לכך שהתיאוריות שלהם כבר אינן רלוונטיות לחיינו, הם מכנים אותן "אידיאולוגיה". זו אינה אידיאולוגיה, אלא סיפור שהם שמעו בילדותם. המרכז, לעומת זאת, מסתפק

במערכת בסיסית מאוד של עקרונות ראשוניים: הצורך בפוליטיקה נקייה ומשוחררת מאינטרסים; תפיסת האחריות הלאומית כחובתה היסודית של ההנהגה; פטריוטיות ושמירה על מדינת הלאום מפני גורמים המנסים לפרק אותה מבפנים ומבחוץ, מבלי לזנוח את ההכרה שעקרונות אוניברסליים כמו נדיבות וקבלת האחר הם חלק מן הפטריוטיות הזו; הפעלה מתמדת של עקרון הטוב בכל העולמות – כלומר הנכונות לקחת רעיונות מן הימין ומן השמאל ולבחון אותם לפי הישימות שלהם, לא לפי העוינות בין הצדדים.

האידיאולוגיות הנוקשות של הימין והשמאל אינן רוצות ואינן מסוגלות לזוז ממקומן גם כשהנסיבות משתנות. הן אינן מסוגלות להשתנות שינוי מהותי, ועוד פחות מכך הן נכונות להודות בטעות. זו הסיבה שהימין והשמאל הנוקשים תמיד יאשימו את המרכז ב"עמימות". זו אינה עמימות, אלא היכולת לעבוד בתוך המציאות הריאלית ולהשתנות אתה. המרכז הוא לא מקום קבוע, אלא מצב של משא ומתן מתמיד עם הסביבה הפוליטית והארגונית. אם משהו עובד, הוא יפתח אותו. אם משהו מפסיק לעבוד, הוא לא ננעל על מדיניות העבר. הוא בודק מה צריך לתקן, מה אפשר לעשות אחרת, איך יוצרים אלטרנטיבה חזקה יותר, ישימה ורלוונטית יותר.

לעומת הדוגמטיות של חסידי ה-Egalite (השוויון) והדורסנות של נאמני ה-Liberte (החופש), המרכז מציע פרגמטיות וזהות היברידית. מעבר לכללי היסוד המעטים והקשיחים המרכז מסתגל במהירות, משוחרר מפרדיגמות, ומוכן לבחון כל רעיון שיובא בפניו היכול לשפר את חיי האזרחים בלי שום קשר לשאלה מאיזה צד של המפה הפוליטית הוא מגיע. המרכז רוצה ויכול להיות ברוֹמִינִית תחרותי והומני, גלובלי וקהילתי, פטריוטי וחדשני, וכל זאת בלי לאבד קשר עין עם חובתו למנוע משבר זהות חברתי ואישי. פרידריך האייק עמד על כך שבהיות הקדמה בלתי צפויה, אנחנו יוצאים לשנות את העולם ובסופו של דבר משנים את עצמנו.⁷ קדמה שאינה מביאה בחשבון את האנושי, אינה קדמה כלל.

המרכז מואשם תדיר שאין לו אידיאולוגיה. התשובה שלו היא שאידיאולוגיה, במובנה הצר, מצמצמת את האפשרויות, גורמת להתעלמות מן המציאות הריאלית ויוצרת מכשולים מלאכותיים. תפיסת המציאות של המרכז היא שאפשר ליהנות מן הטוב בכל העולמות. זה אולי לא יצליח ב-100 אחוז, אבל עצם הניסיון יביא אותנו למקום טוב יותר.

1

אנו נוהגים עדיין לחלק את העולם ל"ימין" ו"שמאל" על אף כל ההוכחות לכך שמדובר בחלוקה שאין לה שום אחיזה במציאות הפוליטית. אני נוטה להאמין שאחת הסיבות המרכזיות לכך היא שהימין האנושי פשוט מורגל לחשוב בדפוס זוגי: טוב ורע,

מזרח נגד מערב, בעלות הברית מול מדינות ה"ציר", ברצלונה נגד ריאל מדריד, גברים ממאדים ונשים מנוגה. כפוליטיקאי אני מתמודד עם ההגדרות האלה יום יום, תוך שאני נוכח כל פעם מחדש בעובדה שאנחנו כופים אותן על מציאות החיים. העובדה שהיעקובינים בחרו להניח את ישבניהם האנינים דווקא בצד שמאל של בית האספה הלאומית הצרפתית במאה ה-18, אינה באמת רלוונטית לפוליטיקה בת זמננו.

קחו כדוגמה – אחת מרבות – את העימות המתמשך בין יוון לגרמניה. מפלגת "סיריזה" היוונית מגדירה עצמה כמפלגת שמאל רדיקלית, אבל היא בעצם מפלגה לאומנית שניזונה מזעם פטריוטי (ומחוסר רצון לשלם חובות). מנגד, ממשלתה של אנגלה מרקל היא ממשלת ימין-שמרני – אבל היא מייצגת בעימות הזה ערכים אוניברסליים, דוחפת לרפורמות חברתיות, ומשלמת את חשבונותיהם של היוונים מתוך מחויבות לרעיון האיחוד האירופי. אם כל זה עדיין לא מספיק מורכב, הרי קיריאטיס מיצוטקיס, העומד בראש מפלגת האופוזיציה העיקרית ביוון, הכריז על עצמו לאחרונה כ"נציג האנטי-ממסד". מפלגתו של מיצוטקיס "האנטי-ממסדי" היא מפלגת השלטון הוותיקה ביוון, מיצוטקיס עצמו הוא בנו של ראש ממשלת יוון לשעבר, ובטרם נעשה מהפכן עממי עבד בחברת הייעוץ מקינזי ובבנק "צ'ייס".

מובן מאליו שיש לעימות הזה עוד גוונים רבים (אני מניח שגם היוונים וגם הגרמנים לא יתלהבו מהתיאור שלי), אבל הנקודה שאני מנסה להעביר היא שהחלוקה של העולם לימין נגד שמאל לא נועדה לשקף פערי עמדות, אלא למנוע את הדיון בהם. במקום שיח מדיני או חברתי היא מאפשרת לאנשים ולמפלגות להסתדר זה מול זה ולנופף בחברותיהם המבהיקות נפנופים חסרי תוחלת.

מלבד העובדה שמדובר בחלוקה מלאכותית, היא גם מעליבה. לא חסרים בעולם אנשי ימין שאכפת להם מזכויות אדם, שמאמינים בסולידריות חברתית ושמוכנים בנסיבות מסוימות להרחיב את ההוצאה הממשלתית. לא חסרים גם אנשי שמאל שמפעמת בהם רוח פטריוטי, שמתפללים בכל יום, שתומכים במס-חברות מופחת כדי לקדם את התעשייה המקומית. בנורבגיה לדוגמה יושבת ממשלת ימין שתורמת לעניינים הומניטריים יותר מרוב מדינות אירופה בכסף ובמעורבות, בעוד ממשלת השמאל הנאורה היושבת בשבדיה היא אחת מיצואניות הנשק הגדולות בעולם למפירות סדרתיות של זכויות אדם כמו סעודיה, בחריין, צ'ילה ואיראן.⁸

במהלך השנים היו ניסיונות לא מעטים למצוא דרך אחרת לחלק את המרחב הפוליטי, או לפחות לקרוא לעימותים ישנים בשמות חדשים, אבל החלוקה היתה תמיד בינארית, בין שחור ללבן: גלובליסטים נגד לאומנים, ביטחוניסטים נגד חסידי זכויות האדם, מסורתיים נגד חדשנים. טוני בלייר טען בפניי לא פעם שבמקום "ימין" מול "שמאל" עלינו להשתמש במושגים "פתוח" מול "סגור", המבטאים טוב יותר את העולם הגלובלי החדש. זהו רעיון רב עוצמה, אבל אני חושש שהוא מוביל לאותה

דיכטומיה. המציאות פשוט מסרבת להסתפק בשתי אפשרויות.

אני מציע חלוקה אחרת: מאז שלהי שנות השמונים, עת התפוררה האימפריה הסובייטית והסתיימה המלחמה הקרה, נעה המטוטלת העולמית לא בין שתי אפשרויות, אלא בין שלושה זרמי יסוד שניהלו ביניהם מאבק מתמיד על ההגמוניה בכלכלה, בפוליטיקה ובדעת הקהל. תהיה זו כמובן הפשטה מאוד לא מדויקת (אם כי עדיין מדויקת יותר מ"שמאל" ו"ימין"), אבל לצורך הדיון ניתן להגדיר את שלושת הזרמים כ"הכלכלי", "החברתי", "הלאומני". לכל אחד מהם היו ניואנסים שונים בין מדינה למדינה, אבל גם מאפיינים שניתן לזהות ולהכיר:

הזרם הכלכלי – תאצ'ריזם, רייגניזם, ילדי אדם סמית ו"היד הנעלמה" שלו, אסכולת שיקגו ומילטון פרידמן, וול סטריט והאוליגרכיה הרוסית. שמות רבים לכלכלת שוק חסרת רחמים, דרוויניסטית, שהשאירה רבים מאחור אבל הצעידה קדימה את הדמוקרטיה המערביות ובראשן ארה"ב. בשיאה היא ניצחה את הקומוניזם, יצרה את סין החדשה, והולידה את הגלובליזציה.

הזרם החברתי – הסוציאל-דמוקרטיה, האוניברסליזם, ג'ון מיינרד קיינס והגירעון הממשלתי, מדינת הרווחה הסקנדינבית, האיחוד האירופי, "הדרך השלישית" של אנתוני גידנס בביצועם של בלייר וקלינטון, הרב-תרבותיות ושבוע העבודה הצרפתי בן ה-35 שעות. תפיסה שמחליפה את קדושת הרווח וההפסד בעיקרון האומר שאיכות החיים חשובה יותר מרמת החיים ושגרמניה במילא תשלם בסוף על כולם.

הזרם הלאומני – לה-פן האב ולה-פן הבת, "מפלגת החופש" האוסטרית, הגבלות על התקשורת ברוסיה, תורכיה והונגריה, ההשתלטות של פוטין על קרים, הברקזיט, מערכת הבחירות של טראמפ, גיוס הדת הרשמית לטובת חיוק המדינה באיראן, רוסיה, ותורכיה. תפיסה המחזירה לקדמת הבמה את מדינת הלאום, מחזקת את הפטריוטיות ובדרך כלל גם את הדת, מגדירה את עצמה אל מול "אויבים מבפנים": מהגרים, טרור, אליטות, בתי המשפט, רובוטים המחליפים את העובדים, רב-תרבותיות ליברלית.

מי שירצה לא יתקשה למצוא חורים בחלוקה הזו. אין מדובר בשלוש תיאוריות חברתיות קוהרנטיות, אלא יותר בקבוצות השתייכות בסיסיות שבני אדם ומנהיגים ייחסו את עצמם אליהן. החלוקה ביניהן גם אינה מתקיימת בשלוש כספות נעולות. לאורך השנים הייתה תנועה מתמדת של אנשים ורעיונות בין הקבוצות השונות. יחד עם זאת שלוש הקבוצות ניסו לענות, כל אחת בדרכה, על אותן שאלות יסוד של הקיום האנושי. הסוציולוג הישראלי הגדול שמואל נוח אייזנשטדט טען שיש לנו שלושה סוגים של זהויות: זהות של קרבה משפחתית ואחיזה באדמה, או כפי שאנחנו מכנים את זה היום "אתניות"; זהות המוגדרת בידי החיים האזרחיים שאנו חולקים בקהילה מדינית; זהות המוגדרת בידי ערכים מוחלטים שבהם אנחנו מאמינים. אצל

אנשים סבירים ובקהילות סבירות, אמר אייזנשטדט, שלוש הזהויות האלה פועלות ביחד. הדברים מסתבכים כשהן פונות זו נגד זו.⁹

1

שלוש התיאוריות – או שלוש הזהויות – פונות היום זו כנגד זו. הדבר היחיד שמפתיע בכך הוא שהן עושות זאת באיחור ניכר. הסיבה לאיחור היא שכולנו חלקנו טראומה גלובלית שפעלה כגורם מרסן: אחרי 1945 נאלץ המין האנושי להכיר בקיומו של מרכיב הרסני הטמון בדנ"א שלו, ויצא למסע ארוך כדי לדכא אותו. מוסדות בינלאומיים הוקמו, אמנות נחתמו, ולראשונה בהיסטוריה האנושית הוקמו צבאות גלובליים דוגמת ברית נאט"ו לא כדי לפתוח במלחמה בשירותה של אימפריה כלשהי, אלא כדי לשמור על השלום בשמה של האנושות. את מקומה של מדיניות החוץ הקלאסית – ולס מעודן על רצפות שיש – תפסה גיאופוליטיקה ערנית שנועדה לשמר את הסדר הדמוקרטי, להגן על זכויות האדם ואף לכפות אותם במקרה הצורך. ב-2005 הצביעה ועידת האו"ם על החלטה שהתחייבה על "האחריות להגן" על אזרחי העולם מפני זוועות המלחמה.¹⁰ אם המדינות לא יעשו זאת בעצמן, אמרה ההחלטה, העולם התרבותי לא יעמוד מנגד. היה בתפיסה הזו אימפריאליזם תרבותי לא קטן, אבל עוצמת הטראומה של מלחמת העולם השנייה הייתה כה חזקה שהעולם הכיר בכך שדמוקרטיות שאינן מחזיקות את "המקל הגדול" של טדי רוזוולט לא יוכלו לשרוד.¹¹

מן הגיאופוליטיקה צמחה הגלובליזציה (ולא להפך, כפי שמניחים רבים). הכוחות הכלכליים גילו שגם הם יכולים לדלג על גבולות ועל מדינות ולקבוע סדר עולמי חדש; אנגלית גרועה הפכה לשפה הרשמית של העולם; חוקי המס נעקפו בזריזות בידי רשת של חברות ייעוץ ויועצי מס נכלוליים למחצה (או יותר ממחצה); תעשיות שלמות נדדו בעולם בחיפוש אחר עובדים זולים ותשתיות יעילות יותר, מה שגרם לכך שדור שלם של צעירים הרוויח פחות מהוריו והמשכורות נשחקו – גם בתעשיות החדשניות – במשך שני עשורים רצופים.

לדורסנות הכלכלית נלוותה גם דורסנות רעיונית. מי שהעז לדבר נגד הגלובליזציה, או נגד הרב-תרבותיות שהפכה לחברת-הבת האידיאולוגית שלה, נחשב למאובן זואולוגי שנשכח בפאתי קניון מודרני. הרעיון הווסטפאלי הישן,¹² שלפיו מדינות ריבוניות זכאיות לעצב את מדיניות הפנים שלהן, הופקר לטובת הסכמים בינלאומיים דוגמת נאפט"א (הסכם הסחר הצפון אמריקני) והשוק האירופי המשותף. אפילו ההיסטוריה של המאה ה-20 שוכתבה, כדי שאפשר יהיה לטעון שנפילת הקומוניזם לא היתה בגלל הצורך האנושי בחירות ובזהות, אלא רק מפני שאזרחי גרמניה המזרחית רצו מקררים גדולים ומכוניות שאין צורך לדחוף אותן בקור הברלינאי כדי שיידלקו.

המודל הגלובלי היה המשחק היחיד בעיר. הגלובליסטים "חזו עולם שנע באופן בלתי

נמנע לעבר אימוץ של סט אחיד של חוקים וסטנדרטים בכלכלה, פוליטיקה ויחסים בינלאומיים", כתב אריק לי, משקיע הון סיכון ומומחה ליחסים בינלאומיים משנגחאי. "גבולות לאומיים יהפכו לפחות ופחות רלוונטיים ואפילו ייעלמו. הבדלים תרבותיים יפנו מקומם לערכים אוניברסליים. בחירות חופשיות ושווקים חופשיים יתפשטו על פני כל העולם. בסופו של דבר, כל המדינות ינוהלו פחות או יותר באותה צורה".¹³

כידוע לכולנו זה לא באמת קרה. אולם במשך זמן ארוך עד להפתיע עוררה הגלובליזציה התלהבות כזו בקרב מדינאים וכלכלנים, שהם החמיצו לחלוטין את העוינות שהחלה לרחוש מתחת לרדאר התקשורתי והאקדמי. הם התעקשו להתעלם אפילו מתופעות שאמורות היו לשמש תמרורי אזהרה בוחקים, כמו גלי הגירה גדולים, או נטישה הדרגתית של ערכים דמוקרטיים במדינות כמו תורכיה או רוסיה שנעו בעקביות לעבר הרעיון של "דיקטטורה נבחרת".

במקביל צמחה גם המהפכה הטכנולוגית. חברות ענק נוצרו: גוגל, פייסבוק, אמזון, עלי באבא. צוקרברג, ג'ובס, בזוס וג'ק מא הפכו לגיבורי-העל החדשים. בישראל נולדה אומת הסטארט-אפ שהוכיחה שלגודל אין שום יתרון. הסמארטפונים התפשטו, יצרו מהפכה תרבותית שזעזעה את המדינות המתפתחות וגרמו לתופעות כמו "האביב הערבי" ושינוי המבנים החברתיים באפריקה ובאסיה.

הטכנולוגיה שיפרה את חיי רבים, אבל גם איימה על רבים. פאריד זכריה הביא כדוגמה את העובדה שבין השנים 1990 ו-2014 עלה ייצור הרכב בארה"ב ב-19 אחוזים, אבל מספר העובדים בתעשיית הרכב ירד ב-240 אלף. "הפתרונות שצריכה המדינה לתת הם קלים בתיאוריה – חינוך, הכשרה מקצועית, הסבות מקצועיות, תשתיות", כתב, "אבל יקרים מאוד וקשים לביצוע. הרבה יותר קל לדבר נגד זרים ולהבטיח להילחם בהם במכסים ובקנסות".¹⁴

צמיחתן של המכונות החושבות הצפויה בשנים הקרובות מציבה בפנינו אתגר שהאנושות אינה מוכנה לו. המהפכה הטכנולוגית מאיימת לחלק את העולם בין אלה שיצליחו להסתגל לאלה שיישארו מאחור. מחקר שנעשה באוקספורד ב-2013 בחן את השפעתן העתידית של המכונות על שוק העבודה. המסקנה המצמררת שלו הייתה ש-47 אחוזים מהמשרות נמצאות "בסיכון גבוה" להיעלם בתוך פחות מעשרים שנה.¹⁵ ציבור העובדים ומעמד הביניים העולמי לא באמת היה זקוק למחקר הזה. הוא ראה את המפעלים הריקים ואת הרחובות הנטושים בכל מקום. החל מפלינט שבמישיגן, עירו של הדוקומנטריסט מייקל מור, ועד לעיר צפת בישראל, שבה המפעל של "שטראוס" נעלם יום אחד והופיע מחדש בווייטנאם. "מרד הלודיטים" האלים של האורגים, בתחילת המהפכה התעשייתית הראשונה, פרץ על הרבה פחות.

באיחור ניכר נזכר העולם שאינטרסים כלכליים אינם האינטרסים היחידים של בני האדם. האמת הזו פרצה החוצה, באבחה מכאיבה אחת, כשהגיע המשבר הכלכלי של

2008. זה היה הרגע שבו הכיר העולם בכך שהגלובליזציה אינה בהכרח עובדת בשבילי. הוא קלט לפתע שתאוות הבצע של בנקאי ההשקעות, משולבת בחולשתם של שומרי הסף, כרוכה בסיכונים הנוגעים לחשבון הבנק שלו, למקום עבודתו, לביתו, לחשבון החיסכון ללימודים של ילדיו. כפי שכתב הסופר מייקל לואיס, שעבד בעברו בוויל סטריט: "זו בעיה של אנשים שלוקחים כל מה שהם יכולים, רק מכיוון שהם יכולים, בלי להביא בחשבון את ההשלכות החברתיות הרחבות יותר".¹⁶

העובדה שאפילו תחת ממשל אובמה לא הושלכו לכלא מאתיים או שלוש-מאות בנקאי השקעות מ"גולדמן זאקס" ו"מריל לינץ" רק העמיקה את התחושה הנבגדת של האנשים העובדים בכל העולם. הם הסתכלו על המתרחש והסיקו, במידה מסוימת של צדק, שעל הדמוקרטיה בוצעה השתלטות עוינת. הברונים השודדים החדשים, להבדיל מקודמיהם, אפילו לא יצרו או ייצרו משהו. לא היוזמים והתעשיינים ניהלו את המרחב הכלכלי החדש. במקום ההגרי פורדים והסטיב ג'ובסים הניעו את גלגלי המערכת בנקאים חסרי פנים ששיחקו עם מניותיהם והלוואותיהם של מיליוני משקיעים.

הגלובליזציה קיבלה פתאום משמעות חדשה ומאיימת: משהו שעושה מישהו אחר, במקום רחוק שאין לנו עליו שליטה, ועלול להשפיע על גורלנו באופן דרמטי ולא הוגן. את נקמתם נקמו אזרחי הדמוקרטיות השונות במקום היחיד שבו יכלו לעשות זאת: בקלפי. "אלה המצביעים בשביל הפופוליסטים", כתב הסופר הרוסי-גרמני ליאוניד ברשידסקי, "מבינים שהתקרה המפרידה בינם לבין הקומה העליונה של החברה לא יצוקה מאמצעים כלכליים או מכישורים, אלא מהחלוקה בין אלה שכבר בפנים לאלה שנשארו בחוץ".¹⁷

ח

לזמן מה נדמה היה ששלושת הזרמים – הכלכלי, החברתי והלאומני – נמצאים בדרכם להתלכד לתיאוריה גלובלית אחת. אלא שאז באו המשבר של 2008 והשלכותיו – והציבו את הזרמים על מסלול התנגשות מסוכן.

הזרם הלאומני מציע מקלט לאלה שהגלובליזציה נטשה מאחור. הוא מבטיח להם זהות וכבוד, אך דורש מהם הסתגרות ועצירת הקדמה. הזרם החברתי נכלא בתיאוריות ההומניות שלו בלי שהציע פתרון אמיתי לבעיות כמו הגירה או אבטלת צעירים. ואילו האליטות הכלכליות והפוליטיות בכל העולם, המשתייכות ברובן לזרם הכלכלי, מתעקשות להמשיך להתעלם מכך שיש בקדמה גם משהו מאיים ומכאיב, פשוט משום שהם מעולם לא פגשו את אלו שנפגעו ממנה. העולם הממשי שבו מתרחשות תוצאות מעשיהם הוא לדידם מופשט לגמרי.

זהו הרגע שבו החלה למעשה מלחמת הזהויות. היו למלחמה הזו הרבה שמות –

"ברקזיט", טראמפ, "האביב הערבי", ה"יורוסקפטיות" – אולם גרעין המחאה היה דומה מאוד בכולן. באותו אופן שבו הניפו מהפכני ה"טריי-קולור" את קלשוניהם והסתערו על הבסטיליה, הניפו מיליוני אנשים את מקלדותיהם בכל רחבי הגלובוס ויצאו למלחמה בפוליטיקה הישנה. החוזה הדמוקרטי, המבוסס על אמון בין האזרח לשלטון, נותץ לרסיסים. באופן פרדוקסלי התברר שהתנועות האנטי-גלובליות הפכו בעצמן לתנועה גלובלית. זה היה, כפי שהיטיב להגדיר סטיבן הוקינג, "הרגע שבו דיברו הנשכחים. הם מצאו את קולם כדי לדחות את עצתם והדרכתם של המומחים ושל האליטות".¹⁸

כמו תמיד תוארה המלחמה כמלחמת ימין נגד שמאל מבלי שהייתה כזו. קואליציות ההתנגדות השונות לא הציעו להמונים אידיאולוגיה אלא פסיכולוגיה. הם הציעו מפלט מן הזעם, מחוסר האמון, מהבלבול, מתחושת חוסר הביטחון. הכלכלי, החברתי והלאומי לא התנגשו רק בזירה הפוליטית, אלא גם בתוך כל אחד מאתנו. "הפוליטיקה של הזהויות" היא גם התנגשות פנימית אלימה בתוך האני המודרני. פרויד כבר עמד על כך שאחת הסיבות לאי-נחת האנושי היא שאין אנחנו מבינים מדוע המוסדות והמכשירים שיצרנו אינם פועלים למעננו, אינם הופכים אותנו מאושרים יותר. הדבר גורם למה שהוא כינה "איבה מוזרה לתרבות".¹⁹ חוסר האמון הזה – שהגלובליזציה העצימה בשנים האחרונות – הפך לטענה נגד הרעיון של זהות פוליטיבית. אנשים ומדינות החלו להגדיר את עצמם לפי השאלה נגד מי הם, לא בעד מה הם.

"לשנא זה אנושי", כתב סמואל הנטינגטון ב"התנגשות הציביליזציות". "לצורך הגדרה עצמית והנעה זקוקים בני האדם לאויבים: מתחרים בעסקים, יריבים בהישגים, מתנגדים בפוליטיקה".²⁰ הנטינגטון צודק כמובן, אבל רק כל עוד לשנאה יש גבולות ברורים. דווקא מפני ש"שמאל" ו"ימין" הם הגדרות מלאכותיות, אלה שעדיין מגדירים את עצמם במושגים אלה לא יעמדו בפני פלישת השוליים הקיצוניים והכאוטיים אל תוכם. המאבק שיפסידו בו לא יהיה המאבק עם המחנה הנגדי, אלא עם זעקות השנאה והכעס בחצר האחורית שלהם. הימניים יטרפו בידי הניאו-פשיסטים, השמאלנים בידי השמאל הרדיקלי.

התקופות שבהן השנאה משתלטת על השיח ועל סדר היום הפוליטי הן תקופות מבחן. יש רגעים בהיסטוריה שבהם המוטלת זקוקה לדחיפה. למול השתלטות שיח "הסער והפרץ" הזועם והקיצוני, בני האדם מחפשים הנהגה וחזון שיובילו אותנו לשיתוף פעולה, הגדרת מטרות, סולידריות אמיתית. דווקא מפני שאֵלה ימים של סערה, מוטלת על המרכז החובה לעצב אלטרנטיבה אמיתית לשנאה ולפחד וליצור זהות שאינה חד-ממדית.

לנוכח תהליך ההקצנה עלינו לבחור: האם אנחנו רוצים להרוס הכול מפני שהכאיבו

לנו ורימו אותנו, או לבנות משהו טוב יותר? קשה להתכחש לאופציה ההרסנית. היא קיימת משחר ההיסטוריה וגבתה עשרות מיליוני קורבנות, אבל ראוי לשים לב גם לכך שבסופו של דבר – גם אם זה לוקח זמן – המרכז השפוי תמיד מנצח. עובדה שאנחנו עדיין כאן.

ט

כדי להוביל לניצחוננו של המרכז, עלינו לנצח קודם כול במאבק על השיח. קינת האליטות הישנות על אובדן מאחזי הכוח שלהן יצרה את התפיסה שאיחרנו את המועד. עברנו את נקודת האל-חזור, טוענים התבוסתנים, השיח הנפיץ והאליים השתלט כבר על החברה המערבית. אנחנו חיים בעידן "פוסט-אמת" ו"עובדות אלטרנטיביות" שבו במרחב הציבורי אין כבר מקום לאמירות מורכבות ולהיגיון. תיאוריות קונספירציה וציוצים תוקפניים הם האדונים החדשים של השיח. הדבר הראשון הלוכד את העין ביבבה הקולקטיבית הזו הוא לא כמה היא חדשה, אלא כמה היא עתיקה. במאה הרביעית לפני הספירה נשא איסוקרטס, אחד הנואמים הידועים של יוון העתיקה, נאום על מה שעוללו הפופוליסטים לשיח הדמוקרטי: "הם הובילו את האזרחים לכך שהם האמינו שהחוצפה היא דמוקרטיה, ביזוי החוק הוא חירות, גסות הרוח היא שוויון, ופריקת כל עול היא חופש".²¹ בשיאה של אתונה של איסוקרטס חיו בה רק קצת יותר מ-300 אלף בני אדם,²² הרבה פחות אנשים מאשר בעמוד הפייסבוק שלי, אבל כמו שאתם יכולים להיווכח התלונה לא השתנתה בהרבה. ספינים היו תמיד, גסות הרוח אינה חדשה, היטלר השתלט על גרמניה בלי אינסטגרם. האליטות הליברליות מקוננות על כך שהשיח הפך לקיצוני ולא אינטליגנטי מפני שזה מאפשר להן להתעלם מאפשרות סבירה בהרבה ומכאיבה בהרבה: שיש בעיה עם המוצר שלהן.

איש אינו אוהב להפסיד בבחירות, או במאבק על דעת הקהל, אבל הטענה שאנשים מצביעים מתוך אי הבנה של המציאות היא טענה שגויה לא פחות מכפי שהיא מתנשאת. קייסינג'ר כבר עמד על כך שתרבויות אינן נאבקות זו בזו בגלל אי הבנה, אלא משום שהן מכירות זו את זו טוב מדי ולפיכך מזהות את נקודות החולשה בצד השני.²³ לקרוא לכל מי שאינו מסכים אתך "נתעב" ואז להתלונן על דלות השיח אינו מקדם אותנו לשום מקום. קינות קץ האנושות של האליטות והתקשורת הן בעיקר תלונות על כך שהאנושות קצה בהם. "מאחורי הבארוקיות של הדימויים", כתב ז'אן בודריאר, "מסתתרת הוד מעלתה הפוליטיקה".²⁴

הפוליטיקה הישנה של האליטות מנסה לשכנע את הבוחרים שמצבם טוב משנדמה להם, ושהפתרון למשבר העתיד הוא – בשם הקדמה! – להמשיך את מדיניות העבר. הפופוליסטים לעומתם מנסים לשכנע אותנו שהמצב גרוע כל כך שאם "עולם ישן

נחריבה", כפי שנהגו לשיר פעם הקומוניסטים, תקום מתוך ההריסות מציאות טובה יותר. אלה ואלה מציגים רעיונות בעייתיים, אבל הניסיון להסביר זאת נתקל בבעיה בלתי צפויה: לא נראה שמישהו מקשיב.

השיח הפוליטי-תקשורתי מוכתב היום במידה רבה בידי גורם מרכזי סמוי מן העין – האלגוריתמים של גוגל ופייסבוק המזרימים לצרכן מידע המבוסס על חיפושים קודמים וחיבובים קודמים. כלכלתן של ענקיות הרשת מבוססת על יכולתן להשאיר אותנו זמן רב ככל האפשר בכל אתר. כדי להאריך את שהייתנו, עליהן לוודא שלא ניתקל במידע מכעיס או מקומם, שיגרום לנו לצאת מהאתר שאנחנו נמצאים בו וכך יקטין את החשיפה שלנו לפרסומות. מה שנראה לנו כזרימה חופשית של מידע הוא למעשה מידע שאיכותו העיקרית היא שהוא נעים לנו ולא יגרום לנו לצאת מהרשת. גם התקשורת הממוסדת פוסעת בעקבותיהם ומתייצבת משני צדיו של קו פוליטי, והדבר מקל על בחירתו של כל אחד מה לראות ובעיקר מה לא לראות. בסופו של דבר אנחנו חשופים בעיקר למידע המתאימך להיות אובייקטיבי אבל הוא מותאם לעמדותינו הראשוניות, לקבוצת ההתייחסות הפוליטית שלנו, למה שאומרים לנו חברינו.

מחקר אחרי מחקר הוכיח שבני אדם נוטים להאמין יותר בקלות למי שמציע להם "עובדות" – אפילו קלושות – התואמות את עולם הערכים שלהם. כשמישהו מציג להם עובדות מוצקות מהצד השני, הם פותרים את הדילמה בכך שהם מייחסים לו כוונות מרושעות או מניחים שהוא נפל קורבן לקונספירציה.²⁵ כשמדובר בויכוחים פוליטיים וחברתיים על נושאים טעונים כמו הגירה, דת וביטחון לאומי, המצב אפילו מחמיר. מחקרים מראים שכשמציגים לבוחרים עובדות הסותרות את עמדותיהם, הם מפגינים כעס ועוינות הגורמים להם להיצמד עוד יותר למה שחשבו קודם.²⁶

דוגמאות דומות ניתן להביא גם מה"ברקזיט" באנגליה, מהדיונים באירופה סביב נושא ההגירה, או בישראל סביב השאלה הפלסטינית. בני האדם מתחלקים במילא לקבוצות באופן אינסטינקטיבי. הרשת מעצימה את התהליך הזה בכך שהיא מזינה כל קבוצה בזרם אינסופי של עובדות המצדיק את מה שחשבו חבריה ביום הראשון. אלו אינן "עובדות אלטרנטיביות", אלא עובדות סלקטיביות. אנשי ימין או שמאל שיקראו את השורות האחרונות, יניחו שמדובר בתופעה המאפיינת את הצד השני הרבה יותר מאשר את הצד שלהם. זה כמובן אינו נכון. התופעה אופיינית במידה שווה לליברלים מהשמאל ולשמרנים מהימין.

זו לכאורה תופעה מייאשת, אבל המרכז דווקא יכול לנצל אותה לטובתו. העובדה שהוא אינו "מהצד השני", מאפשרת לו להציב תפיסת מציאות שגם הימין וגם השמאל מסוגלים להקשיב לה. תפיסת הטוב בכל העולמות היא גם הזמנה לימין ולשמאל להשפיע, לשכנע, להגיע לקהלים חדשים. כשאתה לא מפגין חשדנות

אוטומטית כלפי קבוצות ועמדות, הם לא יפגינו חשדנות אוטומטית כלפיך. פוליטיקאים הם מטבעם אנשים לעומתיים וששים אלי קרב, אבל המרכז צריך להיצמד למסר המרכזי שלו: הזמנה לדיאלוג פתוח ומכבד עם כל הצדדים.

בעולם תקשורתי, מסר חיובי וארוך טווח הוא עניין מסובך לתפעול. העיתונות מטבעה משתעממת בקלות ומעדיפה עימותים, רצוי אישיים. גם יועצים פוליטיים מתפרנסים מיצירת מריבות. במערכת הבחירות האחרונה סיסמת הבחירות של השמאל הישראלי הייתה "הוא או אנחנו", ואילו סיסמת הבחירות של הליכוד ונתניהו הייתה "אנחנו או הם". כל דיון המתנהל בשפה של "הם" משרת את הפופוליסטים וחוסם את יכולתו של המרכז לספר את הסיפור של הטוב בכל העולמות. כל דיון המרחיב את גבולות ה"אנחנו" הוא דיון המועיל למרכז.

בחיים הפוליטיים, ועוד יותר מזה במערכות בחירות, מנהיגים אינם אומרים לבוחרים מה לחשוב. הם מכוונים אותם על מה לחשוב. אם הם מצליחים להגדיר את הנושא שעליו יסובו הבחירות, הם ינצחו. הנושא שעליו צריך המרכז לדבר הוא שאלת האחריות. עליו לכוון את הציבור לחשוב על משמעותה של האחריות לחייו. האם הציבור מוכן שאנשים חסרי אחריות ישחקו בכספי הפנסיה שלו? יחליטו אם לצאת למלחמות? יגדירו את חירויות האזרח שלו? האם אנשים שמובילים לפיצול ושסע חברתי יכולים לטעון שהם פטריוטים אף שהם מחלישים את המדינה? כששוחחתי עם עמנואל מקרון כמה שבועות לפני שניצח בבחירות בצרפת, הוא דיבר על הקושי להפיח באנשים התלהבות על ידי מסרים העוסקים באחריות וברצינות. תוצאות הבחירות הוכיחו שזה דווקא נושא הגורם לאנשים לצאת מהבית ולהצביע.

מקס ובר טען ששלוש התכונות החשובות ביותר למנהיג הן התלהבות, אחריות וטביעת-עין (כלומר, היכולת לזהות שינויים בעת התהוותם).²⁷ תפקידם של מנהיגי המרכז הוא להדגיש (בהתלהבות) לא רק את האחריות, אלא גם את הסכנות של חוסר-האחריות האופף כרגע את חיינו. תפקידם לחזור שוב ושוב על המנטרה שלפיה הבחירה אינה בין האסון הקודם לאסון הבא. לא בין האליטות הישנות שתאוות הבצע וחוסר האחריות שלהן הוביל למשבר העולמי הקודם לבין הפופוליסטים החדשים שאין להם מה להציע מלבד כעס חסר אחריות שיוביל למשבר העולמי הבא. יש גם אפשרות שלישית – מנהיגות אחראית ושקולה שניתן לסמוך עליה.

1

אין להנהגה תפקיד חשוב יותר מאשר לבנות חזון. איך צריכה המדינה להיראות בעוד חמש שנים? שבע שנים? עשר שנים? איך נרתום את האזרחים כדי לעבוד בזה? בכנס בחירות שערכתי לאחרונה בלילה גשום במיוחד בפריפריה קמה נערה בת 16.5 ושאלה אותי, "אם תיבחר, מה תעשה בשבילי?" עניתי לה שלא אעשה בשבילה דבר, אלא

להפך, אם אבחר ארצה שהיא תעשה הרבה יותר. "אני מאמין בך", אמרתי לה, "אני מאמין בכוך, בכישוריך, ביכולת שלך לשנות את העולם. התפקיד שלי הוא לאפשר לך לעשות את כל זה".

חלק מתפקידה של ההנהגה היא לרתום את האזרחים לפעולה. כדי שזה יקרה, צריך להיות ברור באיזו פעולה מדובר. בנושאים החשובים באמת – ביטחון לאומי, תשתיות, יוזמה כלכלית – אי אפשר לעבוד בלי תכניות עבודה אמיתיות. המרכז צריך להדגיש את העובדה שאנחנו חיים בעולם מורכב שבו המהפכות הגדולות ביותר הן תוצאה של תכניות מפורטות, עבודת צוות ותהליכי קבלת החלטות נכונים. לפתרונות-קסם ריקים מתוכן יש מוכרים ומשווקים מוכשרים ממנו גם בימינו וגם בשמאל. המרכז צריך להישאר בשדה הטבעי לו, של האחריות הלאומית ויכולת הביצוע. בלי להתבלבל ובלי לנסות להרוויח ניצחונות קצרי טווח עליו להסביר שוב ושוב שכל מי שלא מוכן או מסוגל להתמודד עם מורכבותה של המציאות, פוגע בעתידים של ילדינו.

את הסיפור הבסיסי הזה אפשר לחלק לאינספור סיפורי משנה המבטאים את עקרון הטוב בכל העולמות. בעד המדינה (פטריוטיות), בעד כלכלה שבמרכזה האדם העובד, בעד חוק וסדר, בעד זכויות אדם, בעד העתיד. אך אין לטשטש את היותם סיפורי משנה. בניגוד לתפיסה של "מסר לכל בוחר", עלינו לספר את סיפורי המשנה האלה רק כל עוד הם נגזרים תמיד מסיפור אחד מרכזי, קוהרנטי ובעיקר אמתי.

מורכבות היא מכשול תקשורתי, אבל גם אלה שאינם רוצים לצלול לתוך הפרטים רוצים לדעת שמנהיגיהם יודעים לטפל בבעיות מורכבות. בעולם שבו נמאס לאזרחים להרגיש כמו בובות במשחק כוחני המתנהל מעל לראשם, חשוב להם לדעת שיש תהליך חשיבה רציני על גורל ילדיהם. כשהצגנו בפני הבוחרים את "תכנית 7 הנקודות" שלנו לתיקון החברה הישראלית לא כולם ניסו לצלול לפרטיה, אבל כולם ידעו מיד לדבר על כך שיש לנו תכנית. מחקר שערכנו הראה עלייה מפתיעה בתמיכה בנו אצל אותם בוחרים ששמעו על התכנית, גם אם לא הסכימו עם חלק מתכניה. מנהיג מפלגת המרכז הקפריסאית, ניקולאס פאפאדולוס, סיפר לי שנתקל בתגובה דומה כשהציג לציבור את "תכנית 9 הנקודות" של מפלגתו. דבר דומה קרה גם בארה"ב ב-1994, עת הציגו הרפובליקנים בהובלת ניוט גינגריץ את "החוזה עם אמריקה". זה היה מסמך פרטני ומסורבל, אבל הבוחרים התייחסו לעובדה המרכזית – שלרפובליקנים יש תכנית ולדמוקרטים אין. בבחירות אמצע-הקדנציה של אותה שנה, הרפובליקנים ניצחו בהפרש גדול. התברר שבטיפול נכון המורכבות אינה מכשול. היא ארגז כלים.

תוכניות עבודה מצריכות יכולת ביצוע וגם יכולת לעמוד על שלך. הן מייצרות התנגדות, מפני שליריבים מימין ומשמאל יש דבר מוחשי להתנגח בו. המרכז צריך לברך על ההתנגדות הזו במקום לחשוש ממנה. מריבות פומביות אינן דבר רע בשדה

הפוליטי, כל עוד הן מתנהלות במקום שבו אתה רוצה שהן יתנהלו. אם הקרב הציבורי יתנהל סביב תכניות העבודה של המרכז, זה אומר שהוא הצליח להגדיר על מה מתנהל הוויכוח. הגיע הזמן שהמרכז – שהוא היחיד שיש לו תוכן מהותי – יפגין אותו ביטחון עצמי שיש למתנגדיו. במקום שנאה, פחד וכעס המתגמלים רק ברמה הרגשית, במקום נזיפות ליברליות נעלבות, המרכז מציע אלטרנטיבה מעשית. דווקא בגלל זה הוא יכול לעורר השראה. המרכז הוא התנועה העולמית של הבעד.

זה אינו מסר צמחוני, והוא אינו אמור להיות מוגש באופן צמחוני. "הרוצים להיאבק בפופוליזם צריכים להתרגל לעובדה שהאמת אינה מספיקה", כתב האקטיביסט הפולני סלאבומיר סיארקובסקי. "הם צריכים גם להפגין נחישות ואכזריות מבלי שיהפכו לתמונת-הראי של מתנגדיהם."²⁸

אסטרטג פוליטי אמריקאי נודע אמר לי פעם, "אין דבר כזה קמפיין לא נגטיבי". הכוח של המרכז הוא בכך שהקמפיין הנגטיבי שלו מבוסס על העובדה שרק לו יש תכנית פוזיטיבית, ולכל האחרים אין. המרכז לעומתם מאפשר לנו לצעוד קדימה מתוך ראייה בהירה, מעשית וגמישה של העתיד. אחד החוקים העתיקים והנכונים של הפוליטיקה הוא שהבוחר העומד בקלפי אינו אומר שם משהו רק על המועמד או על המפלגה, אלא גם משהו מהותי על עצמו. אם המרכז יצליח לגרום לבוחרים לחשוב על הבחירות כמאבק בין האידיאולוגיות של העבר לבין הפרקטיקה של העתיד, כמלחמתם של האנשים האחרים נגד האנשים חסרי האחריות – הוא ינצח.

יא

ממשל, כל ממשל, הוא המתח המתמיד בין האידיאלי לריאלי. אנחנו רוצים מדיניות שתשקף את ערכינו, אמונותינו, התקוות הגדולות שלנו, אבל גם מנהיגות שתהיה אפקטיבית ומפוכחת ותכיר בנסיבות משתנות. האיוון בין שני חלקי המשוואה הזו הוא הבסיס לקיומה של המדינה.

בנדיקט אנדרסון כתב "אומות מעוררות כלפי עצמן אהבה, ולעיתים קרובות אהבה עמוקה הכרוכה בהקרבה עצמית".²⁹ אני לעומתו סבור שההקרבה העצמית אינה תוצר של האהבה, אלא דווקא אחת מסיבותיה העמוקות ביותר. אנחנו אוהבים את המדינה מפני שהיא גורמת לנו לחשוב באופן לא אנוכי. מאותו מקום רגשי שהיה גורם לנו להשליך את עצמנו מתחת לאוטובוס כדי להציל את ילדינו, אנחנו גם מסכנים את חיינו במלחמות להגנת המולדת או מקדישים את חיינו לפעילות חברתית. המדינה אינה גוף בירוקרטי המארגן את חיינו, אלא ביטוי עז של החלקים הטובים באישיותנו.

הנהגת מדינה, לעומת זאת, היא מצב מתמיד של הכרעה ריאליטית בין אינטרסים סותרים וניווט בין משאבים מוגבלים. מי שבונה כביש בצפון, אינו בונה בית ספר בדרום. מי שמייצל את התעשייה, מגדיל את האבטלה. מי שמאמין שעליו לצאת

למלחמה צודקת למען בני עמו, צריך לקחת בחשבון שרבים מבני עמו עלולים להיהרג. בעולם אידיאלי, ברור שכולם צריכים לקבל הכול. אבל אנחנו לא חיים בעולם אידיאלי. אחד הדברים הקשים ביותר למנהיג הוא שנגזר עליו להכריע לגבי סדר עדיפויות שלא פעם מכאיב לו כאדם. זו בדיוק מהותה של ההנהגה: לפעול בתוך העולם האמיתי בלי אשליות ועם תכנית מוגדרת.

הכעס, אומר הפתגם העממי, הוא יועץ גרוע. כשיטת ממשל הוא גרוע אפילו יותר. בגידת האליטות גרמה לכך שאזרחי המדינות השונות החלו לפקפק בעצם הרעיון של דמוקרטיה ייצוגית, שבה ממשלה נבחרת לומדת לעומק את הנושאים שלאזרחים אין זמן ואפשרות להתעסק בהם ואז מקבלת החלטות קשות. ה"ברקזיט" היא הדוגמה הבולטת ביותר לכך. איני מאלה הסוברים שיציאת בריטניה מהאיחוד היא בהכרח שגיאיה. הבעיה היא במקום אחר: מעטים הדברים בעולם שהם מורכבים יותר מהסכמי הסחר, המס, המטבע, התחבורה החוץ והביטחון היוצרים את האיחוד האירופי, שהוא המשק הגדול בעולם. את כל המורכבות הזו החליט דיוויד קמרון לצמצם לשאלה בת 11 מילים ("האם הממלכה המאוחדת צריכה להישאר חברה באיחוד האירופי או לעזוב אותו?") שהתשובה עליה היא בת מילה אחת בלבד: "להישאר" או "לעזוב". היות שלא הייתה למצביעים שום אפשרות להקיף את מלוא המשמעויות של הצבעתם, הם הפכו זאת לשאלה פשוטה בהרבה: "האם אתה אוהב את אנגליה?" התוצאה אולי לא תהיה הרסנית, אך ההליך היה מעשה של טירוף מינהלי. תפקידו של השלטון אינו להשליך את האחריות על האזרחים, אלא לקחת אותה על עצמו.

הנרי קיסינג'ר שאל פעם על מדיניות החוץ שאלה שראויה להישאל גם על מדיניות הפנים: האם ניהול מדיניות הוא סיפור שיש לו התחלה וסוף, שבו ניצחונות מוחלטים הם אפשריים, או שזה תהליך של ניהול ויישוב של אתגרים שתמיד נערמים? האם למדינות יש יעד, או שהן משימה שלעולם אין להשלימה?³⁰ אין תשובה נחרצת לשאלה הזו, אבל זה לא הופך אותה לרטורית. תפקידו של הממשל הוא לשאול אותה בכל יום מחדש. לב לבה של אסטרטגיית הממשל בנוי על היכולת לרתום יכולות ולהתאים משאבים למטרות העל של המדינה. הביטחון הלאומי למשל הוא מצד אחד סיפור שחייב להסתיים בניצחון מוחלט, אבל הוא גם תהליך מתמשך של ניהול ויישוב אתגרים שבעצם אין לו סוף. במדינה דמוקרטית מפקידים האזרחים בידי ההנהגה את ניהול הדיכטומיה הזו בחוזה של אמון. כשהחוזה הזה נפגם, כפי שאנחנו רואים בשנים האחרונות בכל רחבי העולם הדמוקרטי, מתעורר הצורך בחוזה חדש.

יב

התקופה שאנו חיים בה היא עידן השגשוג הגדול ביותר שידע המין האנושי מעודו. באחוזים באוכלוסיה יש היום פחות ילדים רעבים בעולם מכל רגע אחר בתולדות האנושות, ידיעת קרוא-וכתוב נמצאת בשיא של כל הזמנים, הטכנולוגיה מגיעה לכל

מקום (ב-2020 יהיו בעולם יותר אנשים עם מכשירים סלולריים מחוברים לאינטרנט מאשר אנשים המחברים למים וחשמל),³¹ מהפכת שוויון האישה היא נחלת כל העולם המתורבת, יש היום פחות מלחמות מבכל מאה אחרת. אסור לנו לוותר על הישגים אלה בגלל כעס רגעי על אליטות מושחתות שמעלו בתפקידן.

אולם אסור לנו גם לייפות את המציאות: התקופה שבה אנו חיים היא גם עידן אי השוויון הגרוע בהיסטוריה. בארה"ב מחזיק המאיון העליון, אחוז בודד מן האוכלוסייה, ב-35.4 אחוזים מהעושר. שני העשירונים העליונים יחד מחזיקים ב-89 אחוזים מהעושר; משמע, 80 אחוז מהאוכלוסייה מתחלקים ב-11 האחוזים הנותרים.³² במקביל שיבש הטרור הבינלאומי את ההבחנה בין ימי שלום לימי מלחמה והוא נוגס בתחושת הביטחון של המדינות. אם לא די בזה, גלי הגירה גדולים מאיימים לשבש את מרקם החיים בארצות המפותחות, בעיקר באירופה ("שש-מאות שנה, מאז הרנסנס, עבדנו כמו חמורים כדי לגרום לאירופה להצליח", אמר לי מנהיג אירופי בכנס בפראג, "ועכשיו באים כל אלה שהתעצלו כל השנים ורוצים להיות שותפים"). נראה שהגלובליזציה מציגה בפני האומות דילמה בלתי אפשרית: אם הן רוצות להצליח על המגרש העולמי, הן צריכות לוותר על זהותן הייחודית ועל השליטה המרכזית בכלכלה ובחברה. במקום שההצלחה תגביר את כוחה של המדינה, היא מחלישה אותה.

העולם זקוק לקריאת השכמה (או יותר נכון, לבעיטה באחוריו). עובדות החיים אינן הולכות להשתנות: לא נחזיר אחורה את הגלובליזציה, לא נחזיר אחורה את הטכנולוגיה, לא נבטל את האינטרנט, מדינת הלאום אינה הולכת להיעלם או להתפרק. אלו עובדות החיים הבסיסיות. במקום להילחם בהן ולהפסיד, הגיע הזמן להחליט איך מנצלים אותן לטובת רוב בני האדם.

במקום כעס, אנחנו מציעים תוכנית פעולה. במקום מחאה, שלטון שמגדיר כללים חדשים. המרכז החדש הוא נקי יותר, ישר יותר, סולידרי יותר, פטריוטי יותר וקשוב יותר למסורת ולקהילתיות מהאליטות הישנות – ואחראי יותר, סובלני יותר, מחבר ומאחד יותר, גלובלי ומתקדם יותר מהפופוליסטים החדשים.

אנחנו מציעים צורת שלטון שבה הכללים ברורים, פשוטים ומעטים, אבל נאכפים בקפדנות לטובת האומה, ומוקדי השינוי הם רבים וגמישים ונוגעים בכל תחומי החיים. אנחנו מציעים קדמה שאינה מאיימת להכחיד את המסורת ואינה מערערת את היציבות. אנחנו מציעים לאומיות שאינה מובילה למלחמה או לדיכוי. אנחנו מציעים את קבלת האחריות כתפיסת עולם וכשיטה שלטונית. אנחנו מציעים חברה אנושית של אינדיבידואלים שאין גבול לאפשרויות הפתוחות בפניהם, המאוגדים במה שכינה אמיל דורקהיים "מצפון קולקטיבי". אנחנו מציעים מנהיגות שפונה אל הטוב והנאצל שבבני האדם, מתוך אמונה עמוקה שהוא נמצא.

הברירה אינה בין המושחת לקיצוני. יש אפשרות אחרת, טובה משניהם. מנהיגי

מרכז ברחבי כל העולם כותבים היום תוכניות עבודה ומשתפים פעולה כדי להעלות רעיונות חדשים. אנחנו לא מציעים רק ערכים, אלא גם שינוי של המציאות הממשית, הפרקטית. הניסיון הפוליטי שלנו מלמד שאנשים אינם מתגייסים לפעולה כשנותנים להם דברים, אלא כשמבקשים מהם לתת כתף להגשמתו של רעיון גדול מהם.

אם זה נשמע למישהו טוב מדי – זה בדיוק הרעיון. זהו בדיוק הטוב בכל העולמות.

1. מרטין בובר, פני אדם: בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית, ירושלים: מוסד ביאליק, 1962, עמ' 397-416.
2. הרעיון רחוק מלהיות חדש. הראשון להגדיר אותו היה ההיסטוריון ארתור מ' שלזינגר (Arthur M. Schlesinger) במאמרו "The Tides of National Politics", שפורסם ב-"Yale Review" ב־1939.
3. Shils Edward, "Center and Periphery", in *The Logic of Personal Logic: Essays presented to Michael Polanyi*, London: Routledge and Kegan Paul, 1961, pp 117-131.
4. מתוך נאום בוועידת המפלגה השמרנית, אוקטובר 2016.
5. Maureen Orth, "Angela's Assets", *Vanity Fair*, January 2015.
6. Peter Berger, "Does Islam Belong?", *American Interest*, December 2016.
7. פרידריך האייק, חוקת החירות, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם 2013, עמ' 44.
8. לפי מדד SIPRI, מכון המחקר הבינלאומי לשלום של שטוקהולם. <https://www.sipri.org/yearbook/2016>
9. Yehudah Mirsky, "The New Jewish Question", *American Interest*, December 2, 2016.
10. <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml>
11. את הביטוי "דבר בלחש אך שא מקל גדול" טבע רוזוולט לראשונה ב־1901, דווקא בעת שדיבר על הצורך להיאבק בשחיתות, אבל הביטוי השתרש כדוגמה להתנהלות של ממשל כוחני ובהקשר זה השתמשתי בו.
12. על שם הסדר שכוון בהסכם וסטפאליה מ־1648, שסיים את מלחמת שלושים השנה.
13. Eric X. Li, "The End of Globalism: Where
- China and the United States Go From Here", *Foreign Affairs*, December 2016.
14. Fareed Zakaria, "Everyone seems to agree globalization is a sin. They're wrong", *Washington Post*, January 19, 2017.
15. Carl Benedikt Frey and Michael A. Osborne, *The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation?* Oxford: Oxford Martin School, September. 2013, p. 44.
16. מייקל לואיס, בומרנג: מסעות בעולם השלישי החדש, מאנגלית: אלה בשן, תל-אביב: בבל, 2012, עמ' 117.
17. Leonid Bershidsky, "Elites Must Either Engage Populists or Lose to Them", *Bloomberg View*, December. 6, 2016.
18. Sephen Hawking, "This is the most dangerous time for our planet", *The Guardian*, December 1, 2016.
19. זיגמונד פרויד, "תרבות ללא נחת", בתוך פרויד, תרבות בלא נחת ומסות אחרות, מגרמנית: אריה בר, תל-אביב: דביר 1988, עמ' 136-713.
20. סמואל הנטינגטון, התנגשות הציביליזציות, מאנגלית: דוד בן-נחום, ירושלים: שלם, 2003, עמ' 164.
21. Isocrates, *Areopagiticus*, 7-20.
22. לפי: http://www.ancientgreekbattles.net/Pages/47932_Population.htm
23. Henry Kissinger, *World Order*, New York: Penguin, 2015, p. 355.
24. ז'אן בודריאר, סימולקרות וסימולציה, מצרפתית: אריאלה אזולאי, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד 1981, עמ' 11.
25. דוגמה אחת מרבות: מחקר שנעשה באוניברסיטת דרסמות: <http://www.dartmouth.edu/~nyhan/nyhanreifler.pdf>
26. ראו למשל המחקר הזה מאוניברסיטת סטנפורד: Charles G. Lord, Lee Ross and Mark

- דאור, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה 1991, עמ' 174.
30. Kissinger, World Order, p. 278.
31. מקור: VNI – Visual Networking Index, שמפרסמת חברת "סיסקו".
32. הנתונים נכונים ל-2010, לפי מחקר של פרופ' ג' וויליאם דומהוף מהמחלקה לסוציולוגיה של אוניברסיטת קליפורניה וסנטה קרוז – G. William Domhoff, "Wealth, Income, and Power" באתר האישי שלו.
- R. Lepper, "Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence", *Journal of Personality and Social Psychology*, 37: 11, 1979, pp. 2098–2109.
27. מקס ובר, הפוליטיקה בתורת מקצוע, תרגום: אפרים שמואלי, ירושלים: שוקן, 1961, עמ' 65–66.
28. Sławomir Sierakowski, "The Five Lessons of Populist Rule", *Project Syndicate*, January 2, 2017.
29. בנדיקט אנדרסון, קהיליות מדומיינות, מאנגלית: דן

איתי חימיניס

טראמפ מול א־סיסי: הזדמנות לתיקון טעויות

מצרים צריכה לשוב לעמדת הובלה בעולם הערבי המתון, ועל ארצות הברית לסייע לה בכך - בתקווה שהתעוררה מהחלומות הליברליים והשגויים של ממשל אובמה

הבה נילחם כדי להבטיח כי אלה הקרויים בעלי בריתנו במזרח התיכון, הסעודים והמצרים, יפסיקו את דיכוי בני עמם, את דיכוי מתנגדיהם, ואת סובלנותם כלפי שחיתות ואי-שוויון. ברק אובמה, נאום פומבי, 2016

עידן בניית האומות יבוא אל סופו. גישתנו העכשווית, שצריכה להיות מוסכמת על שתי המפלגות, על בעלי בריתנו מעבר לים ועל ידידינו במזרח התיכון, חייבת להיות עצירת ההתפשטות של האסלאם הרדיקלי. אנו נעבוד שכם אל שכם עם שכנינו במזרח התיכון כולל... א־סיסי נשיא מצרים...

דונלד טראמפ, נאום על המלחמה בטרור, 2016

הלהבות שאחזו בגופו של מוחמד בועזיזי בדצמבר 2010 הציתו את מה שכונה בתחילה "האביב הערבי", ובמהרה הפך לחורף אסלאמי. מתוניסיה המשיכו הלהבות מזרחה, עד ללבה של ארץ הנילוס. בראשית 2011 התמלאה כיכר א־תחריר במפגינים והציבה בפני מנהיגי הוותיק של מצרים, חוסני מובארכ, אתגר גדול משידע בעבר. המפגינים לא הסתפקו בפחות מהדחתו, וזאת על רקע העוני הרב, השחיתות והפגיעה בחירויות הבסיסיות. בתחילה הפעיל מובארכ אלימות רבה והתנגד לדרישות, אך בימים הבאים הודיע כי יקדם רפורמות שלטוניות והבטיח בחירות חופשיות בתוך חודשים מספר. 18 ימים לאחר פרוץ ההפגנות נאלץ המנהיג המצרי הוותיק להתפטר, והעביר את

איתי חימיניס הוא תלמיד לתואר דוקטור במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן.

השלטון לצבא.

סיפור המהפכה במצרים ונפילתו של מובארכ לא היו סיפור פנימי בלבד. הבית הלבן היה מן הדוחפים הגדולים להפלתו של מנהיגה הוותיק של מצרים, במה שנתפס אצל רבים, במצרים ומחוצה לה, כהפניית גב ובגידה בממסד המצרי. את היחסים בין מצרים לארה"ב – שנבנו בעמל רב ושנחשבו ליציבים במיוחד – הרעידה לפתע רוח קרה ממערב.

הקשר המצרי-אמריקני לא נוצר ביום אחד. הוא התפתח לאטו תוך נסיגות רבות עד שהבשיל. אחרי גישושים בשנות החמישים והשישים באה מלחמת ששת הימים, וזו הביאה את המצרים להאשים את אמריקה בסיוע לישראל ולנתק את הקשרים. התחדשותו החלה לאחר מלחמת יום כיפור, כחלק מנדידתה של מצרים מן הגוש הקומוניסטי לגוש המערבי ולנוכח האינטרס שלה בהסכם השלום עם ישראל. למרות חיכוכים שונים שמרו המדינות על קשר רציף: ארה"ב נהנתה מבעלת ברית בכירה במזרח התיכון שהציגה קול מתון במועצות ערביות שונות, ואילו מצרים זכתה לסיוע נדיב במיוחד שסייע לכלכלתה השברירית והפך את צבאה לאחד החזקים במזרח התיכון. יורשו של סאדאת, חוסני מובארכ, היה חוליה מרכזית בקשר. שלטונו ארוך השנים וגישתו המתונה וההופכית לאנטי-מערביות הבוטה של נאצר קיבעו את הברית בין המדינות.

עם כניסתו של ברק אובמה לבית הלבן נדמה היה שיחסי הידידות רק מתהדקים והולכים: את נאומו החגיגי לעולם המוסלמי, "התחלה חדשה", בחר אובמה לשאת דווקא באוניברסיטת קהיר, בירת מצרים, שנחשבה בעיניו ללא פחות ממייצגת את "לב העולם הערבי". אולם עם פרוץ המחאות בכיכר א-תחריר הפך אובמה את עורו: בתחילה הסתפק בקריאות כלליות להגברת החירויות האזרחיות ולהגנה על זכויות אדם, אך חיש מהר החריף את התבטאויותיו ולבסוף הציב למובארכ אולטימטום שלא להמשיך לכהונה נוספת. המסר היה ברור: קריאותיהם של המפגינים לדמוקרטיה ולחירות אזרחית אינן יכולות להתממש תחת משטר מובארכ, ועליו לפנות את מקומו לאלתר. מובארכ, ומצרים רבים שתמכו בו, הופתעו משינוי היחס הפתאומי. מה קרה לאותה ידידות שהייתה נהוגה ביחסי שני המשטרים?

מן הצד עמדו וצפו האחים המוסלמים. תנועה דתית-חברתית זו לא זנחה את השאיפות הפוליטיות שלה מאז הוקמה באלכסנדריה ב-1928 על ידי האימאם חסן אל-בנא, למרות רדיפות בלתי פוסקות מצד המשטר. כעת, אחרי שהושלמה המהפכה ונערכו בחירות חופשיות, היא הגשימה את חלומה הישן ותפסה את השלטון. הדמוקרטיה וערכי הליברליזם שקסמו כל כך לאובמה ולמנהיגים אחרים במערב, ודחפו אותם למעורבות עמוקה במצרים, לא היו חרוטים על דגלה של התנועה. וכך, התקוות למימוש הדמוקרטיה העלו לגדולה תנועה אסלאמית השואפת להשליט את

שלטון השריעה על מדינות ערב, ועל מצרים בראשן.

כוונותיהם מרחיקות הלכת של האחים המוסלמים, ואופיים הפונדמנטליסטי, לא הסעירו את האמריקנים כמו ניסיונותיו של מובארכ לדכא את ההפגנות כדי לשמור על שלטונו. למרות צעדים בעייתיים שנקט הנשיא מטעם האחים המוסלמים, מוחמד מורסי, האמריקנים התייחסו אליו באופן ניטרלי למדי.

אך זמן לא רב לאחר בחירתו פרצו שוב ההפגנות במצרים, ובהיקפים גדולים יותר. הפעם לא נערכו בחירות חדשות ולא ניתנה לדמוקרטיה הזדמנות נוספת: מורסי הודח על ידי הצבא במהלך חד וברור. מהלך זה זכה בתחילה לגינוי אמריקני, אך הגינוי עומעם במהרה כדי לא להגדיר את מצרים כמדינה שהתרחשה בה הפיכה. קביעה שכזו הייתה מוגעת, על פי החוק, המשך מתן סיוע אמריקני למדינה.

החלומות הליברליים שהתנפצו עם עלייתם של האחים המוסלמים לשלטון לא אוחו מחדש עם הסתלקותם. ההפיכה הצבאית של 2013 לא סימלה את שובה של הדמוקרטיה, זו שמעולם לא פרחת בין הפירמידות, אלא בעיקר את שובו של הסדר הישן שעם כל מגרעותיו היה לכל הפחות מוכר וידוע.

*

נדירות הן ההזדמנויות בהיסטוריה שמדיניות חוץ ניתנת בהן לבחינה ברורה זמן כה קצר לאחר הפעלתה; יחסה של ארה"ב כלפי מצרים בשנות המהפכה הוא כנראה אחת מהן. "שלושה עיתונאים הוכו וחושמלו",² "נדחה שוב משפטו של אזרח אירי הכלוא במצרים מאז 2013",³ "עיניים בסגנון כלא גוואנטמו הינם שיטתיים"⁴ – כאלה הן הכותרות המדכדות המאפיינות את הדיווחים העיתונאיים על אודות מצרים בימים אלה. מדינה שבעבר הלא רחוק הייתה סמל האביב הערבי נתפסת כעת כ"סמכותנית יותר ומדכאת יותר מבכל נקודה אחרת בהיסטוריה שלה".⁵

לא כולם הלכו שבי אחר אשליית האביב. בישראל, למשל, שררה הסכמה נדירה בין נותני הטון. "ישנה גם אפשרות... שהאסלאמיסטים ינצלו את המצב כדי להשתלט על המדינה",⁶ חזה אז בנימין נתניהו. "המנצחים האמתיים בכל מקרה של בחירות בוק... יהיו האחים המוסלמים",⁷ קבע שר הביטחון אהוד ברק. ואפילו הנשיא שמעון פרס תהה: "אם בבחירות יעלה שלטון דיקטטורי, דתי, קיצוני ומסוכן, מה שוות הבחירות?"⁸

מה לא הבינו בווינגטון שהבינו הכול כאן, בישראל? מה הוביל את הממשל האמריקני לתמוך, בשם ערכי החירות והדמוקרטיה, באחד האסונות הגדולים ליציבות במזרח התיכון בשנים האחרונות? והאם משהו השתנה מאז?

חזרה על אותה טעות

מה שאנו רואים לנגד עינינו אינו רק סוף "המלחמה הקרה" ... אלא סופה של ההיסטוריה, כלומר נקודת הקצה של האבולוציה האידיאולוגית האנושית והאוניברסליזציה של דמוקרטיה ליברלית כצורה הסופית של הממשל האנושי...

פרנסיס פוקוימה, 1989⁹

כוונות טובות ומשאלות לב אופטימיות הזינו את התפיסה השגויה של החוגים הליברליים בארה"ב על אודות האירועים במצרים בינואר 2011. לאחר שאובמה קרא לנשיא מובארכ לכבד את שאיפות המצרים, הוא תיאר את המחאות כ"תחילתו של פרק חדש בהיסטוריה של מדינה דגולה"¹⁰. הוא לא היה לבד. המזרחן הידוע פואד עג'מי הכריז שבאירועים במצרים, בדומה לאירועי המחאה בתוניסיה, בסוריה, בתימן ובלוב, "הערבים הפכו בושה לחירות"¹¹. בעל הטור הנודע מהניו-יורק טיימס תומאס פרידמן דיווח מקהיר ש"הדמוקרטים הצעירים בעלי התושייה במצרים רק החלו את דרכם"¹².

אובמה, עג'מי ופרידמן היו מלאי תקווה. הם קיוו שהאירועים במצרים הם הסימן לכך שהמצרים, והערבים ככלל, החליטו להצטרף למודרנה ואימצו ראיית עולם אופטימית המביטה לעבר העתיד.

בממשל האמריקני רווחה ההנחה השגויה שבינואר 2011 התרחשה במצרים מהפכה דמוקרטית-ליברלית, ושההפגנות ההמוניות אמורות להציב את מצרים על מסלול שמוביל לליברליזציה ודמוקרטיזציה; כל דבר שעייב את התהליך נתפס כראוי לביקורת ולהתנגדות.

את שורשי הטעות יש לחפש בהשקפת העולם המחלקת בין טובים לרעים, בין אלה המצויים בצדה הנכון של ההיסטוריה לבין אלה שלא. השקפה זו הביאה את ממשל אובמה למקם את א־סיסי ואת הצבא בצד האפל, ולתת בכך דחיפה נוספת להידרדרותה של מצרים.

ההשלכות של גישה זו ליחסי ארה"ב ומצרים היו הרסניות. המשטר המצרי ראה ביחס האמריקני למובארכ במהלך אירועי ינואר 2011 ביטוי לבוגדנות אמריקנית. משבר האמון החמור בין הצדדים הפחית את היכולת האמריקנית להשפיע על מדיניות הפנים והחוץ של מצרים, והכשיל את שיתוף הפעולה החיוני ביניהן. מצרים אף החלה לגוון את משענותיה המדיניות והכלכליות בשל הערכתה כי אין ביכולתה להישען עוד באופן בלעדי על התמיכה האמריקנית, ומתוך שאיפה לאותת לווינגטון על עצמאותה הגוברת. חלק ממשענות חדשות אלו, כגון רוסיה, הן יריבות ותיקות של ארה"ב. נוסף על כך, מצרים שיפרה את יחסיה עם גורמים אנטי-מערביים, כגון משטר אסד וחמאס, ובמקביל גרמה ליחסייה עם סעודיה להידרדר. שורת החלטות

אלו של מצרים הן ביטוי בולט לאופן שבו מדיניות ממשל אובמה כלפי מצרים פגעה באוריינטציה הפרו-מערבית המתונה שלה.

אובמה, אגב, לא היה הנשיא האמריקני הראשון שהתקשה לנהל את בריתותיה של ארה"ב בעולם בכלל, ובמזרח התיכון בפרט – כפי שמלמד הספר החדש של חוקר מכון הדסון מייקל דוראן, על אודות מדיניות ממשל אייזנהאואר כלפי מצרים בשנות החמישים.¹³ כך מספר דוראן: על רקע המלחמה הקרה, ממשל אייזנהאואר היה מעוניין להפוך את מצרים שלאחר "מהפכת הקצינים" לבעלת בריתו המרכזית במזרח התיכון. הוא הוקסם מהרוח האנטי-אימפריאלית שביטא נאצר, מנהיגה החדש, וראה בו מנהיג טבעי אשר יכול לאחד את העולם הערבי, לשחררו מדיכוי זר ולגבשו יחדיו לברית פרו-מערבית ואנטי-סובייטית. כדי לסייע בהגשמת החזון הזה אימץ ממשל אייזנהאואר מדיניות אוהדת כלפי מצרים אשר כללה תמיכה מדינית, צבאית וכלכלית, לצד התאמות משמעותיות במדיניותו כלפי מדינות באזור, ובראשן ישראל. התאמות נוספות במדיניות הממשל נעשו כלפי בעלות בריתו האירופיות, בריטניה וצרפת, שמדיניותן באזור נתפסה בעיניו כקולוניאליסטית ואנכרוניסטית, ולכן ככזאת אשר פוגעת בתכניות האמריקניות כלפי המזרח התיכון.

אלא שלנאצר היו תכניות משלו. הוא אמנם ראה במצרים את מנהיגת העולם הערבי, אולם האידיאולוגיה שלו לא הייתה פרו-מערבית או אנטי-סובייטית, אלא מהפכנית ופאן-ערבית. נאצר לא קיבל את לגיטימיות המשטרים השמרניים והמלוכניים, כגון אלה שהיו בירדן או בעיראק. האופי המהפכני של "הקצינים החופשיים" ששחררו את מצרים מהמונרכיה המשיך ללוות את נאצר גם כנשיאה של המדינה. נאצר ייחס לעצמו תפקיד היסטורי אשר התבסס על שינוי רדיקלי של מאזן הכוחות בעולם הערבי ובינו לבין העולם שמעבר לגבולותיו. בחיזורי הממשל האמריקני ובמתיחות האמריקנית-סובייטית מצא נאצר הזדמנות לזכות בתמיכה חיונית מבלי להתחייב אידיאולוגית או פוליטית למי מהצדדים. כך, למשל, שמח לקבל סיוע צבאי רחב היקף מצד ברית המועצות במקביל לסיוע שהגיע מצד ארה"ב.

הממשל האמריקני לא שינה את מדיניותו כלפי נאצר גם לאחר שהלה סירב לבקשות לגישה מפויסת יותר כלפי ישראל, או כאשר ניסה לערער את יציבותם של משטרים פרו-מערביים, פגע בדימוי של בעלות בריתה הוותיקות של ארה"ב, בריטניה וצרפת, או חידש את יחסיה של מצרים עם סין הקומוניסטית. לאחר אירועי משבר תעלת סואץ ונפילתו של המשטר השמרני והפרו-מערבי בעיראק שינה ממשל אייזנהאואר לבסוף את מדיניותו והתפכח מתפיסותיו כלפי מצרים וכלפי נאצר. אבני הדרך המרכזיות במהלך המשבר – הלאמת התעלה על ידי מצרים, המערכה הצבאית של בריטניה, צרפת וישראל נגד מצרים והמהלכים הדיפלומטיים שקדמו לה ושהובילו לעצירתה – היוו פרשת מים ביחסי ארה"ב-מצרים. אף שלאורך הדרך התמיד הממשל במדיניותו האוהדת כלפי מצרים, הנזקים המשמעותיים שנגרמו כתוצאה מן

המשבר הובילו לשינוי המדיניות – פעולה מרשימה כשלעצמה. לעומת זאת, כישלון "המהפכה" של 2011 בדמות עליית האסלאם הקיצוני, על השלכותיו השליליות מבחינת האינטרסים האמריקניים במזרח התיכון, לא הביאו את ממשל אובמה לחשיבה מחדש. הצד השווה בין ממשל אובמה לממשל איזנהאואר הוא חוסר ההבנה האמריקני ביחס למצרים, ביחס למנהיגיה וגם ביחס למגבלות ההשפעה האמריקנית על המזרח התיכון.

מצרים, 2011: המהפכה שלא הייתה

הבה נשוב אפוא אל המהפכה שלא הייתה ונתבונן בה בפירוט מעט גדול יותר. הצעירים הרבים שהתאספו במחאה בכיכר תחריר בינואר 2011 שלהבו את דמיונם של אובמה, עג'מי ופרידמן. סוף סוף, כך סברו, התעוררו צעירי המדינה העתיקה כדי להוביל אותה לעתיד טוב יותר. סוף סוף התאימו את עצמם לצעידה המערבית המשותפת אל עבר הליברליות והקדמה.

אובמה, עג'מי, פרידמן וליברלים נוספים טעו, בין השאר משום שהם ראו ב"מהפכנים" המצרים את הליברליות שהם כה מעריכים אצל עצמם. משאלת הלב הליברלית וקיומם של מרכיבים המאפיינים מהפכות (גיוס עממי המוני, מאמץ לשנות את יסודות השיטה הפוליטית, הכלכלית והחברתית, חוסר שביעות רצון עמוק ורחב מהמצב הקיים) הובילו את הליברלים במערב לראות "מהפכה" היכן שזו לא הייתה כלל. "המהפכנים" במצרים אכן רצו חירות גדולה יותר משניתנה להם עד אז, אך להבדיל מהליברלים במערב לא היו המצרים שותפים לתפיסת העולם המקדשת חירות בשל ערכה העצמי. הם רצו רק חירויות מסוימות, ושחירויות אלו תובטחנה רק לקבוצות מסוימות. ההתמקדות של השיח הליברלי בתהליך ה"מהפכני" טשטשה את המודעות לתוכנו: ה"מהפכנים" במצרים רצו שינוי, אך מוגבל בהיקפו.

שלל קבוצות ושחקנים בזירה המצרית פעלו יחדיו – או זה נגד זה – כדי לסלק את מובארכ, בשל טובתם האישית או לשם עיצוב דמותה החדשה של מצרים בצלמם. ה"מהפכנים" – לרוב צעירים ממעמד הביניים אשר ביקשו לשנות מן היסוד את הסדר הפוליטי, החברתי והכלכלי שאפיין את תקופת משטר מובארכ – לא חלקו מטרה משותפת. הם רצו למגר את המשטר הישן, אך התקשו לגבש חזון לכיד, לא כל שכן פרקטי, באשר לעתיד המדינה. לצד אלו שכונו "מהפכנים" בלטו קבוצות של אסלאמיסטים, כגון אנשי האחים המוסלמים וקבוצות סלפיות. הללו ביקשו לחזק את צביונה הדתי של מצרים ואת מקומם של אנשי דת ורעיונות דתיים בניהול ענייניה של המדינה. הן המהפכנים הן האסלאמיסטים לא היו קבוצות מונוליטיות, ובתוכן היו הבדלים משמעותיים ביחס לאידיאולוגיה ולדרכי פעולה. לצדם פעל הצבא המצרי; הוא היה ועודנו השחקן הפוליטי המשפיע ביותר במדינה. מאז מהפכת הקצינים החופשיים של 1952 שבמהלכה הדיחה קבוצת קצינים צעירים את המלך והובילה

לסיום המלוכה, הצבא הוא הפוסק האחרון במרבית ענייניה של מצרים – מסוגיות מדיניות-אסטרטגיות, כגון השלום עם ישראל, ועד לסוגיות כלכליות-חברתיות, כגון מחירי מזון ודלקים.

בתחילה, כאשר הדבר שירת את מטרתם המשותפת של הפלת מובארכ, שיתפו "המהפכנים" במצרים פעולה והכלילו במאמצייהם באופן שוויוני יחסית גם גורמים שלא דמו להם. כלומר, כאלו שלא היו גברים חילוניים ממעמד הביניים המצרי, אלא גם אסלאמיסטים, נשים, עובדי כפיים, חברי הקהילה הגאה במצרים ומיעוטים אתניים. הם אף היו מוכנים להשהות זמנית מחלוקות דתיות, פוליטיות ואישיות. אך זמן קצר לאחר שמובארכ הוכרח לסיים את תפקידו צפו מחדש מאבקים ישנים בשאלת צביונה העתידי של מצרים, ואיתם צפו ונחשפו גם אמונות ודרכי פעולה שנקטו "המהפכנים" ושהיו רחוקות מלהיות דמוקרטיות, ליברליות או פלורליסטיות.

המהפכנים לא רק סירבו להתחרות נגד שחקנים אחרים במערכת הפוליטית המתהווה במצרים, אלא אף סירבו לקבל חילוקי דעות או שונות מבית. כך, הן נשים והן מיעוטים אתניים, קבוצות שהיו דומיננטיות בימי ההפגנות נגד מובארכ, סבלו לא פעם מיחס מזלזל ומפלה ומכך שקולם זכה למשקל פחות ממקביליהם הגברים, המוסלמים, החילוניים, ממעמד הביניים. בין הקבוצות המהפכניות הרבות שקמו לאחר הסתלקות מובארכ אמנם היו כאלו שתהליך קבלת ההחלטות הפנימי בהן היה גם דמוקרטי ומשתף, אולם התנהלותן הפנימית של קבוצות רבות אחרות הייתה בעלת מאפיינים סמכותניים.

המהפכנים לא היו מאורגנים דיים, ומה שאפיין אותם היה בעיקר הרצון לשינוי; לעומתם, האחים המוסלמים והסלפים היו מהירים יותר, מאורגנים יותר ומיומנים יותר מבחינה פוליטית. הם הצליחו ליטול את ההובלה בתהליך הפוליטי בתקופת המעבר שהחלה לאחר סילוקו של מובארכ. האסלאמיסטים נהנו גם מיתרון הקרבה להלך הרוח השמרני המאפיין את החברה המצרית. המצרים היו קשובים יותר לאג'נדה שלהם מאשר לזו של המהפכנים, שכאמור התקשו לנסח סדר יום מקיף ולכיד מעבר להתנגדותם לכל מה שזוהה עם משטר מובארכ ומדיניותו.

המהפכנים סירבו לקבל את המקום השולי שאליו נדחקו והזהירו פעם אחר פעם ש"המהפכה שלהם" נחטפת. ללא כל סיכוי משמעותי להביס את האסלאמיסטים בקרב פוליטי הוגן הם עשו שימוש בכל האמצעים שהיו ברשותם, דמוקרטיים או לא, כנגד האסלאמיסטים. כה נואשים היו המהפכנים שהם אף ניסו להאריך את משך השלטון הצבאי, אף שידעו שהדבר יסכן את עתידה הדמוקרטי של מצרים – מתוך תקווה שעם חלוף זמן נוסף ישתפרו הסיכויים להגשמת מטרותיהם.

הברית האינסטרומנטלית בין המהפכנים לצבא הגיעה לשיאה ביולי 2013, כאשר אותם מהפכנים עודדו את חזרתו של המשטר הצבאי שהם עצמם נאבקו לסלק רק

כשנתיים קודם לכן. המהפכנים אימצו גישה ליברלית, פטרנליסטית ומתנשאת כלפי הציבור הרחב במצרים שחלק גדול ממנו בחר בנשיא מטעם האחים המוסלמים, מוחמד מורסי, וסלד מחוסר היציבות שאפיין את השנים הראשונות שלאחר סילוקו של מובארכ. הם העדיפו לוותר על הדמוקרטיה שאלה הטיפו ועליה נאבקו רק בשם שימור השלטון על ידי הדומים להם. התנהלות זו הבליטה את הפער הגדול בין המהפכנים ותפיסת עולמם לבין הציבור המצרי שהביע את עמדתו המסורתית באופן דמוקרטי פעמים מספר בשנים 2011–2013, תמיד לטובת האחים המוסלמים.

המהפכה המצרית הדגימה לעולם המערבי את הכשל הפלורליסטי שהוא משתדל להדחיק. אימוץ של דמוקרטיה בחברה מסורתית שאיננה מעוניינת להתאים את עצמה לצורת המשטר הזו מתגלה כגישה החותרת תחת החירויות המאפיינות את העולם הדמוקרטי; חברה מסורתית מעדיפה בסופו של דבר את הידוע והמוכר. במקרה הזה, אימוץ השיטה הדמוקרטית היה שגיאה חמורה שנבעה מחוסר הבנה של החברה המצרית.

חברה סטטית ומדינת עומק

מה רצו המצרים? מה הניע את האירועים של 2011?

על פי אריק טרייגר ממכון וושינגטון למדיניות במזרח הקרוב, מרבית המצרים רצו בסיום שלטונו של מובארכ, שלטון שנתפס בעיניהם כמושחת ומדכא – ובעיקר חששו מהפיכת מצרים למדינה פרעונית על ידי העברת השלטון לבנו גמאל. מה שעמד בלב המחאה, הניע אותה והזרים את ההמונים לרחובות לא היו מחשבות על צורות משטר ועל חופש אזרחי, אלא שנאה לרודן מדכא וניסיון לחילוץ המדינה מציפורניו.

טרייגר מוסיף כי לאחר נפילת מובארכ האינטרס המרכזי של מרבית המצרים היה שמצרים תחזור למצב של נורמליות ותזכה ביציבות מחודשת – וכמובן, מה טוב אם הכלכלה והביטחון ישתפרו. המצרים היו רוצים שינויים פוליטיים מסוימים, אולם כחברה מסורתית-סטטית, דמוקרטיה וליברליזם עדיין היו רחוקים מלעלות על הפרק. אירועי ינואר 2011 לא סימלו כל שינוי משמעותי במאפיינים הבסיסיים של החברה המצרית, והדבר מוכח מבחינה של הזירה הפוליטית-חברתית כיום במצרים. פחות ופחות אנשים מצטרפים לשורותיהם של "המהפכנים" או משתתפים באירועי מחאה; הקיטוב בין הקבוצות "המהפכניות" לבין "הרוב השקט" בחברה המצרית גדל, וא־סיסי נהנה מאחוזי תמיכה גבוהים יחסית.¹⁴

מה משמעות היותה של החברה המצרית חברה סטטית ושמרנית? על פי פול קסקמטי (Kecskemeti) ממכון ראנד, האדם הסטטי, או לענייננו האדם מצרי, הוא אדם הנכון לחיות בסביבה שאינה משתנה. הוא אינו מעוניין בחידושים, ואף נרתע מהם. המסורת מכתיבה את אורחות חייו – את עבודתו המקצועית, את הסדריו החברתיים, את

אמונותיו ואת כללי ההתנהגות שהוא מציית להם. עולמו הוא שחזור חייהם של דורות קודמים. התפיסה הרואה בכל בני האדם אינדיבידואלים גמורים מחמיצה את אופיו של האזרח המצרי הפשוט החש עצמו לעתים קרובות כחלק מקולקטיב ופועל על פי דפוסים קולקטיביים. הוא עושה מה שהוא מצופה לחשוב, ופועל כפי שהוא מצופה לפעול. הוא אינו נוטה להיות בעל יוזמות עצמאיות לשינוי או לחידוש משמעותי בסביבה הרעיונית או החומרית שלו.¹⁵

החברה המצרית מגוננת על עצמה מחידושים או משינויים משמעותיים ופועלת נגד המחדשים. שינוי משמעותי אמנם קורה מפעם לפעם, אך הוא אינו פועל יוצא של מאמץ מודע. כאשר הוא קורה, ספונטנית או באופן כפוי על ידי גורם החיצוני לה, החברה הסטטית נדרשת להכילו ומבחינה זאת מהווה לעתים מעין קרבן שלו. פה ושם יש גם שינויים מתוכננים – אך אלה הם לרוב שינויים מינוריים, התאמות שנעשות בלי לפגוע או לאיים על המוסכמות הקיימות.

אופייה הסטטי של החברה המצרית התגלה גם כעמוק יותר מן הדחפים המהפכניים. "המהפכנים" שלא פעלו בשמו של הציבור המצרי הרחב זכו ממילא להישגים מוגבלים; כוחם התגלה כשולי ביחס לעצמתה של "מדינת העומק" המצרית (מונח שאני שואל כאן מהשיח הרווח על טורקיה, המציין מארג של אליטות ומערכות המובילות את המדינה בפועל במקום המנהיגות הרשמית או נוסף עליה).

מדינת העומק היא תופעה הנפוצה במקומות נוספים במזרח התיכון, והיא מבלבלת לעתים את הפרשנים המערביים. אנליסטים נדהמים מפעם לפעם מן העובדה שמדינות ממשיות לתפקד גם כאשר המערכות השלטוניות הרשמיות שלהן אינן פועלות. לבנון, למשל, תפקדה בהצלחה יחסית גם ללא נשיא מכהן או ממשלה ופרלמנט מתפקדים במשך תקופה ארוכה. מסתבר שאותם מוסדות שלטוניים-ממלכתיים שליברלים כה מוקירים ממלאים תפקיד מוגבל מבחינה מעשית וסמלית במדינות האזור. גורמי הכוח המרכזיים במצרים, כמו גם בלבנון, אינם פוליטיקאים נבחרים אלא האליטות בצבא, במנגנוני הביטחון, במערכות המשפט והתקשורת ובקרב קהילת אנשי העסקים. אליטות אלה הן עמוד השדרה האמתי של מדינות כמו מצרים ובעלות האינטרס בשימור היציבות, לא כל שכן בשימור הסטטוס-קוו הכלכלי והפוליטי. המשמעות הפרקטית של הדברים היא שעל אף החשיבות ההיסטורית של אירועים כמו סילוק מובארכ והבחירות הדמוקרטיות לפרלמנט ולנשיאות, רבים תפסו אותם כלא יותר מפוטנציאל לאיום על הסדר הישן והמושרש.

על פי טיעון זה, אירועי יולי 2013 שבהם הודח שוב נשיא מצרים, והפעם הנשיא מטעם האחים המוסלמים, מוחמד מורסי, היו שיא של מאבק שנמשך מאז בחירתו כשנה קודם לכן; מאבק על צביונה של מצרים בין האחים המוסלמים מצד אחד לבין אותה "מדינת עומק" המזוהה עם השדרה הבירוקרטית הרחבה והוותיקה מצד שני.

אף על פי שמורסי נבחר בבחירות חופשיות ודמוקרטיות, ואולי דווקא בשל כך, חברי "המדינה העמוקה" פעלו באופן אקטיבי במטרה להכשילו ועל מנת לעורר מורת רוח ציבורית מתפקודו. הצלחתם היא שהזינה את המחאה שסילקה לבסוף את מורסי מתפקידו.

פרספקטיבה נוספת ברוח דומה מציע לנו ההיסטוריון יו רוברטס מאוניברסיטת טאפטס (Tufts). הוא רואה את האירועים במצרים בינואר 2011 כ"ביסוס מחודש של עליונותו הפוליטית של הצבא" במדינה המצרית. על פי רוברטס, הצבא נדחק הצדה בשנותיו האחרונות של משטר מובארכ, וחשש לאינטרסיו בשל עלייתו המטאורית של גמאל מובארכ והדומיננטיות הגוברת של מפלגת השלטון האזרחית בניהול כלל ענייני המדינה. הצבא חשש שמובארכ יוריש את השלטון לבנו, ושהלה ינצל את תפקידו כנשיא לקידום אג'נדה אזרחית שתפגע באינטרסים הפוליטיים והכלכליים של הצבא. לכן ראה הצבא באירועי ינואר 2011 לא רק סכנה ליציבות המדינה, אלא גם הזדמנות להבטיח כי גמאל יסיים את תפקידו הפוליטי במדינה וכי הצבא ישמר את מקומו המרכזי בה. אירועי יולי 2013 היו בראיית רוברטס דוגמה נוספת לדומיננטיות של הצבא בחיים הפוליטיים במצרים אשר המשיכה ואף התחזקה לאחר סילוקו של מובארכ.¹⁶

יחסי ארה"ב-מצרים לאן? בשבחי "דוקטרינת קירקפטריק"

על פי התרשמותי, אובמה רואה את האיש החזק במצרים כמעין מובארכ, אבל חכם פחות וברוטלי יותר – גנרל מבוהל המחולל אותו מעגל קסמים של דיכוי ותגובה רדיקלית שמובארכ, השליט ארוך-הכהונה (שהיה לקוח של ארצות הברית), ניהל עד שהודח ב־2011. פקיד ממשל אחד אמר לי: אם אתה רוצה לעשות לאובמה מצב רוח רע – אמור לו שהוא צריך ללכת לחדר-המצב לישיבה בעניין מצרים.

ג'פרי גולדברג¹⁷

מדיניות החוץ האמריקנית הייתה מאז ומתמיד קרועה בין תפיסות עולם שונות ביחס לאופן הנדרש לניהול יחסי חוץ. הנרי קסינג'ר מתאר בספרו "דיפלומטיה" את המתח בין הגישה הריאליסטית, כפי שבאה לידי ביטוי על ידי הנשיא תיאודור רוזוולט (1901–1909), לבין הגישה האידיאליסטית שגילם הנשיא וודרו וילסון (1913–1921). הנשיא רוזוולט עמד על הצורך לשמור על מאזן כוחות דינמי בעולם. עולם של מאזני כוחות, האמין רוזוולט, יבטיח יציבות, ביטחון ושגשוג כלכלי. מנגד, וילסון האמין שעל ארה"ב למלא תפקיד כמעט-משיחי של קידום ערכים ונורמות של חירות וצדק, ולפעול למען השכנת שלום עולמי. תפיסתו של וילסון שיקפה במידה מסוימת גם את הלך הרוח הדומיננטי בקרב הציבור האמריקני. בעיני האמריקני הממוצע, ארה"ב אמנם אינה צריכה לצאת למסעי צלב אידיאולוגיים ברחבי העולם, אך הניסיון

ההיסטורי הייחודי שלה ובדירותה הגיאוגרפית מצדיקים את ראייתה העצמית כעם נבחר וככזו שממלאת תפקיד מיוחד בעולם.

המתח בין הגישות האלה התחדד במידה רבה בעקבות השינוי במעמד ארה"ב בעולם עם הפיכתה למעצמה כלכלית, מדינית וצבאית לאחר מלחמת העולם הראשונה. כך למשל הצדיק וילסון את מעורבותה של ארה"ב במלחמת העולם הראשונה כמאבק על שלום וצדק (בין השאר), ולאחריה ביסס את תפקידה של ארה"ב כ"שוטר עולמי" לצורך קידום ערכים ונורמות שהיו זרים לסדר הדיפלומטי האירופי. קיסינג'ר קושר את כישלון המדיניות האמריקנית בשנות החמישים לאותם עקרונות מבית וילסון שלאורם פעל לכאורה ממשל אייזנהאואר: רתיעה מהפעלת כוח שלא בהתאם למגילת האו"ם, דבקות במשפט הבינלאומי והזדהות עם כוחות אנטי-קולוניאליים. ההתפכחות הריאליסטית האמריקנית לאחר אירועי משבר סואץ, סבור קיסינג'ר, לא החזיקה מעמד זמן רב, וממילא הייתה חריגה במסורת המדינית האמריקנית.¹⁸

הסדר הליברלי שארה"ב ניסתה לקדם נכשל פעם אחר פעם: חבר הלאומים שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה התגלה כחסר ערך, ומאמצי הדמוקרטיזציה במזרח התיכון לאחר אירועי ה-11 בספטמבר היו כישלון מהדהד. למרות כל אלה מקבלי ההחלטות האמריקנים לא התפכחו, והמתח בין הגישות ממשיך להתבטא במדיניותה של ארה"ב. אך היו גם קולות אחרים, רחוקים מדוקטרינת וילסון-אובמה: דוגמה בולטת לכך היא מאמרה הידוע של מי שכינה כשגרירת ארה"ב באו"ם, ג'ין קירקפטריק, משנת 1979 "דיקטטורות וסטנדרט כפול".¹⁹ מאמר זה נתן הצדקה תיאורטית למדיניות החוץ האמריקנית האוהדת כלפי משטרים רודניים לאומניים ברחבי העולם, כחלק מאסטרטגיה של בלימת ההתפשטות הסובייטית. על פי קירקפטריק, מדיניות זו שירתה את האינטרסים האמריקניים בצורה טובה יותר מניסיונות מועדים-לכישלון לדמוקרטיזציה של מדינות ב"עולם השלישי" ומתמיכה בדיקטטורות סוציאליסטיות.

גישה ריאליסטית זו אפיינה במידה רבה גם את המדיניות האמריקנית כלפי משטרו הסמכותני של מובארכ. מובארכ היה בעל ברית, ואף ידיד, של רבים ממנהיגי ארה"ב לאורך מרבית כהונתו. במהלך שנים אלו שירתה המדיניות המצרית את האינטרסים האמריקניים (והישראליים). משטר מובארכ אף נתפס כעוגן המרכזי של ארכיטקטורת הביטחון האמריקנית במזרח התיכון בשל גודלה הגיאוגרפי והדמוגרפי ועצמת הצבא המצרי. עם מורשת תרבותית מפוארת, כלכלה אשר עברה תהליכי מודרניזציה והפרטה ומדיניות חוץ משפיעה, מצרים של מובארכ נתפסה כמעצמה אזורית.

לישראל, יחסי השלום עם מצרים של מובארכ היוו אבן יסוד בתפיסת הביטחון הלאומי במהלך העשורים האחרונים. לצד הקרירות והמהמורות ביחסים הביטורליים, הסכם השלום בין המדינות צלח שורה של משברים באזור – מתקיפת הכור הגרעיני

בעיראק ב־1981 ומלחמת לבנון הראשונה ב־1982, דרך פרוץ האינתיפאדה ב־1987 ומלחמת המפרץ הראשונה ב־1991 ועד למלחמת לבנון השנייה ב־2006 ומבצע עופרת יצוקה ברצועה ב־2008.

משטרו של מובארכ קידש את ערך היציבות (הפנימית והאזורית) מעל לכול, וראה בהסכם השלום בחירה אסטרטגית. מובארכ סיפק מעין "תעודת ביטוח" למקבלי ההחלטות הישראליים באשר למדיניותה האזורית של מצרים, באופן אשר הקל על התמודדותה של ישראל עם האתגרים האזוריים ובראשם ההתמודדות עם "הציר הרדיקלי". יתרה מכך, שותפות האינטרסים בין המדינות בהקשר זה הביאה לשיתוף פעולה ביטחוני ומדיני בין הצדדים, לרבות בדמות המאבק בהברחות אמצעי הלחימה לרצועה וקידום תהליך השלום במסלול הפלסטיני.

אלא שא־סיסי אינו נכנס בקלות למשבצת שמילא מובארכ. חלק מקווי המדיניות הנוכחיים שלו מהווים תזכורת לכך שהוודאות שממנה נהנו משקיפים על מצרים במהלך שנים כה רבות נעלמה. אף שא־סיסי הוא בשר מבשרה של "מדינת העומק" המצרית, אופייה של המערכת השלטונית החדשה במצרים ומאפייני מדיניותה העתידיים מוטלים עדיין בספק. מבחינת ישראל יש לעניין חשיבות רבה, כי מצרים היא איום והזדמנות: מצד אחד, היא מדינה גדולה בעלת צבא חזק במיוחד שהציבור בה עוין מסורתית את ישראל; מצד שני, היחסים בין המדינות השתפרו בשנים האחרונות לנוכח האתגרים המשותפים בדמות איראן ודאע"ש.

הממשל החדש - המלצות מדיניות

הממשל החדש בארצות הברית הוא הזדמנות לחשיבה מחודשת על יחסי המעצמה הגדולה עם מצרים. אין זה מקרה שעבד אל-פתאח א־סיסי היה הראשון שבירך את טראמפ אחרי זכייתו בבחירות: נראה כי הממסד המצרי רואה בממשל החדש בארה"ב הזדמנות לשיפור ביחסי המדינות.

כיצד אפוא צריכה להיראות מדיניות החוץ של טראמפ כלפי מצרים, אם ברצונו לתקן את היחסים בין המדינות?

1. כלכלה

האתגר המרכזי שמצרים מתמודדת עמו כיום הוא ההרעה המתמשכת במצב הכלכלי במדינה. מאז תחילת 2017 קיבלה מצרים הלוואות משמעותיות מקרן המטבע העולמית, מהבנק העולמי ומקרן המטבע הערבי. על פי הערכות עדכניות של הבנק העולמי, מצבה של הכלכלה המצרית צפוי להשתפר במידה ניכרת בשנים הקרובות בעקבות ההלוואות, ואם מצרים תתמיד ביישום שורת הרפורמות שהתחייבה להן במסגרת המשא ומתן על קבלתן. במסגרת זאת, על פי ההערכות קצב הצמיחה של

מצרים צפוי לחזור למדדים שאפיינו את הכלכלה בשנים שלפני "מהפכת" 2011.²⁰ בה בעת, הכלכלה המצרית ממשיכה לסבול מאינפלציה גבוהה מאוד שהגיעה באפריל 2017 לשיא של 31.5%.²¹ האתגר הכלכלי במצרים צריך להיות מקור לדאגה לכל החפץ ביציבותה. מצוקות כלכליות-חברתיות הן גורם מרכזי באי-היציבות הפוליטית הכרונית המאפיינת את המדינה בשש השנים האחרונות. המצב הכלכלי אינו מסכן את יציבות המדינה רק בשל השלכותיו על רווחת "האזרח הקטן", אלא גם משום שהוא מקרין על נאמנות בעלי הברית של המשטר המצרי. שכן, לא מן הנמנע כי הצבא יחליט להדיח את א-סיסי בתרחיש שבו הוא יצטייר כמי שאינו מסוגל לשמר את יציבות המדינה. נוסף על כך, כפי שהמחישו כניעתו של א-סיסי לדרישה הסעודית להחזרת האיים טיראן וסנפיר, תלותה הכלכלית של מצרים עלולה להובילה לקבלת החלטות אשר אינן הולמות בהכרח את מדיניותה או את אינטרסה הלאומיים.

ארה"ב ובעלות בריתה ברחבי העולם, ומדינות המפרץ בפרט, צריכות להגדיל במידה ניכרת את התמיכה הכלכלית שהן מעניקות למצרים. גם למוסדות בינלאומיים, כגון הבנק העולמי וקרן המטבע העולמית, תפקיד מרכזי בסיוע כלכלי ובליוי תהליכי השיקום הנדרשים של הכלכלה. יחד עם זאת, על בסיס ניסיון העבר, מוסדות אלה צריכים להימנע מיצירת זיקה חד-משמעית בין הסיוע שהם מעניקים לנכונותה של מצרים לקדם רפורמות מרחיקות לכת בניהול ענייניה הכלכליים. הניסיון מלמד שגישה שכזו עשויה דווקא לפגוע ביציבותה ובחוסנה הכלכלי-חברתי. גישה ריאליסטית כלפי מצרים צריכה לראות את הסיוע הכלכלי למדינה לא כמנוף לתהליכי ליברליזציה כלכליים, אלא כאמצעי מרכזי לשימור האינטרס האמריקני (והישראלי) של מצרים חזקה ויציבה. על המערב לראות את מצרים כמדינה גדולה מכדי שתיפול, אך כנראה גם גדולה מכדי שתפרח. עם שיעור גידול אוכלוסין של 2.4 אחוז מדי שנה,²² למצרים לעולם לא תהיה כלכלה בריאה ומשגשגת. גישה ריאליסטית כלפי מצרים צריכה להשלים עם מציאות לא נעימה זו.

2. חיזוק הצבא

ההצלחות הצבאיות של הקואליציה הבינלאומית נגד דאע"ש בסוריה ובעיראק צפויות להוביל להחרפת איום הטרור מצד הארגון במרכזי הערים במצרים. איראן ממשיכה לתמוך צבאית וכלכלית בארגוני טרור כמו חיזבאללה וחמאס ולנסות להרחיב את השפעתה בכל רחבי האזור, לרבות באמצעות יצירת גשר יבשתי מטהרן עד ביירות. השפעתה הגוברת באה על חשבון ההשפעה המצרית, והיא מקדמת תפיסת עולם רדיקלית אשר מערערת את היציבות שמצרים וארה"ב כה מקדשות.

בסביבת האיומים הזאת יש למצרים ולארה"ב אינטרס חזק כבעבר לשתף פעולה מבחינה צבאית, ביטחונית ומודיעינית נגד איומים משותפים. כך, ארה"ב יכולה וצריכה למנף את כוחה הצבאי העצום של מצרים – שנבנה במידה רבה על בסיס

סיוע אמריקני – לצורך קידום יעדיה. זירות פעולה בולטות שיש בהן למצרים יתרון יחסי בשל קרבתה הגיאוגרפית הן לוב וסודאן. בשתי המדינות מצרים יכולה, וצריכה, להרחיב את פעילות הלוחמה נגד טרור ולהפחית את האלימות על רקע אתני.

בתחום ביטחון הפנים, מצרים מתקשה להתמודד עם איום המטענים מצד דאע"ש בסיני; על ארצות הברית לשפר את יכולותיה של מצרים בתחום על ידי העברת ציוד טכנולוגי רלוונטי – למשל מזל"טים תוקפים – וליווי מקצועי. הגדלת מספר האימונים הצבאיים המשותפים בין המדינות תשפר את התפקוד המבצעי של הצבא המצרי, בעיקר אם האימונים ימוקדו בהיבטי לוחמה עירונית ולוחמה בטרור. חשיפה תקשורתית רחבה של התרגילים תשמש להקרנת עצמה חשובה נגד יריבותיהן של מצרים וארה"ב. לבסוף, הגדלת היקף המודיעין על איומי טרור שארה"ב חולקת עם מצרים ושיפור איכותו יסייעו למשטר המצרי לסכל איומי טרור ויחלישו אויבים המשותפים לשתי המדינות.

ההמלצה לממשל טראמפ היא, אם כן, שבניגוד לקודמו בבית הלבן יקנה לשיקולים אלה קדימות בבואו לגבש את מדיניותו כלפי מצרים. הדגש שממשל אובמה שם בשיקולי זכויות אדם וזכויות פוליטיות במצרים העכיר מאוד את הראייה ההדדית של הצדדים באשר ליתרונות הרבים המגולמים בשיתוף פעולה רב יותר ביניהם.

3. העצמתה של מצרים

לארה"ב ולמערב יש אינטרס מרכזי בחידוש תפקידה המנהיגותי של מצרים אשר דעך בעקבות סילוקו של מובארכ ב-2011 ובשל אתגריה הפנימיים הרבים. חידוש תפקידה המנהיגותי של מצרים במזרח התיכון יקנה לארה"ב, ולמערב בכלל, בעלת ברית משפיעה וארוכת טווח באזור שבו בריתות ואינטרסים משתנים במהירות, ויבטיח כי לארה"ב ולמערב תהיה ידידה משמעותית נוספת (לצד ישראל) המסוגלת להוביל תהליכים ויוזמות, ממנגנוני סיום לעימותים אזוריים (ברצועה או בלבנון) ועד לקואליציות אזוריות נגד אויבים משותפים. גם בתרחיש אופטימי שבמסגרתו ישתפרו יחסיהן של סעודיה וארה"ב בשל יחסו של ממשל טראמפ לאיראן, לא סביר שסעודיה תרצה או תוכל למלא את החלל הקיים בהיעדר מנהיגות מצרית. הסעודים מסתייגים באופן מסורתי מנטילת עמדת הובלה במזרח התיכון לנוכח הסיכונים שהדבר מעמיד ליציבותו של בית המלוכה הסעודי, ומעורבותה של סעודיה בזירות מאבק אחדות הובילה לעייפות ולרתיעה מחודשת בריאד מהרפתקאות מדיניות וצבאיות. יתרה מכך, הסוד הגלוי לכול על אודות התרומה הכלכלית והאידיאולוגית של גורמים סעודיים לקיצוניים ולקיצוניות ברחבי העולם יותיר תמיד פער בלתי ניתן לגישור בין סעודיה לבין המערב.

יותר מכול, מצרים יכולה וצריכה להוביל את מדינות ערב בתהליך קבלתה של ישראל

כחלק מסדר אזורי חדש. אמנם כל עוד לא ייפתר הסכסוך הישראלי-פלסטיני לא תסכמנה ארצות ערב, ובהן מצרים, לנורמליזציה מלאה, אך גם בלעדיה קיים מרחב משמעותי לשיפור ביחסים בין ישראל לבין הערבים. מתן לגיטימציה פומבית רבה יותר לכך מצד מצרים יפיח רוח גבית הכרחית למנהיגי מדינות האזור לצורך זה. מעבר לכך, מאחורי הקלעים המשטר המצרי יכול לעודד גורמים בעלי השפעה רבה על השיח הציבורי, כגון התקשורת והממסד הדתי, להקנות ליחסים עם ישראל לגיטימיות, לא כל שכן להימנע מהתייחסויות ארסיות או אנטישמיות נגדה.

תהליך השלום הישראלי-פלסטיני – או נכון יותר היעדרו – הוא אולי המכשלה המרכזית לנורמליזציה מלאה בין ישראל לערבים, וגם בהקשר זה מצרים צריכה ויכולה למלא תפקיד חשוב על ידי קידום השלום בין הצדדים. שניים מן המכשולים מן הצד הפלסטיני הם משבר ההנהגה ברשות, והנתק בין יו"ש לרצועה. מדובר בסוגיות שבהן למצרים יכולה להיות השפעה חיובית רבה. מצרים יכולה לסייע לרשות בתהליך המעבר "ביום שאחרי" אבו מאזן, ובפרט בהכנות לקראתו.

לבסוף, על ארה"ב לפעול לשיפור דימויה הנוכחי של מצרים בעיני גורמים במערב, ובפרט באירופה, כדי לוודא שמצרים תזכה לגיטימציה הנדרשת על מנת לפעול כמנהיגה מזרח-תיכונית.

4. הניחו לדמוקרטיה

מצרים לא תהיה דמוקרטיה ליברלית בעתיד הקרוב. נראה שממשל טראמפ כבר מבין זאת. הגם שהמצרים חוו אירועים דמוקרטיים רבי חשיבות לאורך העשורים האחרונים, התרבות הפוליטית במדינה לא השתנתה מיסודה. המאפיינים התרבותיים הנדרשים לביסוס צורת משטר דמוקרטי וליברלית דורשים פרקי זמן ארוכים על מנת לצמוח ולהתבסס, ולא נראה שהנסיבות הנוכחיות במצרים תאפשרנה לתהליך כזה לנבט בתקופה הקרובה.

גם אם ממשל טראמפ לא יקדם שינוי משטרי במצרים בעתיד הקרוב, אין זאת אומרת שעליו לזנוח כל מאמץ לשינוי כלשהו בתרבות הפוליטית במדינה. תמיכה בגורמים דמוקרטיים וליברליים, כמו גם במוסדות ובתהליכים רלוונטיים לעתיד הדמוקרטי של מצרים, היא חשובה, ולו לצורך שימור דימויה של ארה"ב ככזו שמקדמת ערכים דמוקרטיים וליברליים. שאיפה ריאליסטית מצד ארה"ב ביחס לצביונה של מצרים צריכה להיות חיזוק המרכיבים האזרחיים בפוליטיקה ובכלכלה המצרית על חשבון הצבא, כשלב מקדים לכל תהליך שינוי שעשוי לקרות במדינה. כל עוד הצבא המצרי משמר את תפקידו כפוסק האחרון בכלל ענייני המדינה, מצרים לא תוכל לבצע שינויים מוסדיים נדרשים (כגון איזון טוב יותר בין רשויות השלטון) לצורך עתיד דמוקרטי וליברלי יותר. על ממשל טראמפ לנסות ללכת בין הטיפות מבלי

לגרום לאנטגוניזם מצד א־סיסי ומשטרו. זאת, אם יקפיד שמאמציו לטובת עתידה הדמוקרטי של מצרים יהיו בעיקר מאחורי הקלעים, ובכל מקרה תמיד בכפיפות לאינטרסים אחרים וחשובים יותר של ארה"ב במדינה.

5. השבת הציר המתון

בעבר הלא רחוק שלפני "האביב הערבי" נחלק המזרח התיכון בצורה גסה לשני מחנות בולטים. מצרים, לצד סעודיה, הובילה את "המחנה המתון" אשר כלל מדינות כמו ירדן, מדינות המפרץ ומרוקו, ושחקנים תת־מדינתיים, כמו "מחנה ה־14 במאָרס" בלבנון והרשות הפלסטינית. מחנה זה זכה לחסות אמריקנית ושימוש משקל נגד חשוב למחנה הנגדי: המחנה הרדיקלי בהובלת איראן. הביטוי הבולט ביותר של מערך המחנות היה בזמן מלחמת לבנון השנייה ב־2006, כאשר לראשונה התייצבו מדינות ערביות בצורה כה גלויה ובוטה לצד ישראל נגד גורמים מוסלמיים אחרים. סעודיה הובילה במלחמה קו תקיף באופן חריג נגד חיזבאללה וקראה להימנע מכל תמיכה בו. התמיכה הערבית בישראל היוותה מרכיב חשוב ביכולתה לנהל את המערכה, משום שהיא לכל הפחות חסכה מישראל את החשש מפגיעה ביחסיה עם מדינות ערב אלה בעקבות המלחמה. עצם הלגיטימציה מצד המחנה המתון לפעולות הישראליות נגד חיזבאללה, ובעקיפין נגד איראן, היווה בסיס חשוב להמשך המערכה המערבית נגד איראן, והציר הרדיקלי בכלל, בשנים שלאחר המלחמה. מודל התמיכה הערבית בישראל ב־2006 הוא גם המודל הרצוי בתרחיש עתידי אפשרי של מלחמה נוספת בין ישראל או ארה"ב נגד גורם רדיקלי, תרחיש שאין להוציאו מכלל אפשרות לנוכח תהליכי ההתעצמות של חיזבאללה והחתרנות האיראנית.

ממשל טראמפ ומדיניותו החדשה במזרח התיכון הפיחו תקווה מחודשת בקרב חלק ממנהיגי מדינות ערב לחידוש המשענת האסטרטגית האמריקנית הנחוצה להם לצורך עמידה נחושה יותר נגד המחנה הרדיקלי. זה האחרון מתגבר בהדרגה על הזעזוע של מלחמת האזרחים בסוריה וצובר כוח ומעמד מחודשים, כפי שהדבר מתבטא למשל בהסכם הגרעין עם איראן או בהשלמה הגוברת עם שלטונו של אסד בסוריה. שחקניות שבעבר היו חלק מרכזי מהמחנה המתון, אך נחלשו בשנים האחרונות בהיעדר תמיכה אמריקנית ברורה, כמו ירדן, לבנון והרש"פ, יכולות וצריכות להיות משולבות מחדש במארג ביטחוני אזורי נגד איראן ובני בריתה, אך גם נגד ארגוני הטרור הסוניים הקיצוניים. מצרים, כאמור, היא מועמדת טבעית למלא את הציר הערבי המרכזי בארכיטקטורה כזאת.

על רקע זה מומלץ כי ממשל טראמפ יפעל לטובת שיקום "המחנה המתון" ויעניק לו תמיכה דיפלומטית, כלכלית וצבאית לצורך הפיכתו לעוגן המרכזי של ארכיטקטורת ביטחון חדשה ומשופרת במזרח התיכון.

*

השגיאות החמורות שעשתה ארצות הברית ביחסיה עם מצרים היו מן הגורמים לערעורו של הסדר האזורי במזרח התיכון כולו. יש לקוות שמדיניות נבונה ועקבית של וושינגטון כלפי קהיר תוכל להשיב לאזור משהו מן היציבות שאיבד – לטובת כל תושביו.

1. על פי תדורו של דובר הבית הלבן, רוברט גיבס, ב-8 במאי 2009: Robert Gibbs, "Press Briefing", *The American Presidency Project* (website), May 8, 2009.
2. MEE and agencies, "Three Journalists Beaten and Electrocuted after Arrest in Egypt", *Middle East Eye* (website), October 3, 2016.
3. Ibrahim Halawa: Irish Man's Egypt Trial "Adjourned Again", *BBC Europe News* (web edition), October 3, 2016.
4. Zena Tahhan, "In Egypt's Guantanamo Abuse is Systematic", *Aljazeera* (web edition), September 28, 2016.
5. Maged Mandour, "Repression in Egypt from Mubarak to Sisi", *Sada forum* (website), August 13, 2015.
6. יהונתן לוי, "ראש הממשלה בנימין נתניהו: מצרים יכולה ללכת בכיוון של איראן", *הארץ*, 7 בפברואר 2011.
7. סוכנויות הידיעות, "ברק: בחירות בוק במצרים – סכנה", *nrg*, 11 בפברואר 2011.
8. פנחס וולף, "פרס על מצרים: אין טעם בבחירות אם יצמיחו דיקטטורה", *וואלה!*, 1 בפברואר 2011.
9. Francis Fukuyama, "The end of History?", *The National Interest* (web edition), Summer 1989.
10. Paul Koring, "Obama Wants Mubarak to Step Down Now", *The Globe and Mail* (web edition), February 1, 2011.
11. Fouad Ajami, "How the Arabs Turned Shame into Liberty", *New York Times* (Web edition), February 26, 2011.
12. Thomas Friedman, "They did it", *New York Times* (Web edition), February 12, 2011.
13. Michael Doran, *Ike's Gamble: America's Rise to Dominance in the Middle East*, New York: Free Press, 2016.
14. Eric Trager, "The Egyptian Revolution Isn't Dead Because it Never Happened in the First Place", *The Washington Post* (web edition), December 4, 2014; "Why Egyptians Don't Want Another Revolution", *Politico* (web edition), January 26, 2015; "Stuck with Sisi", *Foreign Affairs* (web edition), January 24, 2017.
15. Paul Kecskemeti, *Static and Dynamic Society*, Santa Monica, Ca.: Rand Corporation Publication, 1966.
16. Hugh Roberts, "The Revolution That Wasn't", *London Review of Books*, 35/17 (2013), pp. 3–9.
17. Jeffrey Goldberg, "How Obama Views the Men and Women Who (Also) Rule the World", *The Atlantic* (web edition), March 18, 2016.
18. הנרי קיסינג'ר, *דיפלומטיה*, מאנגלית: דוד בן נחום, ירושלים: שלם, 2007.
19. ג'ין קירקפטריק, "דיקטטורות וסטנדרט כפול", מאנגלית: צור ארליך, אתר מידה, 7 באפריל 2015.
20. Egypt's GDP-Arwa Gaballa, "REFILE Growth Projected to Hit 5.3 pct by 2019, World Bank Says", Thomson Reuters (web edition), June 12, 2017.
21. Kholy, "Egypt's Economy-Ismael El Trapped in Vicious Cycle of IMF Debts", *Al-Monitor* (web edition), May 26, 2017.
22. כ' מיטל וו' וורולקר, "על רקע המשבר הכלכלי במצרים מתגברות הקריאות לצמצום הילודה במדינה", אתר ממרי, המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 6 בדצמבר 2016.

מייקל אנטון

אמריקה והסדר העולמי הליברלי: חושבים מחדש

מדיניות החוץ האמריקנית הפכה משועבדת ל"סדר העולמי הליברלי", במקום שהלה ישרת את מטרותיה האסטרטגיות של ארצות הברית. כשטראמפ מערער על המוסכמות השמרניות, הוא מבקש לחזור אל היסודות הנכונים

השנה החולפת הייתה שנה של בוקה, מבוקה ומבולקה כללית בפוליטיקה האמריקנית, אך התפיסה המסורתית של מדיניות החוץ עברה טלטלה גדולה במיוחד. דונלד טראמפ הדהים אנשים רבים בסוגיות רבות, אבל לא כמו במדיניות החוץ: שום כלכלן רפובליקני מתנגד-טראמפ לא ארגן עצומות עם מאות חותמים שנשבעו שלא ישרתו בממשל של טראמפ; ושום רפובליקני מתנגד-טראמפ העוסק בתיאום סחר בינלאומי לא חצה את הקווים ונשבע אמונים למתחריו של הנשיא; ומומחי הגירה רפובליקנים לא הציפו את אולפני הטלוויזיה להתנער ממועמד מפלגתם – והנה כל הדברים הללו, ועוד יותר מהם, קרו בתחום מדיניות החוץ.

הסדר העולמי הליברלי

הטעמים המדויקים לכך שפקידי מדיניות החוץ הרפובליקנים בחרו להוקיע את תכניותיו של טראמפ אולי לא יתבררו לעולם. אנו ננסה, במקום זאת, לברר מה הם חשבו שהוא מתכנן. כמעט כל יריביה של מדיניות החוץ של הנשיא טראמפ,

הופיע ב"אמריקן אפייר" 1:1 (אפריל 2017), עמ' 113–125.

מאנגלית: צור ארליך

מייקל אנטון הוא סגן-עוזר הנשיא לענייני תקשורת אסטרטגית במועצה לביטחון לאומי של ארצות הברית. המאמר, שנכתב לפני שנתמנה לתפקידו בממשל, משקף את עמדות המחבר כאדם פרטי בלבד.

מהשמרנים והרפובליקנים עד הליברלים והדמוקרטים, מתיימרים לדבר בשם "הסדר העולמי הליברלי". הביטוי זוכה לעתים לווריאציות (כגון "הסדר הבינלאומי הליברלי"), אך המטען הבסיסי קבוע. בין אם הדובר הוא פריד זכאריה ויאשה מונק משמאל, ולטר ראסל מיד מן המרכז, אליוט כהן ורוברט זליק מהימין, או רוברט קגן מהפנים-ימין-עכשיו-שמאל, הקונצנזוס ברור: טראמפ מאיים על הסדר העולמי הליברלי.

המדקדקים יבחינו בשתי בעיות בטיעון הזה. ראשית, אף כי מבקרים אחדים תלו את האנטי-טראמפיות שלהם ב"מזג" של האיש, רובם העדיפו להאשים את טראמפ כי המדיניות שלו פזיזה – אך מכאן עברו לטענה שלטראמפ אין מדיניות בשום תחום. מכך אפשר להתעלם: זוהי הגזמה רטורית נסלחת בעולם הפוליטי. הבעיה השנייה גדולה יותר: מדוע איש לא טרח לומר מהו בדיוק "הסדר העולמי הליברלי"? הקורא, מסתבר, נדרש לחלץ את ההגדרה מן התלונות. זאת אעשה גם אני – ואשתדל לעשות זאת בהגינות, כלומר להבין את הכותבים הללו כדרך שהם מבינים את עצמם.

במונחים אידיאולוגיים, הסדר העולמי הליברלי (להלן סע"ל) הוא ההסכמות בין המעצמות המנצחות במלחמת העולם השנייה (למעט ברית המועצות, ולימים סין העממית) בתחומים אלה (בסדר חשיבות יורד): ביטחון, סחר, והסדרים פוליטיים פנימיים. במונחים מוחשיים יותר, סע"ל הוא המערכת המוסדית שנוצרה כדי לשמר את הקונצנזוס הזה: האו"ם, נאט"ו, האיחוד האירופי, וגופים שקמו בהמשך כגון הבנק העולמי.

מהללי סע"ל סבורים כנראה כי אין צורך להסביר את תפקידו ואת חשיבותו. די באשרורו, שכן טובו הוא מן המפורסמות. הפקפוק המשתמע של טראמפ בסע"ל נשמע אפוא כחילול הקודש. ומשמישים-בקודש נוטים להתמודד עם חילול הקודש לא בהסברים סבלניים אלא בזעקות חמס.

ממסד מדיניות החוץ בארצות הברית הוא מעין מסדר של אנשי דת ומשמישים-בקודש. זה לא בהכרח רע; אנשי דת יכולים להביא תועלת. אריסטו מזהה את פונקציית הכהונה כאחד מששת הרכיבים החיוניים לטוב שבמשטרים. ולענייננו, בכל משטר יש אליטה הקובעת את האסטרטגיה ומנהלת את הדיפלומטיה. הוגים ואנשי מעשה, מאפלטון דרך מקיאווולי עד האבות המייסדים של ארצות הברית, לא ראו דרך לעקוף מציאות זו וגם לא ראו סיבה לתארה כמעוולת או כמטרידה.

הבעיה נוצרת כאשר האליטה שוכחת (או מתקשה לנסח) את הטעם והצידוק המקוריים למדיניות שהיא עדיין מטיפה לה. למצב זה נקלעה מדיניות החוץ האמריקנית מתום המלחמה הקרה, אם לא קודם לכן; ועל המצב הזה הצביע טראמפ, בלשון שלא-פעם הייתה עוקצנית.

בתחום מדיניות החוץ, ניסוח מחודש של המובן מאליו הוא מעשה מבורך –

Make America Great Again

וזאת משני טעמים יסודיים. ראשית, אמריקנים רבים אינם יודעים אל-נכון מהם האינטרסים או האסטרטגיה של ארצם. ניסוח מחודש של אבני היסוד הוא פעמים רבות הדרך היחידה להבהיר אמתות עמומות, ולחבר בין אמתות ברורות כשמש לבין אמתות מעורפלות.

שנית, טבעה של שכבת כהונה להגן על מעמדה באמצעות ערפולו של הפשוט והברור, והעמדת פנים כאילו המסובך נהיר רק לה עצמה. לפיכך, ניסוח מחודש של יסודות מדיניות החוץ הוא חיוני להרחבת ההשתתפות בשיח הפוליטי. שכבת הכהונה של מדיניות החוץ מזלזלת בהבהרות כגון אלו, ורואה בהן "פשטנות". אך חשוב להבין כי שכבה זו תזלזל בכל פרשנות הטרודוקסית – פשטנית או מורכבת, ישנה או חדשה, מפרטת עובדות או כוללנית – אפילו במחיר סתירות פנימיות: פרשנות אחת תוצג כמפורטת מדי, עתירת עצים המסתירים את היער, והאחרת כמטושטשת, מתבוננת ממעוף הציפור וחסרת דיוק. בין כך ובין כך הכהונה תגן תמיד על הגילדה שלה.

כן, ממסד מדיניות החוץ הוא במובנים רבים גילדה. עובדה זו נכונה במובנה הפרוזאי: שכבת הכהונה מתפעלת את המערכת המוסדית של הסע"ל ומתפרנסת ממנה. גם ברובד המופשט יותר, הלשון והרעיונות של הסע"ל הם המסד האינטלקטואלי של כל הדיון בתחום מדיניות החוץ. אלה הם המים שהדגים שוחים בהם בבלי דעת.

העדשה התלת-מוקדית של מדיניות החוץ האמריקנית

בבסיס הסדר העולמי הליברלי עומד אותו היגיון שניצב בבסיס כל עיקרון מרכזי ומוצלח של מדיניות החוץ האמריקנית. אלה שדחפו להקמתו ובנוהו עשו כן משום שסברו שהוא יגן על ביטחונה של ארה"ב ועל האינטרסים שלה בדרך הטובה ביותר לאותו זמן. ב-1945 נפל דבר: לראשונה הייתה ארה"ב לא רק מעצמה כלכלית וצבאית, אלא מעצמת-על. לא זו הייתה מטרתה של האליטה האמריקנית שלחמה במלחמת העולם השנייה וניצחה בה. זה היה פרי בלתי-צפוי של הניצחון, ובעיני רבים גם פרי לא-רצוי. החיילים רצו לחזור הביתה. המשפחות רצו את הבנים בבית. האזרחים רצו בקץ המחסור וההקרבה. האומה כולה רצתה להניח לנטל שגולגל לפתחה, שיישאר מוטל ארצה. גם הפעם הם רצו "לשוב לנורמליות" – כמו סיסמת הבחירות של הרדינג אחרי מלחמת העולם הראשונה.

אלא שמתווי מדיניות החוץ האמריקנית דאו, גיבורי ספרם של ולטר אייזקסון ואיוון תומס "האנשים החכמים",¹ גרסו אחרת. לדידם, השאלה "ומה עכשיו?" טעונה תשובה חסרת תקדים, משום שהמצב חסר תקדים. הבדלנות, אמרו, שירתה את האינטרסים של ארצות הברית בעבר, אך לא כך יהיה בעתיד הנראה לעין.

המבקש להבין את החישוב שלהם לאשורו צריך להבין תחילה את תפיסתם באשר למהות האינטרסים האמריקניים – הדומה לתפיסת האבות המייסדים של ארצות

הברית, כמעט מאתיים שנה קודם לכן. כשהייתי צעיר שאוהב לעצבן אנשים קבעתי שמטרותיה הנאותות של מדיניות החוץ האמריקנית הן שלא נהיה עניים, מבוזים או מתים. כיום, כאדם בוגר יותר בעל ניסיון בממסד הביטחון הלאומי, אני מסמיק בהיזכרי בדבריי הללו, ויודע שמוטב לנסח דברים בצורה חיובית: האינטרסים הלאומיים של ארצות הברית הם שגשוג, יוקרה ושלוש. נוסחה זו אולי נראית פשטנית, אבל המטרות המובנות־מאליהן הללו נשכחות במקרים רבים מדי מלבם של נוטרי הסטטוס קוו, המבלבלים בין מטרות לאמצעים.

וביתר פירוט. ארצות הברית צריכה לקדם את האינטרסים הכלכליים שלה כרפובליקה מסחרית, לשמר את רמת החיים של העם האמריקני ואת עושרה המשותף של האומה האמריקנית ולשפרם. הדבר מאפשר לה, בתורו, לעשות דברים גדולים, כגון לבנות מיזמי תשתית מאסיביים ומורכבים, לשמור על חוזקו ועליונותו של צבאה, לשלוח אדם לירח וכן הלאה. ארה"ב צריכה גם לשמר את מעמדה הבינלאומי, את בריתותיה עם ידידותיה ואת היראה שרוחשים לה אויביה, וכך לאפשר לעצמה לעשות בעולם כחפצה ביתר קלות. ואשר ליוקרה: ביזוי וכבוד הם עניינים מופשטים ובלתי כמיתים, אך הם נוגעים עד מאוד לחתירה לשני היעדים האחרים. הימנעות מעוני, כלומר התעשרות ושמירה על העושר, והימנעות ממוות, כלומר הרתעה שתסכל מלחמות ובמידת הצורך ניצחון במלחמות – שני יעדים אלה נשענים על מעמד בינלאומי בכיר, או לכל הפחות נתרמים ממנו מאוד.

שלוש

בראש סדר העדיפויות של כל מדינה עומדת השמירה על ביטחונה וביטחון אזרחיה. לאורך הדורות, פירוש הדבר היה מניעת פלישה, כיבוש, שעבוד או חורבן, וכן פשיטות, מסעות שוד וכיוצא באלו. בדורותינו נוספו לרשימה טרור ומתקפה גרעינית – שני פריטים אשר, להוותנו, כבר אינם בהכרח נבדלים זה מזה.

ארצות הברית נהנתה לאורך רוב ההיסטוריה שלה מתופעה חריגה: היא לא הייתה נתונה לאיומים קיומיים. פשיטות ומעשי שוד היו שכיחים באזורי הספר, אך הם לא איימו על חייה של האומה. מאז גירוש הבריטים ידע שטח ארצות הברית רק פלישה אחת, ב־1814, ופשיטה אחת, ב־1916. מאז ועד היום אירעו בשטחי ארצות הברית שתי מתקפות רבות נפגעים. ל־240 שנה, זה מעט מאוד.

הסיבה לרקורד מרשים זה היא כמובן מיקומה מעורר הקנאה של ארצות הברית: היא מוגנת משני עבריה באוקיינוסים ענקיים, וגובלת רק בשתי מדינות, שתיהן שוחרות שלום בדרך כלל (עם כל הכבוד לפולש משנת 1916, הגנרל פנצ' וייה, ולקרטרל הסמים המקסיקני דהאידנא).

קל אפוא לאמריקנים להימנע ממוות יותר מלרוב האומות. אך אל להם לנוח על זרי

הדפנה. פלישה של מעצמה עוינת היא בלתי-סבירה ביותר, אך אינה בלתי-אפשרית. כבר נהגו פלישות כאלו ותוכננו, אף כי כיבוש ארצות הברית הוא כיום, ככל הנראה, מחוץ להישג ידה של כל מעצמה אחרת. תודה לאל, הנסיבות מצילות את אמריקה מפני רבות מתוצאותיה של פזיזות אסטרטגית.

סבירות גבוהה הרבה יותר יש למוות מידי טרוריסטים, ואף למתקפה גרעינית – שיש להניח שתבוא, אם תבוא, מתוך מתיחות שיעורר משבר אחר כלשהו שיצא משליטה.

יוקרה

הביזוי והיפוכו, היוקרה, הם איכויות חמקמקות ביחסים הבינלאומיים. אבל כל מי שרואה אותם – יודע מה הוא רואה. כשהאיראנים חטפו עשרה מלחים אמריקנים בינואר 2016 והחזיקו אותם כבני ערובה למטרות צילום תעמולתי, היה זה ביזוי של המלחים ושל אמריקה כולה. מדינה המושפלת כך ומקבלת את הדין מעצימה בזאת את הבוז שרוחשות לה מדינות אחרות. זוהי כמובן רק דוגמה קטנה. דוגמה חמורה ממנה היא ההתבזות שגורמת לארצות הברית מלחמה בשתיים מן המדינות החלשות והעניות בעולם, לאורך עשור, לבלי יכולת לנצח – וגרוע מכך, הניצחון בהן והשלכת פירותיו כלאחר יד.

התנצלויות על לא דבר, עלבונות מיותרים לבעלות ברית וידידות, אי-כיבוד התחייבויות, התרפסות לאויבים בראש חוצות – כל אלה זורים מלח על הפצע הפתוח של ההתבזות. אבל התורם הגדול ביותר לביזוי הוא אולי תחושה כללית של שקיעה. מדינות שניכר בהן כי עתידן מאחוריהן הן אבן שואבת לרגשי בוז מצד יתר המדינות.

יוקרה, לעומת זאת, נבנית מחוֹזֶק, מעושר ומההכרה כי המדינה המדוברת היא כוח עולה, או לפחות יציב. היוקרה מתבססת בזכות דבר אחד יותר מכול: הניצחון.

הביזוי הוא גורם חשוב ביחסים הבינלאומיים, משני טעמים עיקריים. ראשית, כאשר מדינה נתונה לביזוי, גדלה הסבירות שהיא תיפול טרף לשתי הסכנות האחרות, המוות והעוני. מדינה הנתונה לביזוי תתקשה יותר ליצור בריתות ולשמור עליהן. היא תימצא בעמדת נחיתות במשאים ובמתנים. רבים הסיכויים שיבדקו אותה, ינסו אותה, יקניטו אותה, ירגיזו אותה – קצת כי אפשר, קצת לצורך בדיקת גבולות. מלחמה – קרי מוות – היא תוצאה אפשרית של מצב כזה.

מדינה הנתונה לביזוי, קרוב לוודאי שתפחת השפעתה באזורים החיוניים לאינטרסים הלאומיים והמסחריים שלה. יירקמו קשרים רשמיים ולא-רשמיים בין גורמים האדישים לאינטרסים שלה או אף מתנגדים להם. כך יוצרו אופקיה המסחריים של המדינה, היא תתקשה לייבא ושוקי היצוא שלה יקטנו – ומכאן קצרה הדרך לעוני יחסי.

והיפוכו של דבר במדינות שמכבדים אותן ואפילו – כן כן – קצת מפחדים מהן. כפי שניסח זאת פעם אדם רשע אבל לא טיפש, "כשאנשים רואים סוס חזק וסוס חלש, טבעם שיעדיפו את החזק". אמנם, פחד רב מדי עשוי להיות בעיה. זכרו את אשר אמר תוקידידס על העילה למלחמות הפילופונסיות: "האמתית שבעילות, אם כי לא נאמרה בפירוש, הייתה לדעתי התעצמותה של אתונה, שהפילה פחד על הלאקדימונים ואילצתם לצאת למלחמה".² איזון עדין נחוץ אפוא תמיד; אנו נדרשים למתינות וזהירות.

הטעם השני למרכזיותם של הביזוי והיוקרה עניינו השפעתם של אלה על הנפש הפטריוטית ועל הגאווה הלאומית. אנשים רוצים להיות חלק מדבר גדול. אומה היא דבר כגון זה – מהמובקים בהם. הפטריוטיות היא אפוא תופעה טבעית. היא באה על מרב סיפוקה כאשר האנשים מרגישים שהאומה שלהם חזקה, או לפחות לא חלשה. אין פירוש הדבר שרק השתייכות למעצמה גדולה משביעה את היצר הפטריוטי. אך ודאי נכון הוא שהנפש הפטריוטית מתייסרת מן ההרגשה שהיא שייכת לאומה שוקעת או נחשלת.

לא רק גורלה ובריאותה של האומה קשורים ליוקרה, אלא גם גורלן ובריאותן של התרבות, הדת והציוויליזציה שאדם משתייך אליהן. הדכדוך השורר היום במערב נובע בחלקו מהתחושה שהציוויליזציה שלנו שוקעת. אותה אבחנה עצמה אחראית, במידת מה, גם לחיוניות של אויבינו, החשים שהציוויליזציה שלהם מצויה בדרך לעלייה.

הביזוי והיוקרה נוגעים גם למנהגה של אומה באומות אחרות השייכות לציוויליזציה שלה. רומא, למשל, איבדה הרבה מיוקרתה כאשר סירבה לצאת לעזרתה של העיר סגונטום שבחצי האי האיברי מפני צבאות חניבעל שבאו עליה במצור – האירוע שהוביל למלחמה הפונית השנייה. סירוב זה נתפס כבגידה בזויה – וההשלכות היו הרבה מעבר לתוצאות הצפויות מסירוב של בעלת ברית אחת לכבד את מחויבותה כלפי השנייה. אפקט זה דומה להרגשתו של מי שרואה את בן משפחתו האחד מסרב לעזור לבן משפחתו האחר הנתון בצרה.

כיום, כאשר העיקרון "כל בני האדם נבראו שווים" מובא לידי אבסורד, ומי שמעדיף את אזרחי מדינתו על פני נוכרים מעברו האחר של כדור הארץ נחשב בלתי מוסרי, קשה להודות ברגשות טבעיים כגון אלה. היה אף מי שאמר – ודייק – כי מדד מרכזי ל"מידה הטובה" הליברלית המודרנית הוא מידת אדישותו של אדם, ומוטב סלידתו, כלפי בני קבוצתו, ומידת העדפתו את "האחר". ככל שאדם מוותר על הנאמנויות שלו כך הוא אדם טוב יותר. אלא שמגמה קוסמופוליטית זו איננה מצבה הטבעי או הגולמי של האנושות, והיא מופיעה רק בחברות משגשגות, אלטרואיסטיות, בעלות אמן-הדדי גבוה, ומפותחות (עד השחתה). רוב בני האדם, רוב הזמן, מעדיפים אנשים המשתייכים לקהילותיהם, ובוחרים לעזור להם במידת האפשר.

הרגשה זו מתקיימת גם במערכות פוליטיות, אם גם באורח שטחי יותר. אנו מרגישים קרבה כלפי מדינות דמוקרטיות אחרות, והסתייגות (לכל הפחות) ממדינות שאינן דמוקרטיות. לפעמים אנו תומכים במשטר סמכותני זה או אחר, כשהחלופה גרועה ממנו, אך איננו ששים לעשות זאת, ותמיד יהיו בקרבנו מתנגדים לכך.

במאבקים אידיאולוגיים גלובליים תמיד יש תחושה של "קבוצה" שלנו יש מומנטום – או הרגשה שאין לה. לדוגמה, יוקרתה של ארצות הברית נפגעה כשעמדה בחיבוק ידיים לנוכח ריסוק הדמוקרטיה במדינות אחרות לאורך המלחמה הקרה. הסינים והרוסים מרגישים כיום הרגשה דומה כלפי המערכות שלהם – נכנה אותן כאשר נכנה. כל האנרגיה הזאת תורמת ליוקרה הלאומית, הציוויליזציונית או "המערכתית", וזו בתורה מעודדת עוד מעצמות, שחקנים וצופים מן הצד לקפוץ על העגלה: להצטרף לצד שנראה להם הצד המנצח, או לפחות ללכת בעקבותיו. כבר אמרנו: "כשאנשים רואים סוס חזק וסוס חלש, טבעם שיעדיפו את החזק".

שגשוג

אם ההימנעות ממוות היא המובן-מאליו מבין האינטרסים הלאומיים שלנו, וההימנעות מביזוי היא המתבקש פחות, הנה ההימנעות מעוני נמצאת במקום טוב באמצע. עניין זה חשוב במיוחד למדינת סחר. להבדיל מן הכורח להימנע ממוות, השאיפה לשגשוג היא עניין של בחירה. אין זה חיוני שנהיה עשירים, אבל אנו רוצים בכך. עושר אינו אינטרס ליבה חיוני של רפובליקות. מפורסם האיסור שהטיל ליקורגוס בספרטה על חיי פאר. רומא בראשיתה הקפידה על חיי פשטות. כעבור אלפיים שנה, מקיאווילי טען כי הרפובליקות הטובות ביותר "משאירות את הציבור עשיר ואת האזרחים עניים", ומונטסקייה טען באופן משכנע בזכותו של עוני רפובליקני.

אלא שמונטסקייה טען באופן משכנע אף יותר בזכות רפובליקניות מסחרית, שהיא ערוץ לתיעול היצרנות והשאפתנות של הבריות. בסוגיה מסוימת זו, ארצות הברית בחרה בבירור בנתיב הרפובליקניות המסחרית. היא בחרה להיות אתונה ולא ספרטה, קרתגו ולא רומא, לונדון ולא ז'נבה. משבחרה כך, רוממה את השגשוג לכדי אינטרס לאומי. הוא נספג באופיו של עמה; ואין לו עתה דרך חזרה.

יחסי הסחר הבינלאומי של ארצות הברית הם לנו אפוא סוגיה של ביטחון לאומי. הם צריכים למנוע היווצרות קרטלים, ואם נוצרו – לכרסם ביעילותם. עליה לסכל השתלטות של גורמים עוינים על אזורים בעלי ריכוז גבוה של משאבים אסטרטגיים, ולמנוע מהם השפעה מוגזמת על שותפי סחר פוטנציאליים שלנו. עליה גם להבטיח את גישתם של היצואנים שלהם לשווקים זרים, ולנקוט מדיניות סחר המקדמת את האינטרסים הכלכליים שלהם.

הסדר העולמי הליברלי שלאחר 1945

כאשר כונן הסדר העולמי הליברלי, לאחר מלחמת העולם השנייה, הוא שירת היטב את יעדי השלום, היקרה והשגשוג של ארצות הברית. אך עברו יותר משבעים שנה, והנסיבות השתנו.

נתבונן תחילה במציאות של 1945. מבחינה הישרדותית, מצבה של ארצות הברית היה אז מצוין; נראה היה שהיא חסינה מפני התקפות. היא השתתפה בהובלת מעצמות הציר לתבוסה. כוחותיה כבשו מדינות באירופה ובמזרח אסיה, וכך הוסיפו אבזמי ביטחון יבשתיים מעבר לשתי חגורות הביטחון הימיות העצומות של שני האוקיינוסים. לעומת זאת, ברית המועצות עמדה אז בפני ארצות הברית כיריב הפוטנציאלי חזק מכל שידעה קודם לכן; כדי להרתיעה ולהכילה נדרשה אמריקה לא רק לצבא חזק אלא גם לרשת חזקה של בריתות.

גשוגה של ארצות הברית נראה לכאורה חסין. היא שלטה בחמישים אחוזים מן התוצר העולמי הגולמי. ועדיין, מתוקף היותה רפובליקת סחר, בריאות כלכלתה הייתה תלויה בבריאות כלכלתן של שותפות הסחר שלה. אי אפשר למכור לדלפון. האינטרס האמריקני היה אפוא להגות הסדרים כלכליים בינלאומיים חדשים שיחיו את הכלכלות המרוסקות במערב אירופה ובצפון-מזרח אסיה.

יוקרתה של ארצות הברית הייתה בלי ספק במרום פסגתה. אבל גם היא הייתה שברירית. קל היה להרוס אותה באמצעות זניחת בעלות ברית, נטישת מדינות שדם חיילי אמריקה נשפך על שחרורן, והרכנת ראש בפני המשך ההתפשטות הסובייטית. משום כך, המשך המעורבות הבינלאומית, ואף הגברתה, היו אינטרס לאומי.

ב-1945 ובשנים שבאו בעקבותיה כל שלושת האינטרסים המרכזיים של ארצות הברית קיבלו מענה מצוין בסדר העולמי הליברלי. הסדר הזה לא היה מטרה, אלא אמצעי להשגת מטרות ידועות. המגינים על הסדר העולמי הליברלי בזמננו שכחו זאת – ואולי מעולם לא הבינו. הם מתייחסים אליו כאל מטרה, כאל התגלמותם הנצחית של האינטרסים האמריקניים, אף כי כינונו היה מענה לצרכיה של תקופה מסוימת. האם הצרכים הללו קבועים? אחדים מהם אולי כן, אך ברור שהעולם כיום שונה מאוד מכפי שהיה ב-1945. מדוע אפוא צריכים מכשיריה של מדיניות החוץ האמריקנית להיות משומרים כגוש ענבר?

הסדר העולמי הליברלי עדיין משרת את שלושת האינטרסים הנזכרים, אך עם חריגים חשובים המצריכים תיקונים. אלא שבשלב מסוים, סמוך לסוף המלחמה הקרה, הפך הסדר הזה ליעד בפני עצמו, בלי קשר לאינטרסים האמריקניים הבסיסיים. עדכון מדיניות החוץ האמריקנית אינו דורש אפוא נטישה גורפת של מוסדות הסע"ל, אך גם מגמת הרחבתו של הסע"ל אל עבר כינון מדינה אוניברסלית הומוגנית איננה, כמובן, הכיוון הנכון. הדרך הרצויה היא דרך התיקון והרפורמה.

תיקון הסדר העולמי הליברלי

הנה תיקונים אפשריים בסדר העולמי הליברלי שיסייעו לשמירה על ביטחונה של ארצות הברית, על עושרה ועל יוקרתה.

ראשית, מדיניות הסחר האמריקנית משוועת לרפורמה. סע"ל מרוממת למעלת כתבי-קודש את "הסחר החופשי", שם יפה לסדרת הסכמים שכל אחד מהם עבה כספר טלפונים, המסדירים כל היבט אפשרי של הסחר, בדרך כלל לרעתה של ארצות הברית. הדבר נעשה מטעמים פוליטיים ומטעמים אידיאולוגיים, כגון ההתנבאות, לא-פעם התנבאות-שקר, בשמו של דיוויד ריקרדו, הוגה תורת היתרון היחסי. משרד נציב הסחר של ארצות הברית מורכב כולו, זה כמה עשורים, ממאמינים כנים בדוקטרינת הסחר החופשי. אלא שכידוע, הכלכלה העולמית השתנתה עד מאוד מאז 1945. הנסיבות שעמדו בייסוד מדיניות הסחר בתקופה ההיא (וביסודן של ההנחות התיאורטיות שמאחוריה) אינן תקפות עוד, לפחות בחלק מהמקרים. ספקנותו של ממשל טראמפ כלפי אידיאולוגיית הסחר החופשי מוצדקת. כך גם הרביזיה שהוא עורך במדיניות הסחר בשמם של אינטרסים מרכזיים ומציאויות מסחריות.

גם עניין הבריתות וההשתייכויות הבינלאומיות טעון רגישות מחודשת. נאט"ו עדיין רלבנטי, אבל אפשר לעשותו רלבנטי יותר. עשורים של אימונים משותפים, תקנות של התאמת טכנולוגיות, ציוד וחלקי חילוף לצורך שימוש הדדי, ועוד כגון דא – אין לזלזל בכל אלה בייחוד לא בין מדינות בעלות היסטוריה ארוכה של זיקות עומק ואינטרסים משותפים. ועדיין יש מקום לשאול לשם מה דרושה ברית שמטרותיה המקוריות התפוגגו. אם אפשר לשנות אותה, כך שתהלום את איומי זמננו – טרור והגירה המונית בלתי חוקית – מה טוב.

ארה"ב צריכה גם לשאול אם הרחבת גבולותיה של הברית הזו תואמת לאינטרס האסטרטגי שלה. מה היא מרוויחה מהתחייבות לשפך דם אמריקני להגנת מקומות שברגע האמת היא תזדקק ל-48 שעות של רכבת אווירית כדי להטיס אליהם גדוד? האם מחויבות לדברים בלתי-אפשריים תוסיף ליוקרתה?

הטיעון בזכות הרחבת הסדר העולמי הליברלי נראה קלוש, ולאחרונה הוא נמתח לקצוות אבסורדיים. אסכולה אחת בארצות הברית – הבה נקרא לה "הניאו-שמרנים" – טוענת שהיות שהדמוקרטיה היא "הקבוצה שלנו", ושבריאותה הכוללת של הקבוצה משתפרת כאשר כנפיה מתרחבות, ברור שמן האינטרס האמריקני הוא להפוך את העולם לדמוקרטי. לא?

לא. כלומר – עולם דמוקרטי יותר ייטיב עם אמריקה, שכן דמוקרטיה עומדת במתאם גבוה עם ידידותיות או לפחות עם התנגדות פחותה לאינטרסים אמריקניים, בעוד "סמכותנות" (וליתר דיוק "עריצות") עומדת במתאם גבוה עם התנגדות לאינטרסים אמריקניים ואף עם איבה כלפיהם. אלא שבאזורים מסוימים, הדמוקרטיה מצויה

במתאם גבוה גם עם אי-יציבות, המולידה מלחמה ותוהו ובוהו שהם היפוכם של האינטרסים האמריקניים. באזורים אחרים, הרטוריקה והמכשירים של הדמוקרטיה מנוצלים – בשיטת לכל אדם קול אחד פעם אחת – לחיסול הדמוקרטיה ולהשלטת רודנות גרועה מזו שקדמה לימי ה"דמוקרטיה".

בהקשר המקורי של הסדר העולמי הליברלי, מתום מלחמת העולם השנייה עד תום המלחמה הקרה, תכליתו הראשונה הייתה לשמר את הדמוקרטיה היכן שהתקיימה והייתה נתונה בסכנת כיבוש של כוח זר או בסכנת הפיכה פרי חתרנות פנימית בהנחיה מבחוץ. תכליתו השנייה הייתה להשיב את הדמוקרטיה ל"מדינות שבויות" שמעצמה זרה גזלה את חירותן. תכלית שלישית הייתה לפתח דמוקרטיה בהדרגה במדינות שיש בהן משק שעומד על רגליו, משאבים ממשיים של הון אנושי, ואינטואיציות אזרחיות שהן קרקע פורה לצמיחת דמוקרטיה. בשום פנים ואופן לא הייתה כוונה לכפות דמוקרטיה; ובוודאי שכפיית דמוקרטיה על מדינה לא נתפסה כאינטרס אמריקני חיוני.

הדמוקרטיה היא פרח עדין. לא בכל מקום היא תצמח. חבלי ארץ רבים הניתנים ליישוב מצמיחים רק קקטוסים או עשבים. אם אנו רואים את פרח הדמוקרטיה מתאמץ לפרוח במקום ובזמן שיש לנו היכולת להשקותו, האינטרס שלנו הוא לעשות זאת בכל דרך שתיראה לנו. אבל העובדה שלאמריקה יש "אינטרס קבוצתי" בהצלחתה או באי-כישלונה של דמוקרטיה אין משמעה שיש לה עניין לכפות דמוקרטיה במקומות שהיא צפויה להיכשל בהם. ההפך הוא הנכון, כי כישלונות מזהירים של אמריקה פוגעים ביוקרתה.

חדי העין בין הקוראים אולי הבחינו כי ביקורתי נסבה על ממסד מדיניות החוץ האמריקני, ולא על הסע"ל כשלעצמו. האחרון שירת את האינטרסים האמריקניים היטב בזמנים ובמקומות שהוא נבנה בשבילם. הוא עדיין עדיף לאמריקה על פני רוב החלופות המדוברות בה, ובתוכן הבדלנות הישנה מכאן ומעורבות-היתר הניאו-שמרנית מכאן. אין להתפלא אם יהיה מי שיבלבל בין סדר עולמי ליברלי לבין הניאו-שמרנות: מתום המלחמה הקרה ואילך השקיעו האחרונים מאמץ רב ליצור בתודעה הציבורית זיהוי בינם לבין הסדר הזה – החל בנייר העמדה האסטרטגי שהותווה בפנטגון ב-1992 וזכה לכינוי דוקטרינת וולפוביץ, והמשך במאמרו ההגותי של רוברט קגן ב'ניו ריפבליק' ב-2014 שכותרתו הייתה "מעצמות-על לא יוצאות לגמלאות".

עצם הביטוי "סדר עולמי ליברלי", וביתר שאת "סדר בינלאומי ליברלי", רומז לבעיה. אמנם הוא מוצלח יותר מזה שטבע ג'ורג' בוש האב, "סדר עולמי חדש", מן הסיבה הפשוטה שהסע"ל לא שרר אף פעם בעולם כולו, ומעולם לא הסתמנה אפילו אפשרות כזו. החמצת עובדה פשוטה זו היא כמדומה טעות הליבה של מדיניות החוץ האמריקנית שלאחר המלחמה הקרה. הממסד סבר שיוכל לקחת מערכת שנבנתה (פחות או יותר) בשביל ארגון המדינות המפותחות או מועדון המדינות העשירות

וליישם אותה בהצלחה בכל מקום. זה לא היה אפשרי אף פעם, גם לא כיום. לסדר העולמי הליברלי נכון יותר לקרוא סדר המדינות-העשירות הליברלי, או, אם נוטה לבכם לעגת מדיניות החוץ, סדר הליבה-המתפקדת הליברלי.

גם אם יטען מי כי האינטרס הלאומי של ארצות הברית הוא לבנות סדר ליברלי בכל פינה בעולם ולשמור עליו, עדיין תישאר בעיה מרגיזה: אין לארצות הברית אמצעים לעשות זאת. היא צריכה לבחור. מה תבחר, ועל יסוד מה?

קיצורם של דברים, הסע"ל מייטיב בדרך כלל עם האינטרסים האמריקנים, אך היקפו בפועל קטן בהרבה מן העולם כולו. גם כאשר נוצר, בשנים 1945 עד 1950, הוא לא נועד להיות חובק עולם. הוא נבנה כדי להגן על האינטרסים של ארצות הברית ושל ידידותיה הלא-קומוניסטיות באירופה ובאסיה, וכן, כעדכון של דוקטרינת מונרו, להרחיק את הקומוניזם מחצי הכדור המערבי. המזרח התיכון נוסף לאחר מכן, בשלבים, כאשר ההגמוניה האנגלית-צרפתית בו התמוטטה בהפיכות הקצינים שהדיחו את המלכים הערבים הפרו-מערביים וכאשר המערב, וארצות הברית בפרט, נעשה יבואן נפט. הניסיון שהחל בשנים 1991–1992 להרחיב סדר זה לעולם כולו היה מקרה של עיניים אמריקניות גדולות ובטן (או שיניים) קטנות, בלבול בין אידיאולוגיה לאינטרסים. הרחבה כגון זו לא הייתה אף פעם נחוצה לאינטרסי הליבה האמריקניים – שלום, שגשוג, יוקרה.

האי-ודאות של העת הזאת, מקורה העיקרי אינו הזלזול כביכול של הנשיא טראמפ ביסודות הסדר העולמי הליברלי. להפך: מקורה במודעות הגוברת לנתק שבין המדיניות המעשית הנוגעת לסדר זה לבין תכלית העל שלו. טראמפ משיב את רוחן של מטרות מוסדות הסע"ל, ובכך, בעצם, מגלה אכפתיות יוצאת דופן כלפיו. מוסדות אלה ישרדו רק אם יתוקנו בקפידה כך שישתרו את תכליותיהם המהותיות ויענו על צורכי המדינות החברות בהם.

את מסע הבחירות של טראמפ הניעה המודעות הבסיסית של האזרחים הפשוטים לכך שמדיניות החוץ של ארצם אינה תורמת לשלום, ליוקרה ולשגשוג שלה. מדיניות החוץ של טראמפ מעוררת תקוות רבות – בין היתר מפני שנראה כי הוא מבין שתיקון השגיאות של חסידי ההתערבות הבינלאומית החדשים אין פירושו אימוץ שגיאותיהם של הבדלנים מימים עברו.

ארגון מדיניות החוץ האמריקנית סביב יעדי השלום, היוקרה והשגשוג מותיר מקום לוויכוחים על תצורות המדיניות, אך העיקרון ברור: המעבר מהתמקדות באמצעים להתמקדות במטרות הוא תפנית דרמטית בדרך החשיבה המדינית בווישינגטון. ככל שתמהר תפנית זו לבוא, כן יתברר מהר יותר כיצד יש לחזק את המוסדות התורמים לביטחוננו, לכבודו לעושרו של העם האמריקני – וכיצד יש לתקן את המוסדות שאינם תורמים לכך.

-
1. הספר "The Wise Men: Six Friends and the World They Made", שראה אור ב־1986, משרטט את דיוקנם ופועלם של ששה פקידי ממשל אמריקניים שגיבשו עבור הנשיא טרומן את מדיניות החוץ אחרי
 2. תוקידידיס, **תולדות מלחמת פילופוניס**, תרגם א"א הלוי, ירושלים: מוסד ביאליק, תשי"ט, ספר ראשון, כג (עמ' 14).

משה מאיר

גדר על פי התהום

מתוך מחויבות לערך החירות, דבקתי שנים בדרך המורכבת של ליברליזם אורתודוקסי. משהבנתי שעצם הגדרות הזהות מאוימות בפירוק מסוכן, אני נע, בעדינות, לעבר הקוטב השמרני. מסת מסע אישית עם חז"ל ברקע

מסה זו מתארת מסע שינוי זהות אינטלקטואלי, רגשי וקיומי. מסע אישי. בשדות שהמסע מתנהל בהם, מושגי היסוד סובלים מעמימות ומרב-משמעיות. כיוון שכך, יצרתי מילון צלול ובהיר שישמש אותי במסה הזאת. המילון הוא מילון אישי, המצוי בזיקה לגן השבילים המתפצלים של השפות המשמשות בשדות אלה. המסע מתקיים בין עמדה ליברלית לעמדה שמרנית. ליתר דיוק: בין עמדה דתית אורתודוקסית ליברלית לעמדה דתית שמרנית.

ערך היסוד

ערך היסוד בעולמי, גם בתמונת המוצא הליברלית וגם בתמונת היעד השמרנית, הוא ערך החירות. למושג החירות שתי הוראות: חירות הרצון והחירות האזרחית. ג'ון סטיוארט מיל פותח את המסה שלו 'על החירות' בהגדרת גבולותיה: "נושא המסה איננו מה שקרוי 'חירות הרצון', המנוגדת באופן עגום כל כך למשנה בעלת השם המוטעה 'ההכרח הפילוסופי', אלא הוא 'החירות האזרחית' או 'החברתית': טיבה וגבולותיה של השליטה שיכולה חברה להטיל בדין על הפרט".¹ גם גבולותיה של מסה זו יהיו גדרות החירות האזרחית, אך אני מניח כהנחת יסוד וכתנאי הכרחי לחירות האזרחית את חירות הרצון. על בסיס חירות הרצון נבנית החירות האזרחית. לאדם בן החורין ראוי לבנות חברה שיש בה מרב החופש האפשרי.

בעולמי שלי, הגדרת חירות הרצון היא הגדרה רדיקלית, כהגדרת הרמב"ם בפרק החמישי מהלכות תשובה. על פי הגדרה זו, האדם חופשי לבחור את דרכו – טובה

משה מאיר הוא ד"ר לפילוסופיה יהודית. בין ספריו: 'שניים יחדיו: פילוסופיה דתית חילונית חדשה'. מנחה קבוצות חשיבה במתודת אפרכסת, ומרכז תחום חוסן לאומי ב'קולות'.

או רעה. אין מערך סיבתי הכופה על האדם את בחירותיו, ומכאן נגזרת אחריותו על מעשיו.

תמונת החירות הזאת מותקפת על ידי המציאות, על ידי התרבות, על ידי ההגות ועל ידי החוק. על ידי המציאות, זו הנשקפת כמערכת סיבתית סבוכה. על ידי התרבות, במיוחד הפלח הפסיכולוגי שבה המורה על סיבתיות בתקופת הילדות המוקדמת הקושרת את האדם בתסביכים ללא התר. על ידי ההגות, המורה על קטגוריית הסיבתיות המהווה חלק מתודעת האדם ואיננה מאפשרת לחירות להתקיים. על ידי החוק, המורה על נסיבות מקלות שהן מערכים סיבתיים שהובילו את הפושע לפשעו וממזערים את אחריותו. אל מול כל אלה עומדת החירות כאידיאה מכוונת, ערכית, המעמידה את האדם כבן חורין וכאחראי למעשיו.

שתי התמונות

ערך החירות מתממש בשתי תמונות: הליברלית והשמרנית. בתמונה הליברלית, ערך החירות מתממש בעולמו של היחיד המשוחרר מכל מחויבות כובלת. בתמונה השמרנית, ביחיד, האטום האנושי, גלומים גם החיבורים למשפחה, לקהילה ולעם. במקום ה'אטום' ניצבת ה'מולקולה', ובמערכת הזאת מתממשת החירות. על פי התמונה הליברלית, אם נחשוב אותה עד סופה, מעגלי הזהות שמעבר ליחיד פוגעים בערך החירות. גם אם אנשים האוחזים בתמונה הליברלית לא יודו בכך, הדבר יבוא אצלם לידי ביטוי במקרה של התנגשות ערכים. הם יעדיפו את חירות היחיד על פני המשפחה, הקהילה והעם. לכן הם יתמכו בזכות ההפלה, ויחתרו להקל על גירושין, לאפשר נישואין בלי מגבלה של זהות, לאפשר בחירה במוות על ידי החולה. לעומת זאת, על פי התמונה השמרנית אם נחשוב אותה עד סופה, הגדרת החירות היא חירות של אדם הרקום במעגלי הזהות. גם אם הם לא יודו בכך ויטענו לחירות הפרט, הכרעותיהם ההפוכות בסוגיות שהוזכרו מוכיחות.

התמונה הליברלית נוטה לאמץ את האידיאה הפלורליסטית. הסיבה לכך היא שאידיאה זו משחררת את היחיד לחיות את חייו כאטום בן חורין. אין כפייה של האחד או של החברה על היחיד לשנות את האותנטיות שלו, קרי את ההתאמה בין הפנימי לחיצוני, בין התודעה לבין אופן החיים שהוא חי. התמונה השמרנית אמביוולנטית ביחס לפלורליזם. מצד אחד, האידיאה הפלורליסטית מתאימה לה. היא בוחנת אידיאה זו לא ביחס ליחיד, אלא ביחס למעגלי הזהות – המשפחה, הקהילה והעם. התמונה השמרנית נוטה לתמוך בפלורליזם המאפשר קיום מלא לכל אחד מהמעגלים האלה. מצד שני, יש בה התנגדות לפלורליזם. אם נרצה לחקור את פשר ההתנגדות הזאת, עלינו לרדת לרובד העמוק של הפלורליזם. הפלורליזם מצווה לאפשר שימה של נרטיב ליד נרטיב, וכדי לעשות זאת צריך לוותר על האמת; שהרי מושג האמת מורה כי יש אפשרות המועדפת על פני חברתה מפני שהיא אמתית. האידיאה

"הוא מגדיר את עצמו אשה במשקל קל..."

הפלורליסטית בנויה על אדני פירוק מושג האמת, בטענה – החזקה – כי אין אפשרות לבדיקה ולאימות. התודעה אינה יכולה להגיע אל הדבר כפי שהוא לעצמו; היא מכילה תופעות, כלומר אופנים שבהם המציאות מצטיירת לה. על כן, אין היא יכולה לבחון את ההתאמה בינה לבין הדבר כפי שהוא לעצמו: והרי התאמה זו היא הגדרת האמת. הפלורליסט, גם אם לא יודה בכך, איננו מאפשר לאדם לטעון כי הוא יודע מה היא האמת וכי הוא פועל על פיה. הוא גם איננו מאפשר לאדם להאמין שהוא אחוז בעמדה אמתית.

המנגנון כאן עדין ומתוחכם. אני חושב שהנקודה הארכימדית היא התמונה הליברלית, תמונת היחיד כאטום, תמונה שהפלורליזם מאפשר ומחזק. השמרן אחוז כאמור בתמונת ה'מולקולה': אטום של יחיד המחובר למשפחה, לקהילה ולעם. מתוך כך – במקרים רבים מתוך ערפל וחוסר מודעות – הוא מרגיש התנגדות לאידיאה הפלורליסטית. הוא מגן על מקומה של האמת, למרות הביקורת הפילוסופית על אפשרות קיומה. הוא עדיין לא מצא את הדרך להחזיק באמת ובאידיאה הפלורליסטית יחדיו. הוא מחפש את השביל אל אחיזה ב'מולקולה' האנושית – המערכת של משפחה קהילה ועם, יחד עם אחיזה באידיאה הפלורליסטית. במציאות, נמצא את השמרן מהוסס ביחס לפלורליזם, בעוד חברו הליברלי מגן עליו בנחרצות.

התמונה הליברלית והתמונה השמרנית נחלקות ביחס למדינה. לדידו של הליברל, המדינה היא מסגרת צורנית שתפקידה המרכזי להגן על זכויות הפרט. לדידו של השמרן, המדינה היא מסגרת המשקפת את מעגל הזהות הרחב – העם או האומה. מכאן נובעים כמה הבדלים, שלעיתים הם דקים ובלתי-מודעים. הליברל יחתור למדינת כל פרטיה, כיוון שהאטום האנושי שהוא מתייחס אליו הוא הפרט. השמרן יחתור למדינת לאום, כלומר למדינה המשקפת את מעגל הזהות הרחב – העם. בארצות הברית יבוא הדבר לידי ביטוי בכך שהליברל יחתור לפלורליזם המאפשר לכל יחיד לממש את עצמו, ואילו השמרן יתאר דמות של אומה ויחתור לחזק את הכלול בה ולהוציא מהכלל את שאיננו כלול בה. הבלבול והעמימות באשר לנקודות המחלוקת שוררים ביתר שאת בישראל, שבה מדברים יותר במונחי "ימין-שמאל" מאשר במונחי "שמרני-ליברלי". כאן, הליברל יחתור למדינת כל אזרחיה, ערבים כיהודים, ואילו השמרן יחתור למדינה יהודית לצד בניית מערכת מיטבית למיעוט הערבי. הליברל יכחיש שהוא מתנגד למדינה יהודית, השמרן יכחיש שהוא מתנגד לזכויות מלאות לכל יחיד ערבי כיהודי – אך אם נחתור לעומק העמדות וליסודותיהן, זה הסיפור. אחר כך אפשר למתן ולשנות אותו, אך היסודות במקומם עומדים ונותנים אותותיהם גם בקומות הגלויות.

השאלה הכלכלית מתעתעת. לכאורה, אין כאן עקביות. אם התמונה הליברלית שואפת למזער את התערבות המדינה בחיי הפרט, מדוע יש נטייה לחיבור בין סוציאליזם לליברליות? אם התמונה השמרנית נוטה למעגלי זהות רחבים, מדוע יש

נטייה לחבר בין קפיטליזם המאפשר ליחיד לצמוח ללא התערבות של המדינה לבין השמרנות?

ההסבר פרדוקסלי. הנה המנגנון: הליברל דואג לקיום מלא של היחיד. יחיד כשהוא לעצמו, איננו יכול להגיע לקיום מלא מבחינה כלכלית. על כן נבנית השיטה הסוציאליסטית: היא פוגעת ביחידים מסוימים כדי לאפשר לכל היחידים קיום שווה. לעומת זאת, השמרן דואג לקיום של מעגלי זהות, שראשון להם הוא המשפחה. הוא מאפשר צמיחה של היחיד, ההופכת לקיום מלא מבחינה כלכלית של המשפחה. הקפיטליזם מתאים לתמונה הזאת, בהנחה שהוא מציע גם מערכת משלימה של פילנתרופיה שבה לא המדינה אלא מעגלי הזהות החזקים מבחינה כלכלית דואגים לחלשים. זה אינו הכרח לוגי, אפשר היה לחשוב על מחברים אחרים. אבל יש כאן זיקה בין רעיונות ומוסדות, היוצרת את מפת המציאות הקיימת.

התמונה הליברלית בעומקה רוצה מהפכה. היא מציבה אידיאה: היחיד וזכויותיו. ואם יש חרב בידה – היא תשאף לשנות את המצב הקיים ולהתאימו למצב הראוי. התמונה השמרנית, לעומת זאת, מעדיפה התפתחות ותהליך. ה'מולקולה' האנושית מכילה, כזכור, חיבורים למשפחה לקהילה ולעם, ומטבע הדברים אלה הם גם חיבורים אל האנשים שחיו בעבר. השמרן מביא בחשבון את המסורת ונותן אמן רב בהיסטוריה.

הליברל והשמרן שותפים בכך שערך החירות הוא ערך היסוד בעולמם. אך הליברל ינסה לממש אותו במלואו כאן ועכשיו, ואילו השמרן יחתור לתהליך הדרגתי שיעצים אותו. לכן, ברגע נתון, השמרן עשוי לאשר מצב שאיננו שיקוף מלא של ערך החירות ואף לבחור בו מלכתחילה. הליברל אינו יכול להשלים עם דבר כזה. בעיניו זאת בגידה בערך החירות. בעיני השמרן – זאת נאמנות לו.

בין שתי התמונות האלו נע המסע שלי. ראשיתו בעמדה הליברלית וסופו בעמדה השמרנית. אך מצב העניינים מסתבך, שכן בהגדרת הזהות שלי אני איש הלכה אורתודוקסי.

תמונה הלכתית אורתודוקסית ליברלית

האם תמונה הלכתית אורתודוקסית ליברלית היא מן האפשר? שני סימני שאלה ניצבים בפני אפשרות קיומה של התמונה הזאת. האחד: לפחות במבט ראשון, התמונה ההלכתית האורתודוקסית עומדת בסתירה לעמדה הליברלית. מקורות היהדות בפרשנותם הפרושית, שעל גביה נבנתה המשנה ובעקבותיה התלמוד ומסורת ההלכה האורתודוקסית, רואים את יחידת היסוד האנושית במשפחה, בקהילה ובעם. בסוגיות הקונקרטיות שצינו ובאחרות – ההבחנה בין יהודי לשאינו יהודי, הגבלת אפשרויות הנישואין, הגבלת אפשרויות הגירושין, הגירור, הבחירה במוות של חסד, ועוד – בכל אלה עמדות ההלכה האורתודוקסית מצויות בסתירה לעמדות הליברליות.

סימן השאלה השני: אנשי מסורת יהודית המאמצים עמדות ליברליות נוטים, בגלוי או בסתר, בידועין או בלא יודעין, לזהויות ליברליות במנעד הזהויות היהודיות. גם אם הם לא יגדירו את עצמם כקונסרבטיבים או כרפורמים, נראה שהם מתקרבים לזהויות הללו. הייתכן, אפוא, איש הלכה אורתודוקסי ליברל? אני חושב שכן, וזאת הייתה זהותי בראשית המסע.

הליברל הדתי האורתודוקסי מבליט בעולם ההלכה של חכמים את הקולות הרואים ביחיד את האטום האנושי הקיומי. קולות כאלה ישנם. אפשר להבין כך, למשל, אמירות ידועות של הלל הזקן. הידועה בהן היא "אם אין אני לי – מי לי" (אבות א', יד). העמדת ה"אני" כנקודה הארכימדית חשובה לבניית תמונת עולם שערך החירות מכונן אותה; החירות שהיחיד הוא הנושא אותה והוא המממש אותה. הלל ממשיך את המימרה באמירה מסייגת: "וכשאני לעצמי – מה אני?", משמע האטום האנושי מכיל חיבורים לאחרים. זאת עמדה אופיינית לליברליזם דתי: לעולם הוא מתון יותר מליברליזם שאיננו דתי. ובכל זאת ההעמדה על ה"אני" הרחוקה מלהיות ברורה מאלהיה בשפה הדתית היא נקודת מוצא חשובה לתמונה זו. הלל הוא גם זה האומר ושר בשיאה של שמחת בית השואבה: "אם אני כאן – הכל כאן" (בבלי, סוכה נג ע"א). המימרה הזאת חריפה מאוד, עד שרש"י בפירושו העמיד אותה כדיבור בשמו של ריבונו של עולם. הליברל הדתי יעמיד אותה כדיבור בגוף ראשון של הלל, ויראה את המשך הציטוט בשמו כתומך בתמונה הזאת: "הוא היה אומר: למקום שאני אוהב, שם רגלי מוליכות אותי" (שם). המדובר בנוסחה הנאמרת בבית המקדש, וכזאת היא מעמידה את העלייה לרגל על הרצון ולא על החובה. זאת אמירה המתאימה לתמונת הליברל, ששיח של זכויות ורצונות מאפיין אותו, לעומת שיח של חובות המאפיין את השמרן. בהמשך אמר הלל: "אם אתה תבוא אל ביתי, אני אבוא אל ביתך; אם אתה לא תבוא אל ביתי, אני לא אבוא אל ביתך". זהו דיבור דיאלוגי בין אדם ובין ריבונו של עולם, דיבור "בגובה העיניים". גם פה נרתע רש"י ופירש את דברי הלל כציטוט של דברי ריבונו של עולם. הליברל הדתי מותיר את המימרה כפשוטה, ורואה בה אב-דיבר ליחס בין אדם ובין אלוהים. הלל מצטרף לאברהם השואל "הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (בראשית י"ח, כה) ולמשה ולאיוֹב המתעמתים אף הם עם ריבונו של עולם. תמונת העולם הליברלית מפרקת היררכיות, בעוד תמונת העולם השמרנית משמרת אותן. זאת הסיבה להבדל בין הדיאלוג בתנועה הקיבוצית הנוטה לליברליות שפירק היררכיות ושלל אף תוארי כבוד של נימוס כגון "מר" ו"גברת" לבין תנועת בית"ר ששימרה את ההיררכיה ואת התארים שהם חלק מהנימוסים ומההדר הבית"רי. בקיצוניותה, המגמה הליברלית שללה אף את התארים "אימא" ו"אבא" ועודדה את בני הקיבוצים לקרוא להוריהם בשמם.

רבן גמליאל, מצאצאי הלל, מביא אף הוא לידי ביטוי גולמי רעיונות המתאימים לתמונת העולם של הליברל הדתי אורתודוקסי. בסדרת משניות במסכת ברכות (פרק

ב', משניות ה'ז) הוא מורה – "איני כשאר כל אדם". לכן הוא מחמיר על עצמו בהלכות קריאת שמע בשבוע חתונתו ומקל על עצמו בהלכות אבלות. בווריאציה על כלל קיים, הוא מוציא את טבי עבדו מכלל שאר העבדים ופוסק ביחס אליו פסיקה ייחודית. ההלכה מעצם טבעה יוצרת נורמה אחת ליחידים שונים. בכך היא עומדת בסתירה לתמונה הליברלית שבה האטום האנושי הוא היחיד שאיננו בר השוואה לאחר. והנה כאן, במסגרת ההלכה, ניתן מקום ליחיד המוגדר כשונה מהאחרים.

רבי עקיבא, גדול חכמי הדור השלישי של בית המדרש ביבנה, אף הוא מביא לידי ביטוי את התמונה הליברלית הדתית. כך מספרת עליו הברייתא: "אמר רבי יהודה: כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה מפני טורח הציבור. וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו – אדם מניחו בזווית זו ומצאו בזווית אחרת, וכל כך למה? מפני כריעות והשתחויות" (בבלי, ברכות לא ע"א). היכולת לבנות מרחב חיים שבו האדם אותנטי, שבו התנהגותו החיצונית מתאימה להמיית לבו גם אם היא ויטאלית, פרועה ואולי אף מוזרה לאחר – היא יכולת הנובעת מהיות האדם היחיד אטום קיום ראשוני. רבי עקיבא נוהג באופן שונה ואולי אף משונה. כרבן גמליאל גם הוא "אינו כשאר האדם". בהיותו איש הלכה, יש לרבי עקיבא צורך להיות חלק מהציבור, יש לו החיבורים ההופכים את הציבור ליחידת הקיום הראשונית. שוב, הליברליזם הדתי לעולם איננו רדיקלי, יש בו היכולת לחיבורי האטום לאטומים אחרים היוצרים 'מולקולה' של קיום.

מעניין שרבי עקיבא הוא אשר הביא את כושר הדרשנות המאפיין את החכמים לכדי אומנות. עליו אומר התלמוד (בבלי, מנחות כ"ט ע"ב) שהיה דורש את קוצי הכתרים של האותיות שכתב ריבונו של עולם בתורתו. הדרשה היא הכלי המבדל את החכמים הפרושים מן הצדוקים; היא הכלי שבעזרתו אפשר לקחת חוק נתון ולחדש אותו. הצדוקים התנגדו לדרשה. תורתם היא תורה שמרנית. הפרושים יצרו את הדרשה, ובכך העמידו את ההלכה המתחדשת. "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש", קובע רבי יהושע (בבלי, חגיגה ג ע"א) קביעה המהווה את נשמת אפו של בית המדרש הפרושי. רבי אליעזר, הסמן הימני השמרני בבית המדרש, מוכיח כי כל חידוש הוא מסורת עתיקת יומין (שם ע"ב). רבי אליעזר הוא האחר של בית המדרש, הוא ה"שמותי": עמדותיו כעמדות בית שמאי, וסופו שהוא מנודה על ידי חבריו. החידוש הוא אחד המושגים השייכים לאשכול המושגים הליברלי. הוא הכלי ליצירת מהפכה ושינוי בהלכה הקדומה. הליברל הדתי מוצא את עצמו בבית המדרש המאמץ את הקו של רבי יהושע ולא את הקו של רבי אליעזר.

מהפכת החכמים הנתפסת על ידי הליברל הדתי כמהפכה ליברלית באה לידי ביטוי על כל צעד ושעל. הלכת החכמים שונה באופן עמוק מהלכת התורה שבכתב. איננה דומה הסוכה התנ"כית לסוכה החז"לית, הפאה התנ"כית לפאה החז"לית וכן הלאה. יש מערכות חדשות שחידשו החכמים ויש מערכות המופיעות בתורה שבכתב שהם

בנו אותן מחדש. עצם השינוי מהווה חידוש, והחידוש הוא כאמור ביטוי לערך ליברלי. אך יש כמה מערכות גדולות שבהן באה המהפכה לידי ביטוי מובהק. אחת מהן היא מערכת דיני המוות. על פי התורה שבכתב, יש קבוצה גדולה של איסורים שהעובר עליהם דינו מוות. חכמים העמידו את דין המוות על ארבע מיתות: סקילה, שריפה, סיף וחנק. הם סידרו את המערכת, העמידו את פרטיה ואופניה. במקביל הם יצרו מערכת של דרישה וחקירה בתחומים אלה, שסופה היה ביטול למעשה של עונש המוות. כך מסכמת המשנה במסכת מכות (א', י) את מפעלם של החכמים: "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלנית. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הן מרבין שופכי דמים בישראל". רבי טרפון ורבי עקיבא ממצים את המהלך של החכמים, והליברל הדתי מוצא התאמה בין עולמם לעולמו. אמנם יש הבדל עמוק, והחוקרים אוהבים להבליט אותו. הליברליזם המודרני יתנגד לעונש המוות מפני שהוא רואה באדם היחיד תכלית לעצמו. מכאן נגזר האיסור על אדם ליטול חיי אדם, מכאן נגזרת ההתנגדות הליברלית לעונש המוות. לעומת זאת חכמים לא ראו את האדם כתכלית; הם ראו בו "צלם אלוהים". מפאת היותו נברא בצלם אלוהים, אסור להרוג אותו. מכאן יצאה המהפכה ששינתה מן היסוד את דיני המוות של התורה שבכתב. הליברל הדתי מודע להבדל, ובכל זאת הוא מוצא התאמה בין עולם ערכיו לערכי החכמים. ראשית, בשל השותפות בשורה התחתונה: שלילת עונש המוות. ושנית, מתוך ההכרה כי ליברליזם דתי הלכתי איננו זהה בכול לליברליזם חילוני מודרני.

בתוך הקבוצה הכוללת של איסורים שעונשם מוות, פרט אחד קובע מקום לעצמו. המדובר בן סורר ומורה, שעל פי התורה שבכתב דינו מוות. זהו ילד שאיננו שומע בקול אביו ובקול אמו, זולל וסובא (דברים כ"א, יח-כא). ההוצאה להורג תמוהה משתי בחינות. האחת, היותו ילד. השנייה, שהוא לא ביצע עברה. חכמים הסבירו זאת כך: "בן סורר ומורה נדון על שם סופו", כלומר נענש על מה שהוא עתיד לעשות (משנה, סנהדרין ח', ה'). דין זה עורר את ביקורתם של חכמים. רבי שמעון תמצת אותה באומרו (בבלי, סנהדרין ע"א ע"א): "וכי משום שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו?!". רבי שמעון הסיק מכאן מסקנה מרחיקת לכת: "אלא לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר". בדרך הדרשה הצליחו החכמים להעמיד לדין בן סורר ומורה תנאים מופלגים שלמעשה אינם מאפשרים את קיומו. למשל – הם למדו בדרך הדרשה כי רק אם אביו ואמו שווים במראה ובקול מתקיים דין המוות (שם). הליברל הדתי רואה במהלך הזה של החכמים מהלך התואם את תמונת עולמו. מעבר למהפכה המבטלת את דין המוות שבתורה, הרי כאן מגן חוק החכמים על רשות היחיד של הנער. מעתה הוא יכול לאכול ולשתות, מבלי שהחוק יתערב בחייו.

כאיש הלכה, הליברל הדתי נתקל בפערים רבים בין ערכיו לבין ההלכה. אל מול ערך השוויון מופיעים ערכים הלכתיים לא שוויוניים – בין גברים לנשים, בין יהודים לגויים. אל מול ערך החירות מופיעים ערכים הלכתיים מגבילי חירויות כגון קשיי גירושין לאישה הרוצה בכך ואיסור המתת חסד לחפצים בה. למעשה, ההלכה כולה היא מערכת לא ליברלית. ההלכה נכנסת אל רשות היחיד ומגבילה את האדם מעבר למגבלות המוסר הכללי. איש ההלכה הליברלי חי את המתח הזה בין הערכים. הוא חותר עד קצה גבול היכולת של ההלכה, למזער את המופעים הלא ליברליים שלה. הוא משתדל להרחיב את המרחב האישי ולמזער את התערבות ההלכה בו. לכן הוא יעודד פסיקה אישית בשאלות אינטימיות, ובכלל יעדיף את ידיעת ההלכה על פני שאילת שאלת חכם. במקרה של צורך בשאלת חכם, הוא יעדיף שהחכם יפרוס בפני השואל את האפשרויות והשואל יכריע ביניהן.

זה היה עולמי במשך שנים רבות, עולמו של איש הלכה אורתודוקסי. אחת המשימות המוטלות על מי שזאת זהותו היא ההנגדה בינו לבין איש הלכה קונסרבטיבי או רפורמי. אנשי הלכה שאינם ליברלים מנסים להגדירו ככזה. הוא צריך לבחון את השאלה בכנות, לעמוד על דעתו ועל הגדרתו העצמית. בשלושה אופנים נבדל איש ההלכה האורתודוקסי הליברל מהקונסרבטיבים ומהרפורמים. האחד: במקום בו הוא לא מצליח להתאים את ההלכה לערכים הליברלים, הוא נשאר נאמן לה. השני: הוא חותר לשינויים במסגרת ההלכה. השלישי: הוא משתייך לקהילה האורתודוקסית אף שיש פערים מהותיים בינו לבין החלקים השמרניים שבה.

ההתרחשויות שהובילו אותי לשינוי

בצעירותי חשבתי שאין סיכוי שאראה שינויים בעולם בסדר הגודל של השינויים שראה סבא שלי. הוא ראה שתי מלחמות עולם, ראה שואה וראה תקומה, ראה את התפתחות התחבורה, התקשורת – מה אני כבר יכול לצפות לראות בימי חיי?

היום אני חושב שכבר עתה, כשאני צעיר בארבעים שנה מגילו של סבי במותו, ראיתי שינויים ותמורות גדולים ועמוקים ממה שהוא ראה. עתה אני מתפנה להתבונן במה שראיתי עד עכשיו, ולנסות לפענח את פשר המאורעות והשינויים.

אתחיל בשינויים פוליטיים. בילדותי, היה "מסך הברזל", המונח שטבע צ'רצ'יל, מושג קיומי של חיי היומיום. בליל הסדר בבית סבי וסבתי היה כיסא פנוי ליד השולחן. הכיסא לא יועד לאלהו, אלא, באופן סמלי, לקרובי משפחה שמעבר למסך הברזל. הגעתם של ה'קרובים' העלומים האלה הייתה התגלמות הבלתי-אפשרי. אמנם פעם-פעמיים נפתחה דלת הפלדה כדי סדק, ובשנות השבעים זכינו שפרידה, בת דודה שלישית של סבתא שלי, ישבה על הכיסא שחיכה לה; אך השערים שבו ונסגרו בחוזקה. לאחר מכן, בסוף שנות השמונים נמוג מסך הברזל, האימפריה קרסה והתפרקה. ברית המועצות נפלה, ומדינות החסות שלה במזרח אירופה השתחררו

מאחזיתתה. כמה מהן התפרקו כמוה: יוגוסלביה, צ'כוסלובקיה. פולין שינתה את פניה. חומת ברלין התמוטטה. באותה עת נדמה היה כי במקום מפלצות מדיניות ענקיות, התארגנה אירופה מחדש במדינות לאום הדוקות-זהות. שקט לא היה באירופה. מלחמות השתוללו, חלקן עקובות מדם חיילים ואזרחים. אך ההתבוננות הורתה כי התשתית הצורנית של החברה, המדינה כשהיא לעצמה – מתקיימת.

אצרף לכאן לא ברצף זמן אלא ברצף טיפולוגי את האביב הערבי, גל צונאמי שאנחנו עדיין מצויים בתוכו. ממעוף הציפור, זה חלק מהשינויים העצומים שאנחנו רואים במו עינינו. הגל הגדול ששינה את פני אירופה המזרחית משנה עתה את פני מדינות ערב. אך יש אופי אחר לשינוי הזה. קריסת המדינות הערביות הובילה להתפוררות התשתית של המדינה. בלוב, בעיראק ובסוריה נאבקים זהויות וארגונים על השליטה במרחב שהיה פעם מדינה. רצח ברוטלי של מנהיגי המדינות, אלימות חסרת מעצורים כלפי האזרחים. כל אלה מהווים בראיית לא המרת שלטון בשלטון אלא התפוגגות האמנה החברתית המדומיינת העומדת בבסיסה של המדינה. דאעש הוא ביטוי צלול להתפרקות: התפרקות הגבול המעמיד מדינה, עם התפרקות הגבול של המוסר האנושי.

על אלה נוסיף את משבר הפליטים הפוקד את אירופה. מעבר למלחמת הדתות והתרבויות, יש כאן תופעה של התפרקות המדינה. כניסת מסות גדולות כל כך משנה את אופיין של המדינות ואת זהותן. כשאני מתבונן במבט מערכתי על כל השינויים האלה, נראה לי כי מדובר בגל ענק שבסופו של דבר איננו התארגנות מחדש של המערכת, אלא התפרקות שלה.

אל השינויים הגיאוגרפיים מצטרפת מערכת תופעות נוספת. שורשיה של הליברליות מצויים בהגות הפוליטית שהובילה למערך ערכי השוויון וזכויות הפרט, וגם במחשבה הפילוסופית ובביטוייה באמנות שהבליטה את היחיד. התנועה הרומנטית הוסיפה לה ממדים של רגש, והורתה על העצמתו לעומת התבונה. המהפכה הפמיניסטית היא תולדת הצירוף של שלוש המגמות הללו. מגמת השוויון באה לידי ביטוי בחתירה לשוויון מוחלט בין גברים לנשים; מגמת היחיד ומימושה בהעצמת זכויות הפרט באה לידי ביטוי בחתירה לזכות האישה על חייה, על חירותה ועל גופה; ואשר להעצמת הרגש – שאותה הביא הפמיניזם לביטוי מיוחד בציבור היהודי-דתי, בדמות מהפכת לימוד התורה לנשים, שזרם בולט בתוכה דיבר על אופן לימוד-תורה נשי, חדש, המבליט את הרגש הנשי החסר אצל הלומדים הגברים (זאת בצד מגמה אחרת, המבליטה את השוויון בממד התבוני בין גברים ובין נשים). כל עוד אלה היו פני הדברים, הייתי שותף למגמה הזאת. אלא שהתבוננתי וראיתי שהמהפכה הפמיניסטית עברה, בחלקה, לשלב חדש. כדי להגיע לשוויון מלא, החלה מגמה לבטל את השונות שבין גבר לבין אישה. ההבדל האונטולוגי בין המינים עורער בדרכים מדרכים שונות: עוד ועוד הבחנות נתפסו כהבניות מלאכותיות ומגמתיות. כשהבחנתי

בכך, הרגשתי שהמגמה הליברלית הפריזה מעבר למידה, והיא מאיימת עתה על מה שנתפס בעיניי כשורש הקיום האנושי והתרבות: על הזהות.

תופעה דומה ראיתי בתחום הלהט"בים. מגמות השוויון והיחיד וזכויותיו הובילו להעצמת המאבק לזכויות בעלי הזהויות המיניות השונות. ישנו מאבק כללי אוניברסלי, ומאבק ייחודי בתחום היהדות. אני שותף למאבק הזה ורואה בו חובה מוסרית ודתית. הניסיונות להתעלם מהבעיה, להציג את התופעות הללו כסטיות, להציע טיפולי המרה – כל אלה נראים בעיניי כרעה חולה מוסרית ודתית. ושוב, כל עוד אלה היו פני הדברים, ראיתי בשותפותי במאבק הזה שותפות במגמה הליברלית שהוא נגזר ממנה. אלא שגם כאן הבחנתי שהמאבק צועד צעד נוסף ונוגע בגבולות הזהות. כדי לייצר שוויון, ישנן מגמות המבטלות את הזהות המקורית – 'גבר' ו'אישה' – וכך, כביכול, עוקרים את בעיית ההדרה מעיקרה. אם שום אדם אינו 'גבר' ואינו 'אישה', אין הבדל בין חבירה של איש ואישה לבין חבירה בין בני אותו מין. אלא שביטול הזהות נוגע מנקודת מבטי לערעור האטומים האנושיים עצמם, להתפרקות הזהות – והתפרקות זו מערערת את הקיום של היחיד ושל החברה.

לא בכדי השתמשתי כאן במושג "התפרקות". הוא מהווה את המכנה המשותף לבעיית הזהות העולה מהסוגיה הפמיניסטית והלהט"בית, ולבעיה הקודמת של התפרקות המדינה. המסקנה שלי מהתבוננות הכוללת בתקופתנו היא שהמאפיין שלה איננו מאבק בין תמונה לתמונה, אלא מאבק בין תמונה לבין התפרקות. התרבות האנושית השכילה לייצר תשתיות צורניות המארגנות את חיי היחיד ואת חיי הקבוצות. היו מחלוקות בין האוחזים בתמונה אחת לאוחזים בתמונה אחרת, היו מחלוקות ביחס לאופן השינוי שיש לחולל בתמונות עם ההתפתחות על ציר הזמן; אבל המאפיין את נקודת הזמן שלנו, שהמחלוקת נלקחו אל הקצה. כאן האיום איננו בתמונה זו או אחרת או במקצב זה או אחר של שינוי. כאן האיום הוא בהתפרקות עצם התשתית. האיום הזה גורם לי לשנות את עמדתי, מפני שאני רואה בו סכנה חמורה לקיום האנושי.

לאילו תשתיות של הקיום האנושי יש סכנה? ליחיד המוגדר על ידי מגדרו, על ידי זהותו הדתית והלאומית. למשפחה, שהיא קבוצת הקיום הבסיסית. לעם, שהוא איחוד היחידים והמשפחות לקבוצת זהות אחת. היחס בין העם לבין המדינה הוא סוגיה כבדת משקל, נחלקו בו אוחזי תמונות שונות. אך ערעור על המדינה יש בו מכנה משותף עם הערעור על הזהויות, והוא – מגמת ההתפרקות. כאשר מפרקים תשתיות, ההבדלים בין התמונות השונות זניחים. אפשר בקלות לראות כל תשתית וכל זהות כהבניה מלאכותית, ולפרק את הכול. המאבק נגד מגמה זו מצריך קואליציות חדשות, ביניהן – בין ליברלים ישנים לשמרנים ישנים. יש כאן איום חדש, המצריך שמרנות מזן חדש: שמרנות של המבנה הצורני של התרבות.

המאבק על השפה

המאבק אינו מסתיים בזירת הזהויות ובזירת התשתית החברתית, הלא היא המדינה. התשתית של התשתיות – של הזהויות ושל הסדר החברתי – היא המושגים. המושג הוא הגדרה, וההגדרה כשמה כן היא: שימת גדר בין הישים. ההגדרה של "סוס" שמה גדר בקבוצת היונקים. בתוך הגדר כלולים הסוסים, ומחוצה לה מצויים היונקים שאינם סוסים. ההגדרה היא מנגנון משוכלל של המילים. בראשית היו המילים, אחר כך באו הפילוסופים ואנשי המדע והפכו אותן להגדרות. המילה 'סוס' מבטאת מה שמבטא המושג המוגדר 'סוס', אך במידה פחותה של דיוק. המילים והמושגים הבאים בעקבותיהן הם כלי הכרחי להתמצאות בעולם. ללא המילים והמושגים, המציאות היא כאוטית לאדם, והוא אינו יכול להתמצא בה ולפעול בה. ביטוי לטענה הזאת נמצא במקורות היהדות. כשריבונו של עולם מכיר בבדידותו של האדם כבעיה, הוא יוצר חיות שונות כדי לחפש לו "עֶזְרַךְ כְּנֶגְדּוֹ". מנגנון החיפוש מורכב משני שלבים. האחד הוא שיום: "יִקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה". השלב הבא בעקבותיו הוא בדיקת ההתאמה: "וְלֹאֲדָם לֹא מֵצָא עֶזְרַךְ כְּנֶגְדּוֹ". ואז, כשריבונו של עולם יוצר לאדם את העזר כנגדו, ממחר האדם לשיים אותה באומרו: "זֹאת הַפֶּעַם עֲצָם מַעֲצָמִי וּבִשְׂרָ מְבֹשְׂרִי. לְזֹאת יִקְרָא 'אִשָּׁה', כִּי מֵאִישׁ לִקְחָהּ זֹאת" (בראשית ב', יח-כד).

לשיטת השפה – המילים, המושגים וההגדרות – יש חיסרון: מקרי השוליים והגבול. מקרה הגבול יכול באותה מידה להיחשב מחוץ לתחום ובתוכו, אך הוכרע לגביו כך או אחרת. מי שמערער על הקביעה ביחס למקרים אלה, מערער על שיטת ההמשגה כולה. במקורות היהדות בא הערעור הזה לידי ביטוי בסיפור על רבי ירמיה. רבי ירמיה התייחס לגבול שקבעו החכמים ביחס לגזול שנפל משובך. על פי קביעתם, אם המרחק הוא עד חמישים אמה, חזקה שהגזול נפל מהשובך, ועל כן הוא שייך לבעל השובך. מעבר לחמישים אמה אין חזקה, על כן הוא שייך למוצא. רבי ירמיה הקשה: מה יהיה אם רגלו האחת היא בתוך חמישים האמה, ורגלו השנייה מחוץ לתחום זה? על כך שהקשה קושיא זו, הוציאו אותו מבית המדרש (בבלי, בבא בתרא כג ע"ב). השופט משה זילברג הסביר בספרו 'כך דרכו של תלמוד' כי הסיבה להוצאתו לא הייתה חוצפתו, אלא הערעור שהוא מערער על שיטת הגבול שהיא התשתית לשיטת ההלכה. הגבול המשפטי שייך מבחינה טיפולוגית לשאלת ההמשגה. ההמשגה היא הגדרה, ועל כל הגדרה אפשר להקשות את קושיית רבי ירמיה. הגדרנו "סוס". האם "סוס פוני" כלול בהגדרה או לא? המצב מעורפל. אפשר להכליל אותו ואפשר שלא להכליל אותו. כל הכרעה תהיה לא מדויקת. "סוס הפוני" כמוהו כאותו גזול העומד ורגלו האחת בתוך הגדר והשנייה מחוץ לה. יש אי דיוק בהכללת סוס הפוני בקבוצת הסוסים. אך תמיד יהיה אי דיוק בשוליים. האלטרנטיבה, הסרת הגדרות, היא הישארות בכאוס מסוכן.

מי שמתבונן במציאות האנושית והחברתית היום מגלה שיש קול המערער על שיטת ההגדרה. אנשים לא רוצים להגדיר את עצמם "דתי" או "חילוני". יש ערעור על הגדר שבין "איש" ל"אישה". אמנם תמיד היו גוני ביניים, אך הם לא הובילו להתנגדות להגדרה. היום ישנה התנגדות לעצם ההגדרה, כמו גם לסמליה כגון – הכיפה.

אני רואה את התמונה המערכתית הגדולה: ערעור על כל תשתיות הסדר והגדרות. מה שהחל כתנועה ליברלית מהקבוצה אל היחיד, ממשיך בפירוק המסגרות הקבוצתיות האישיות ואף את גדרות השפה. האיום הזה מטלטל אותי וגורם לי לשנות את תמונת עולמי.

תמונת עולמי החדשה

תמונת עולמי החדשה איננה מבטלת לחלוטין את הישנה, אך היא משנה אותה באופן עמוק. עכשיו אני רגיש יותר להתקפות על יחידות הזהות – הזוג, המשפחה, העם. היחיד חשוב לי, אך לא במחיר פירוק מעגלי הזהות הללו. כדי לשמור עליהם, אני מוכן היום לשלם מחיר באזור זכויות היחיד. ערך החירות הוא גם עכשיו הערך החשוב במערך הערכים שלי, אך אני מוכן לוותר על פלחים ממנו כדי לשמור על תשתיות הקיום – הסדר, הגבולות, המולקולות החברתיות. אינני שמרן במלוא המשמעות של המושג, אך אני נוטה יותר למחוזות הללו.

מבחינה כלכלית, אני נרתע מהסוציאליזם, מפני שמנקודת מבטי הוא חוטא בחטא הפירוק שהצגתי. הוא מפרק את הרכוש הפרטי, ובמופעיו הרדיקליים, בקיבוצים הקלאסיים, הוא פירק גם את התא המשפחתי. הליגה המשותפת, הקריאה להורים בשמותיהם הפרטיים, כל אלה היו חלק מהניסיון הקיבוצי; ניסיון לשלוח יד במרכיבי הסדר והגבולות של הקיום האנושי. מנקודת מבטי היום, פגיעה בתשתיות הסדר האלה כמוה כפריצת הגדרות השפה, כערעור על המדינה, כערעור על המשפחה ועל העם. אני רואה אותם כמבנים שבריריים שהחברה האנושית בנתה כתריס בפני כוחות הכאוס המאיימים עליה.

באותה מידה שאני נרתע מהסוציאליזם, אני נרתע מהקפיטליזם המופרז. כשם שאפשר לפגוע באטום האנושי על ידי ביטול הרכוש הפרטי, אפשר לפגוע בו על ידי ניפוח שלו מעבר למידה. השמירה על המידה הנכונה היא הנדרשת בעת הזאת. שמירת המידות היא שמירת הגבולות, שמירת ההגדרות והגדרות.

מבטי על מפעלם של החכמים השתנה. לא ביטלתי את נקודת המבט הליברלית שהצגתי, אך הוספתי עליה את נקודת המבט השמרנית. אני רואה היום כיצד בצד המהפכה שחוללו חכמינו, הם נעזרו בהעצמה כדי לשמור על הזוג, על המשפחה ועל העם. מהפכנות בלולה בשמרנות היה מפעלם, ואני מנסה לרקוח מרקחת דומה לנוכח אתגרי ימינו. כאיש הלכה אני חותר למקרב את חירויות היחיד בגבולותיהן, אך היום

אני מוכן לוותר על חלק מהן כדי לשמור על מעגלי הזהות. השוויון בין המינים הוא ערך שאחתור אליו, אך המערך המסורתי, ששוויון זה אינו מתממש בו במלואו, צריך לדעתי להשתמר כדי לייצר את מתח האיזונים.

ראיתי כיצד הליכה עם מגמה אחת בלי להגביל אותה יכולה להוביל להתפרקות, ועתה אני מנסה ליצור את האיזון כדי לשמר את מרבית הערכים באופן מיטבי.

1. ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ז, עמ' 3.

תנ"ך ופוליטיקה: הציונות בגרסת הרב בני אלון

את המאמר שלפניכם, שיועד במקור לגיליון 2 של 'השילוח', כתבתי מתוך שיחות שקיימתי עם הרב בני אלון, מורי ורבי האהוב, בעת ביקורי-יחולים בביתו בסתיו האחרון. המחלה מנעה ממנו את הדיבור, והשיחות בינינו התקיימו בלחישת ובפתקים; את המאמר המגובש העברתי לעיונו והוא החזיר תיקונים באמצעות אמונה, רעיתו. למרות זאת, הרב בני העדיף שלא לפרסם את המאמר במצב שהיה נתון בו. הוא חש כי אין זה ראוי שאדם המרותק לביתו ורחוק מהעשייה הפוליטית הממשית יביע עמדה בסוגיות הציבוריות. אני עצמי לא חשתי בעיה: בשיחות עמו ניכר עד כמה היה מעורה בכל ההתפתחויות המדיניות ובנבכי המשחק הפוליטי, וניתוחיו היו חדים וייחודיים, כפי שהיו תמיד - קולעים אל השערה ומדייקים את התמונה הרחבה של הזירה המדינית.

חוסר הנוחות מפרסום מאמר מדיני בידי מי שאינו נמצא בפועל בשדה העשייה הפוליטי שיקף תכונה נדירה, שאפיינה את יחסו למערכת זו מרגע שבחר להיכנס אליה לפני כחמש-עשרה שנה: הוא כיבד את השדה הפוליטי ואת הפוליטיקאים. אלון לא היה תמים, ורשת האינטרסים הייתה גלויה לפניו; אבל הוא התרחק מהציניות הרווחת בשיח על הפוליטיקה בישראל - הן מצד המסקרים את התחום, הן מצד חלק מן הנוטלים בו חלק הנכנסים לכנסת מתוך הבטחה "לא להיות פוליטיקאים". הרב בני אלון נכנס אל השדה הפוליטי כמי שנכנס למקום שיש בו אחריות גדולה, שמתקבלות בו הכרעות חשובות, מקום שבו מתבטאת הריבונות היהודית והעם מממש את עצמו כקולקטיב. כשנכנס לכנסת פנה אל תלמידיו וביקש שמעתה ואילך לא יפנו אליו כ"הרב", כי התואר לא רלוונטי בעת שהוא משרת את הציבור כחבר כנסת. אף שנכנס לכנסת כנציג מפלגה שנמצאה בקצה הימני של הקשת הפוליטית בישראל, הכבוד הבסיסי הזה, לצד נועם הליכות וקסם אישי, הולידו מערכת ענפה של קשרי אמון ועבודה עם חברים מכל סיעות הבית, במהלך 13 השנים שעשה בכנסת ובממשלה.

דמותו של הרב בני אלון, אישיות ייחודית שהקדישה את חייה ללא שיוך לתקומת ישראל, מתוך תודעה אמונית עמוקה, ראויה לתיאור במאמרי זיכרון שונים ובספר שבוודאי עוד ייכתב; כאן רק נקדים כמה מילים על דמותו הציבורית ומקורות יניקתו.

*

נביא לגויים. הרב בני אלון בכינוס של ארגון
השדולות למען ישראל בושינגטון, סתיו 2011.
צילום: Israel Allies Foundation

בנימין אֶלון נולד בירושלים בסתיו תשט"ו (1954) להוריו, השופט מנחם אלון (תרפ"ד-תשע"ג, 1923-2013, לימים המשנה לנשיא בית המשפט העליון וחתן פרס ישראל) ורות לבית בוקסבוים, תבדל"א. את מפעלי חייו החל כבר כנער בעל כישורי מנהיגות וחזון: הוא הוביל מחאה נגד פעילות מיסיונרית בזיכרון יעקב, ובמקביל הנהיג את הקמתו של "ביטאון נוער דתי" ושמו "בעצם", שהפך לבמה רבת משמעות בשנים המעטות שראה אור. אפשר שאלה היו שני קטבים שאפיינו את פעילותו גם בהמשך הדרך - קוטב אחד של חתירה מתמדת למימוש "התורה הגואלת" שינק מהרב צבי יהודה קוק ובית מדרשו (שאליו נכנס בסערה בגיל צעיר ונותר קשור בו עד יומו האחרון), ללא חשש וללא אפולוגטיקה, וקוטב שני של טיפוח מרחבים משוחררים של יצירה, כתיבה ושיח, שקיבל ביטוי גם בהמשך חייו בכינון "ספריית בית אל" ובעיצוב "בית אורות" כבית מדרש החותר ליצירה חופשית.

לאחר שנים מעטות בישיבות הוסמך לרבנות ושימש כרב קיבוץ שלוחות בעמק בית-שאן, ובהמשך לימד בכמה ישיבות, עשה בשליחות חינוכית בארה"ב והיה ראש ישיבת "בית אורות". אלון, יליד ירושלים המחולקת, היה מעורב במשך שנים אלו בשלל פעולות של היאחזות יהודית וגאולות בתים במזרח העיר, אך הסכמי אוסלו הוציאו אותו מבית המדרש ומהעשייה הספרותית אל הזירה הפוליטית - בתנועת המחאה "זו ארצנו" ובמאבק על חזיון הריבונות הישראלית בירושלים, עד שהוזמן להתמודד לכנסת הארבע-עשרה במסגרת רשימת "מולדת". בכנסת עשה יותר משנים עשרה שנה, שבמהלכן פעל לאיחוד מפלגות הימין ועמד בראש מפלגת "האיחוד הלאומי". אלון כיהן כשר התיירות בממשלת שרון השנייה עד לפיטוריו על ידי ראש הממשלה לקראת אישור תכנית ההתנתקות. במהלך כהונתו המשיך אלון לפעול, בין השאר, לחיזוק הריבונות הישראלית בירושלים - דחיקת הרשות הפלסטינית ממנה, התיישבות יהודית במזרח העיר ובלימת טבעת הבנייה הבלתי חוקית סביב 'האגן הקדוש' - ולטיפוח תמיכה בעמדות הישראליות בפרלמנטים ברחבי העולם ובמיוחד בקונגרס האמריקני, שבו נהנה מקשרים טובים.

אך שנמנה, במובהק, עם האגף ה"אמוני" של הציונות הדתית - כלומר זה הרואה בתקומת ישראל חלק מתהליך גאולה - ראה אלון את השאלות המדיניות והאסטרטגיות ככאלה שמחייבות התמודדות ריאלית ופוליטית, ולכן דחף כל העת ליצירתה של "תכנית מדינית" על בסיס תפיסת העולם הימנית, תכנית שתושתת על הבנת המערכת הבינלאומית ואילוץ המצב הגיאופוליטי של ישראל. ב-2003 הוא גיבש ברוח זו את "המתווה האזורי לשלום", שגרסה מעודכנת שלו - אחרי ההתנתקות ומלחמת לבנון השנייה - הופיעה ב-2007 בשם חדש, "היוזמה הישראלית", ואותה ניסה לקדם (גילוי נאות: כותב שורות אלו היה מעורב בניסוחה ומיתוגה). לא היה מדובר רק בעניין שיווקי: כפי שכיבד את המערכת הפוליטית, אלון גם כיבד את

האינטואיציות של החברה הישראלית, שעיקר מעייניה אינו מימוש חזונות נשגבים אלא ביטחון ושגשוג, שרידות ויציבות.

כבר כשימש בתפקידים רבניים טווה אלון קשרים משמעותיים עם קבוצות של גויים אוהבי ישראל, מבני המקצה ביפן עד לכנסיות וארגונים פרוטסטנטיים בארה"ב, באירופה ובאפריקה. הוא טיפח קשרים אלה מסיבות פרגמטיות, כלומר בשל הצורך של מדינת ישראל בבעלי ברית אמתיים, ולא פחות מכך מסיבות תיאולוגיות ומטא-היסטוריות: את תהליך שיבת ציון הוא ראה, כרבותיו, כעניין בעל משמעות אוניברסלית, שיש לטפח את הבנתו כמימוש חזון הנביאים. בשנותיו האחרונות בכנסת החל ליצור מערך בינלאומי של תמיכה בישראל בפרלמנטים בכל רחבי העולם, מערך שהמשיך לטפח אחרי שהחליט שלא להתמודד לכנסת השמונה עשרה. באביב 2016 הוענק לאלון פרס מוסקוביץ' לציונות, על מכלול מפעליו לחיזוקה של ירושלים המאוחדת ועל היותו פורץ דרך בגיבוש התמיכה הבינלאומית בישראל.

*

כאשר כתבתי מפיו של הרב בני את המאמר הזה, גם אני הופתעתי. למדתי ממנו ועבדתי אתו, אבל עד שהתיישבתי לכתוב את השיחות הללו לא הייתי ער עד כמה דבריו הם דברי הרב צבי יהודה קוק, עד כמה "התורה הגואלת" דיברה מגרונה.

הרושם הזה התחזק עוד יותר כאשר שמעתי את דברי בני משפחתו אחרי הסתלקותו; אכן, הדברים הללו מייצגים היטב את עולמו - ומבחינה מסוימת את עולמו של דור שלם, רב פעלים. אני סבור שהשנים רק חושפות את האמת ההיסטורית והמדינית הגלומה בתפיסה הזו, אותה תפיסה שהטיוח בה "משיחית" ככינוי־גנאי, ושכוחות רבי עצמה השמיצו בשיטתיות בלי לעמוד כלל על הטוב והאמת שבה.

עולמו של הרב בני אלון היה עולם מורכב ופשוט גם יחד. הוא היה אדם חם ולבבי, שהביט ישר אל האנושי והפשוט שבבן שיחו; אך בה בשעה היה אינטלקטואל מבריק וערני, שראה לעתים כמה מהלכים קדימה מעבר לבני שיחו. אמונתו הייתה בוערת והתמסרותו למה שהיה בעיניו רצון ה' הייתה מלאה, אך הוא היה רחוק מהתחסדות או פרישות, דוגמטיות או קנאות: רוח טובה של אהבת העולם והאדם נשבה ממנו. מעטים הם אנשי הציבור שכל פועלם לשם שמיים; דומני שזכיתי להכיר דמות נדירה כזו, ולוואי ולמדתי ממנו דבר.

יואב שורק

אני מבקש להודות לאמונה אלון, אשת בריתו ושותפתו של הרב בני בכל מפעליו הציבוריים, גם על המאמר הזה - שנכתב בזכותה ומתפרסם בעידודה.

בני אלון

השלום שאחרי נתניהו

נתניהו מצליח במשימת הבלימה ההיסטורית שנטל על עצמו, אך ישראל זקוקה לחזון מודולרי וריאלי של פתרון הסכסוך כדי לשמר את הישגיה. חזון שלא יתעלם מאופייה הייחודי של הציונות, כתנועה המעוגנת בריאליה הגיאופוליטית אך ניתנת להבנה ולהצדקה רק מתוך הנראטיב המקראי המטא-היסטורי

א

שורשיו של הסכסוך הישראלי-ערבי, המדמם כבר כמאה שנה, נעוצים בזעזוע ההיסטורי יוצא הדופן שחוללה הציונות: הגעתם של היהודים אל פלשתינה, לבו הצחיח-למחצה של מרחב ערבי-מוסלמי, היאחזותם בארץ ושינוי פניה הדמוגרפיות עד כדי הקמתה של מדינת לאום יהודית בעלת אוריינטציה מערבית. רעידת האדמה הזו חוללה שינוי בחייהם של מיליוני בני אדם ועמים רבים: מאות אלפי ערבים נדחקו במהלך מלחמת העצמאות מתחומי מדינת ישראל שזה עתה נולדה, ומצאו את עצמם במרחב הערבי שסביבה; מאות אלפי יהודים נדחקו באותן שנים עצמם משורה של מדינות ערביות ומצאו את עצמם במדינת ישראל הצעירה. חילופי האוכלוסין הללו, שהולידו את בעיית הפליטים, ממחישים יותר מכל עובדה אחרת את מהותה של המהפכה הציונית; לא במקרה, הם נותרים עד היום לב-לבו המיתי של הסכסוך כולו, וזאת על אף שחלפו מאז שלושה דורות וכמה מלחמות.

אילו היה זה עימות לאומי או סכסוך טריטוריאלי גרידא, כפי שרבים מדי מתפתים לחשוב, הוא לא היה מתמשך לאורך זמן רב כל כך, מתעקש שלא להיפתר, ומצרף דור אחר דור למעגלי הדם והשכול. מי שדבקים בתיאוריות המקובלות של ניתוח מערכות בינלאומיות ובפרקטיקות השגרתיות של פתרון סכסוכים, נידונים להתאכזב פעם אחר פעם, ולא יועילו דשאים מוריקים, רצון טוב ומיליארדים של דולרים; הסכסוך הזה "גדול" יותר, עמוק יותר, ונוגע במישורים שהם לרוב מעבר לאופק של השיח המתנהל בחוגים למדעי המדינה. אנו מורגלים בחשיבה המגבילה את עצמה

לדברים שהיא יודעת להסביר, אך המציאות אינה נגזרת על פי הגבולות הללו. הנה, בשל כך נתאחרה בשנים רבות ההכרה של המערב בעוצמתם של המיתוסים הדתיים ובמרכזיותו של האסלאם בדינמיקה של המזרח התיכון; ובשל אותה סיבה עצמה, נרתע השיח על הסכסוך הישראלי ערבי מלהכיר בגרעין החיוני ביותר שלו: תנועת שיבת ציון כמימושו של נראטיב מקראי, החורג מכללי ההיסטוריה הרגילים גם אם הוא מתנהל בתוך חוקיה.

הרי הדבר ידוע: אף שמדינת ישראל היא פרייה של תנועה לאומית, אין המפעל הציוני בגדר אותה "התעוררות לאומית" שגורה, של עם המגיע לתודעה לאומית ומנער מעליו שלטון זר; אף שיישוב הארץ ביהודים היה פרייה של התנחלות, אין הציונות גילוי של "קולוניאליזם" אופייני, שבו מעצמה מבקשת לחלוש על אוצרות טבע או להטביע את השפעתה הרחק מן הטריטוריה הטבעית שלה; אף שבהתגבשות היישוב העברי היה מעבר מקהילות ללאום, אין תקומת ישראל איחוד של שבטים בעלי ריבונות מקומית לכלל ישות פוליטית. מה שהתרחש בארץ ישראל במאה העשרים הוא תהליך חריג מכל בחינה של ריאליה היסטורית: קיבוץ גלויותיו של עם שחי בגלות, בתפוזות כזאת, במשך מאות ארוכות, אל כברת ארץ שאיש לא שיער שתשוב להיות בעבורו מולדת ממשית. זוהי התרחשות בקנה מידה תנ"כי, שאינה מתאימה אלא לעולם המושגים ולדרכי החשיבה של המטא-היסטוריה המקראית.

אלא שאיננו מדברים, בגלוי, מטא-היסטוריה. אחד ממאפייניה של המהפכה הציונית עצמה הוא ההתנערות מהשפה הדתית, המייחסת את ההתרחשויות לאלוהים, ואימוצה של שפה מודרנית, חילונית ומדעית, התולה את הכול בבני אדם. ואין זה עניין צדדי או מקרי: דווקא חילונה של השפה הוא שאפשר את מימושה של הגאולה שעליה התפללו דורות. נטישת השפה הדתית ואימוצה של שפה אנתרופוצנטרית, לאומית, פוליטית-היסטורית, הובילה לאותה נטילת אחריות. מי שחולל את הפלא, לימד שירו הפופולרי של שמואל בס, "זו ידך, ידך היא הנוטעת". הציונות הצליחה בזכות הברירה שלה מן השפה הדתית-משיחית אל השפה החילונית של הפוליטיקה המפוכחת, מן הציפייה השמימית לגאולה אל הנטילה הארצית של גורלנו בידינו. אפילו בתוך התנועה הציונית, ניצחנו של הרצל על אחד העם היה ניצחון החשיבה המעשית, המבקשת לפתור את הבעיות הקיומיות של היהודים, על פני החשיבה הדוחה את פתרונן של אלו מתוך שהיא טרודה בשאלות של רוח האומה.

הפחד מפני גלישה להתנהלות לא רציונלית בשל אימוץ נראטיב משיחי הוא פחד מוצדק – אך אסור לו לסמא את עינינו ולגרום לנו להתכחש למציאות, להתעלם ממרכיבים מסוימים בה רק כיוון שאינם מתאימים לתבניות הרציונליות. ה"משיחיות" הפכה בשיח הישראלי למילה גסה, שבעזרתה מהלכים אימים על רבים המאמינים ביסודות החיוניים של הציונות; אך אין ריאליזם ישראלי יכול להתקיים בלי הכרה ביסוד המשיחי, תוך תחימת קווים ברורים המבחינים בין אופן הבנת המציאות לאופן

ההתנהלות בתוכה. המפעל המתממש מול עינינו הוא מפעל מיתי, משיחי, מקראי; האופן שבו הוא מתממש, והאופן שבו נדרש מאתנו לנהל אותו הוא ריאלי, פוליטי, לעתים אף ציני. מדינאי המבקש להנהיג את ספינת הציונות, כמו גם יועציו ומבקרי, נדרשים לעורמת המדיניות ושיתופי האינטרסים, לפיכחון קר ואכזרי ולהבנת יצרי לב בני אדם. כך הבנתי את דברי רבי ומורי הרב צבי יהודה קוק, שהסביר את דברי ישעיהו (נ"ב, ח) "קול צִפִּיךָ נִשְׁאָר קוֹל, יַחְדּוֹ יִרְנְנוּ, כִּי עֵין בְּעֵין יֵרְאוּ בְּשׁוֹב ה' צִיּוֹן" כמודל לאופן ההתבוננות הנדרש בהיסטוריה בעת שיבת ציון: שתי עיניים המתבוננות במקביל; האחת רואה את התמונה הכוללת, שבה אלוהים מגיע בהיסטוריה את ישראל לשוב לארצו, והשנייה מתבוננת בעיניים פקוחות, אנליטיות ואנושיות על הדינמיקה המעשית, הפוליטית, ההיסטורית, הסוציולוגית, האסטרטגית שבה התהליך הזה מתממש, על סכנותיו ומשגיו, הזדמנויותיו ותפניותיו.

האמת היא שהמבט המיתי נדרש לא רק כדי להבין את תהליך שיבת ציון, אלא אפילו כדי להבין מי הם השחקנים המצויים בזירה. בלי הממד המיתי אין "עם ישראל" כישות בעלת היסטוריה של אלפי שנים, אלא התקבצות פליטים מארצות שונות שחולקים גורל אכזר ומבקשים לכונן כאן ארץ-מקלט. בלי הממד המיתי, המכיר במושגים "שנאת ישראל" ו"תעודת ישראל", גם אין כל הסבר ראוי ליחס הטעון כל כך, לטוב ולרע, שנוקט העולם למה שמתרחש בפינה זו של הלבנט. אלה הם הכוחות הפועלים בזירה, וניתוח רציונלי אמתי אסור שיתעלם מהם. בדיוק כשם שהחשיבה הרציונלית-מדעית אינה יכולה לצרור את המציאות עצמה, שפלאיה גדולים לאין שיעור מיכולת התפיסה של הלוגיקה האנושית, כך צריכה החשיבה הרציונלית-אנליטית במיטבה להכיל את המציאות המיתית ולא להתכחש לה. כשם שהמדע למד להכיר את האנומליה של המים, שתכונותיהם הפיזיקליות שונות מאלו של החומרים האחרים, או את האופי הכפול, הגלי והחלקיקי, של האנרגיה – כך ההתבוננות המפוכחת על ההיסטוריה חייבת להכיר בקיומן ובייחודן של התופעות, ולא לאנוס אותן אל תוך תבניות יצוקות-מראש הכושלות פעם אחר פעם בהבנת המציאות.

המבט הכפול הזה מבלבל וחמקמק. לא פעם מי שנחשפו להתבוננות המשיחית, בעיקר אנשים חדורי אמונה דתית, התרגלו לזלזל בהתבוננות המעשית והממשית ולראות בה דבר נחות ושולי שניתן לדלג עליו. בשירת "עוצו עצה ותופר" ובאמונה יוקדת חשבו כמה מחבריי שאפשר להתעלם משאלות קשות, לוותר על הזירה הפוליטית ולנהל שיח שבו הממד הקיומי והביטחוני טפל לחזונות נישאים של גאולה המתעלה מעל הזוטות הללו. מי שמימשו בהתנהלותם את התפיסה של "עין בעין" הם דווקא מנהיגי החילוניים של הציונות, שהבינו כמושכל יסוד את ההכרח והחשיבות שבשפה החילונית והפוליטית, והתנהלו אך ורק בתוכה. זאת אף שהם ידעו היטב שבתשתיתה של אותה שיבת ציון שהם מנהיגים עומד עניין החורג מן השפה הזו.

די בגירוד קל של פני השטח כדי לחשוף את העומקים המקראיים שהניעו את האישים שעמדו בנקודות הארכימדיות שיחדיו חוללו את המהפכה הציונית, מהרצל ועד נתניהו. כך, למשל, האמונה של דיוויד לויד ג'ורג' הניעה אותו לתרגם את האינטרסים הבריטיים במזרח התיכון לכדי הצהרת בלפור, שהעניקה לציונות דחיפה שקשה להפריז בערכה, והמשיחיות הבלתי מוסתרת של דוד בן-גוריון אפשרה לו להנהיג את התקומה נגד כל הסיכויים ולתמרן בין המעצמות עד לביסוסה של ישראל כמעצמה אזורית. כששאלו את גולדה האם היא מאמינה באלוהים, היא השיבה שהיא מאמינה בעם ישראל, והוא מאמין באלוהים. זו בעיניי תשובה נפלאה, המבטאת את התודעה שהובילה רבים ממנהיגי הציונות. דווקא החברה הדתית לא הצליחה להנחיל לעצמה את החידוש העמוק המונח בתורת הרב קוק, שלפיה לב האמונה אינו המונותאיזם, המקום של אלוהים בחיי האדם, אלא התיאולוגיה הפוליטית, זו שבה האלוהי מתגלה מתוך הפעולה האנושית ההיסטורית. והרי כך אנו מתפללים בראש השנה: "וידע כל פֿעול כי אתה פֿעֶלְתָּ, ויבין כל יצור כי אתה יִצְרְתָּ, ויאמר כל אשר נשמה באפו: ה' אלוהי ישראל מֶלֶךְ ומלכותו בכול מִשְׁלָה". לא סתם אלוהים, אלא אלוהי ישראל. וישראל הוא עם ממשי. האמונה, לפי זה, אינה פנטזיה או אקסטזה דתית, אלא מציאות המתגלה בהיסטוריה. זה מתחיל באתוס המכונן שלנו, יציאת מצרים, שעיקרה היציאה של עם לחירות והידיעה שאלוהים איתו, וממשיך אל האתוס המכונן החדש, קיבוץ הגלויות, שהוא יציאת מצרים כפולה ומכופלת.

מראשיתה מלווה את הציונות חרדה מפני הממד המשיחי. מגרשום שלום המנוח ועד למבקרים החריפים, האוטומטיים, של "גוש אמונים" לגלגוליו, מהלכים עלינו אימים באשר לזליגה אל גידולי הפרא של אקסטזה לאומנית שעלולים לצמוח מתוך תפיסה "משיחית" של הציונות. הביקורת הייתה תמיד, ועודנה, רחוקה שנות אור מלהיות ביקורת הוגנת, והיא לוקה בעיוורון עמוק לגבי אופיו של הממד המשיחי בתפיסה של גוש אמונים.¹ כאמור, לחרדה הזו יש תפקיד, בעיצוב הציונות כתנועה לאומית מפוכחת; אך החרדה הזו גם מכשילה שוב ושוב את היכולת שלנו להציג חזון של אמת למזרח תיכון של שלום. כי אם איננו מבינים מהי הציונות שהמרחב הערבי נלחם בה, ואם איננו מבינים שמדובר ביותר מסכסוך לאומי או טריטוריאלי ואפילו ביותר מסכסוך דתי, אנו נידונים להמשיך להשקות את הצמאים חומץ ולבזבז את זמננו, כספנו ודמנו על ניסיונות סרק לפתרונות שאין בהם ממש.

המהפכה שחוללה הציונות במזרח התיכון היא עמוקה ויסודית, ושלום לא יבוא אלא מתוך השלמה ערבית עם המהפכה הזו. לא עם זכותם של היהודים לחיים או עם קיומה של מדינה עם רוב יהודי, אלא עם הציונות עצמה: עם העובדה ששבנו הביתה מקצוות תבל. עם חוק השבות. עם מדינת ישראל כמדינת העם היהודי.

ב

"אי אפשר לחלוטין לקבל את הסכמתם מרצון של ערביי ארץ-ישראל להפיכתה של ארץ-ישראל האחת מארץ ערבית לארץ בעלת רוב יהודי", כתב זאב ז'בוטינסקי בראשית ימי המנדט, כשהיהודים עדיין היו מיעוט בארץ וכשהשפה לנהל בה דיונים על הציונות עדיין הייתה רוסית. ז'בוטינסקי הצביע בפשטות על מהותה של הציונות – שינוי דמוגרפי ופוליטי של פלשתינה – על ההתנגדות המתבקשת של הערבים, ועל הדרך היחידה שבה התנועה הציונית יכולה להתמודד עם התנגדות זו. "אם הציונות היא מוסרית, כלומר צודקת", כתב ז'בוטינסקי הרבה לפני השואה וההצדקות הרעועות שהעניקה למדינת היהודים, "הרי יש להגשים את הצדק בלא להתחשב בהסכמתו או אי-הסכמתו של מי שהוא". על הציונות להבהיר שהיא עובדה קיימת, וליצור בעניין זה "קיר ברזל"; רק כאשר יאבדו הערבים זיק של תקווה להפר את מזימות הציונים יהיו נכונים לשלום. "הדרך היחידה להסכם בעתיד", סיים ז'בוטינסקי, "מתבטאת בהסתלקות מוחלטת מכל הניסיונות להגיע להסכם בהווה".²

דוקטרינת קיר הברזל מלווה את הציונות מאז מאמרו של ז'בוטינסקי. תהליך אוסלו והמשכיו ערערו את הדוקטרינה, וביקשו לוותר על השלמת הערבים עם הציונות לטובת הגעה לפשרה בינם לבינה. הניסיון הזה, אין צורך לומר, נכשל. מאז אנחנו עם נתניהו, המממש גרסה משלו לאותו קיר ברזל. נתניהו רואה את תפקידו בבלימת הכוחות הפועלים נגד מדינת ישראל ובשמירה על מעמדה הגאופוליטי כך שלא תתרחש שום תפנית דרמטית לפני שנגיע לאותה השלמה ערבית עם קיומה של ישראל כמדינה יהודית.

קיר הברזל שומר על היגיון הברזל שלו גם כאשר לזירה המזרח תיכונית נכנס בסערה מרכיב שבעבר לא ייחסו לו את החשיבות הראויה: האסלאם. ז'בוטינסקי, סביר להניח, כיוון את עיקר חיצי כנגד הרגש הלאומי הערבי, בין בגרסתו הפאן-ערבית ובין בגרסאות של המדינות הסובבות או של הלאומנות הפלסטינית עצמה; ואילו כעת אנו עומדים מול כוחות דתיים רדיקליים, שכביכול שמים לאל את ההתנהלות הרציונלית, זו שעשויה להשתכנע מסרבנותו של קיר נטול סדקים. אלא שמי שמבין את האסלאם יודע שזוהי חזות מטעה. כמו בדתות אחרות, גם באסלאם יש מנגנונים היודעים להשלים עם המציאות ולהעניק לבלתי-נמנע משמעות דתית.

לכאורה, אין זה מובן מאליו. כי אכן, האסלאם רווי שנאת ישראל אי-רציונלית. אסור שהאנטישמיות הנוצרית שהיוותה קרקע לשואה תגרום לנו לעיוורון לגבי יחסו של האסלאם ליהודים; והעובדה שכיום המרכז של העם היהודי נמצא בארץ ישראל הופכת את האסלאם כיום למגדלור העולמי של שנאת ישראל. זה חלק מאותו מעגל מיתי שצריכים להכיר בו: שיבת ישראל לארצו היא זעזוע עולמי, ומי שמצויים במרכז הזעזוע הופכים להיות המייצגים של ההתנגדות, של האנטישמיות. חז"ל לימדו

אותנו ש"עמלק" איננו מושג גֵּנָאֶלוגי, שהרי "סנחריב בלבל את האומות", אלא מושג טיפולוגי: "ראשית גוים עִמְלִיק", כדברי בלעם (במדבר כ"ד, כ), ראשית המקבילה ל"ישראל שנקראו ראשית". עמלק הוא כינוי לראש החץ של שנאת ישראל, וראש החץ הזה מִזֵּיב בנו: הוא נמצא היכן שאנחנו נמצאים, בנקודת הממשק שבין עם ישראל לאומות. אנחנו עדיין הלומי שואה, ולכן עדיין מחפשים כל העת את האנטישמיות דווקא בתרבות הנוצרית, האירופית, שבה היה מרכז האנטישמיות כאשר היה שם המרכז של החיים היהודיים; אבל זו המלחמה של האתמול. ראש הנחש של האנטישמיות כבר אינו נמצא באירופה, כפי שהיהודים ברובם המכריע כבר אינם שם. אין פירוש הדבר שצריך לסלוח או לשכוח – אבל פירוש הדבר שאת המלחמה צריך לנהל במקום הנכון, ולא בשדה הקרב של המלחמה הקודמת.

אך למרות כל זאת, אין זו גזרת נצח שהאסלאם יאמץ את הנהגות ישראל. האסלאם מכיל קולות שונים ואפשרויות שונות, וגם כאן המפתח נמצא ביצירת מציאות, באותו קיר ברזל. לא רק ביהדות יש כללים של התחשבות באילוצי המציאות, כגון "אונס רחמנא פטריה"³: האסלאם עצמו ידע במשך שנים לא מעטות להימנע מהוצאת פתוות (פסקי דין) המציגות את הגליל ואת יפו כאדמה מוסלמית שאין להשלים עם כיבושה, בניגוד לשטחים שלגביהם הייתה תחושה שניתן לערער את אחיזת ישראל בה. גם באסלאם יש לא רק אקסיומות בסיס, אלא גם תורה שבעל פה ופסקי הלכה המגיבים למציאות המשתנה. זה נכון כמובן לשני הכיוונים: זה דורות רבים שהאסלאם נמנע מלפתח את הרעיון שעל המוסלמים לכבוש מחדש את ספרד או את הונגריה, ארצות שנכללו ללא ספק ב"דאר אל-אסלאם" בימי הביניים – אך אם מעמדו של האסלאם יתחזק במקומות אלה, ומעמדן של המדינות הריבוניות ייחלש, אנו צפויים לראות שינוי מנגינה גם שם. כמו דתות אחרות, האסלאם מגיב למציאות ומצויד במנגנוני גמישות; לפיכך גם אצלו היתקלות בקיר ברזל היא המפתח להשלמה – ואפילו להשלמה דתית.

בעיני רבים, עמדת-הבלימה שנתניהו מצטיין בה היא עמדה פחדנית, מתבצרת; אבל ההיגיון שלה הוא היגיון ציוני קיומי רב עוצמה, המספק עוגן של יציבות במציאות הבלתי צפויה של המזרח התיכון, שהתגלתה כנשענת על חולות נודדים. לעמדה הבסיסית הזו חלק נכבד בהצלחתו המנהיגותית המרשימה של נתניהו, שמוותר לעת עתה הרחק מאחור כל מתמודד אחר; הוא מציע ציונות בוטחת בעצמה, חילונית אך עמוקת שורש, מפוכחת ונקייה מאשליות.

אסטרטגיית הבלימה של נתניהו היא כנראה גם ההסבר לכך שכראש ממשלה אין הוא מציע חזון אלטרנטיבי לתפיסת "שתי המדינות", תפיסה כושלת שנתניהו עצמו התנגד לה נחרצות בעבר, גם אם כיום הוא רואה בה – בגרסה הבלתי-מזוינת, והמכירה בישראל – את הרע במיעוטו. נתניהו מאמין שהזמן עובד לטובתו, ושעל ישראל להחזיק דרך קבע ביתרון כלכלי, צבאי ומוסרי על פני מבקשי רעתה; העובדה שכרגע

אין בצד השני שותף אמתי לרעיון שתי המדינות, לפחות לא בגרסה שנתניהו מוכן לה, הופכת בעיניו את הרעיון הזה למסוכן פחות. ממילא, התהפוכות הרבות במזרח התיכון מקשות על הצבת אלטרנטיבה ראויה שתוכיח את עצמה לאורך זמן.

גם אם נתניהו אינו מציע חזון לעתיד המזרח התיכון, לא נכון להציג אותו כמי שאינו יונק מחזון כזה או כמי שאינו מודע לחשיבותו. המרכזיות שמעניק נתניהו כראש ממשלה לתנ"ך ולאתרי מורשת אינה מקרית; היא נובעת מאותה ציונות שורשית, קיומית, שהוא מוביל ומייצג: כזו שאינה מרבה לדבר אידיאולוגיה, אבל מאמינה שמה שאנו רואים מול עינינו הוא, פשוטו כמשמעו, התממשותו של חזון שיבת ציון. ונתניהו לא לבד: הזרם-המרכזי הישראלי, שבעבר היה משועבד לאידיאולוגיות – מקומוניזם וסוציאליזם ועד לקנאות חרדית – מתגבש יותר ויותר, אולי בהשפעה מבורכת של חלחול היסוד המזרחי-מסורתי, סביב הרעיון הבסיסי של הציונות הפשוטה. לא מהפכת מעמדות, ולא שום 'איזם' אחר המתיימר לתיקון עולם, אלא האמונה הכמעט מובנת מאליה שישראל היא שלב הקוממיות בסיפור היהודי הארוך; שזוהי, פשוט, שיבת ציון. אידיאולוגים יכולים להמשיך ולקונן על ירידת הדורות, ולחשוב שהפכנו חברה נטולת כיוון; אבל זהו עיוורון לניצחונה של הציונות הפשוטה, שהפכה כאן לעובדת חיים ולמושכל יסוד, ניצחון שפריו המתוק הוא מידה של ביטחון במקומנו כאן.

א

אלא שהפריבילגיה של הסתפקות בבלימה אינה נתונה למנהיגים המבקשים להוביל מדינה המצויה במאבק. כאשר אין מציבים יעד חיובי וחזון לשאוף אליו, הקיים הופך להיות נקודת הפתיחה אשר ממנה רק נסוגים. גם קיר ברזל מתכרסם כאשר לנוכח הכוחות הפועלים מולו ניצב רק כוח של שימור ולא כוח של פריצה קדימה. וגם אם יגלה נתניהו כשרון מופלא בתכסיסי הבלימה, ובצמצום הכרסום למינימום האפשרי – הרי לא לעולם חוסן. אישיות כמו זו של נתניהו, שהשמירה על ישראל מפני הקמים עליה היא לה עניין קיומי עמוק, היא אישיות נדירה שהמציאות הישראלית אינה מצמיחה לה העתקים. השילוב המתקיים אצל נתניהו בין כישרונות ההנהגה הפוליטיים והתקשורתיים לבין התודעה ההיסטורית היהודית העמוקה והפסימית שהנחיל לו אביו בנציון נתניהו הוא שילוב חד פעמי, והאתוס הציוני-קיומי המחובר ליהדות בלי להישאב לדפוסיה הדתיים הוא במידה רבה נחלתו של דור שכבר אבד. כדי להנהיג את ישראל גם ביום שאחרי נתניהו, דרוש לנו חזון מדיני מרחיק ראות, המושתת על הבנת מהותה הייחודית של הציונות ועל הבנת הזירה המזרח תיכונית והבינלאומית שישראל פועלת בתוכה.

למעשה, קיומו של חזון מדיני הוא הכרח היוצא מן ההיגיון של קיר הברזל עצמו. והיה והקיר יוכיח את עצמו, ויגיע עידן של השלמה ערבית ומוסלמית עם מדינת ישראל –

כיצד אנו רואים אז את השאלות שנותרו פתוחות עד עתה? מה יהיה על שטחי יהודה ושומרון ומה יהיה על אוכלוסייתם? מה יהיה על פליטי '48 ועל סוכנות אונר"א? מה יהיה ברצועת עזה? איזו מדינה אנו מבקשים לייצב כאן ביום שבו ישלימו אויבינו עמנו?

היום הזה אינו רחוק, ולמעשה הוא כבר כאן בחלקו: ההתנגדות הערבית לישראל נחלשת והולכת, וכבר מזמן לא מדובר בחזית אחידה. חזון מדיני טוב הוא חזון שניתן ליישם אותו בצורה מודולרית, להתקדם לעברו בכל צומת ובכל הזדמנות היסטורית הנקרת בדרך. מי שיש לו אסטרטגיה ארוכת טווח יכול לגזור ממנה טקטיקה במשברי השעה.

אין צורך להלאות את קוראי במה זו בשרטוט המתווה המדיני שהצעתי בעבר, שגרסתו האחרונה כונתה "היוזמה הישראלית" – גרסה שכדי להציב אותה כיום על השולחן נדרשים כמובן שורה של תיקונים, שכן חלף מאז עשור תוסס במזרח התיכון. מה שנדרש הוא לא פרטי תכנית – אלא עקרונות, שאותם אבקש לפרוש כאן. עיקרון היסוד של כל מתווה נובע כמובן ממה שהצגתי כאן בפתיחת הדברים: ראיית שיבת ציון כגורם יסודי במשוואה המזרח תיכונית, ובניית חזון לשלום כולל ובר-קיימא המושתת על השלמה עמו, והפיכתה למנוף לשגשוג המזרח התיכון כולו. זאת, בניגוד מוחלט לחזונות סרק המתהדרים במילה "שלום" ומושגות על ההפך ממנה, כלומר על אי-השלמה עם שיבת ציון, או על פשרה בין כוח היסטורי אדיר ממדים זה לבין הכוחות העוינים אותו. פשרה כזו בלתי אפשרית, והיא גוזרת על המרחב סיבובים בלתי נגמרים של מלחמה.

שיבת ציון היא, כפי שפתחנו, תהליך החורג מהשיח ההיסטורי הרגיל; בה בשעה היא תהליך המתנהל בכלים של הריאליה הפוליטית, של האילוצים והבריתות, השיקולים המדיניים והביטחוניים, החוק הבינלאומי ודעת הקהל העולמית. חזון ישראלי למזרח תיכון של שלום חייב לכלול בראש ובראשונה את "סגירת הפינות" של מה שהתרחש ב-1948, אותם חילופי אוכלוסין שאפשרו את הקמת מדינת ישראל וחוללו את מה שכוונה במשך שנים "הבעיה הפלסטינית". תכנית נדיבה וחכמה של שיקום פליטים חייבת להיכלל בחזון כזה, לצד חיסולה של אונר"א, הסוכנות המנציחה את הפליטות לדורות ככלי לדה-לגיטימציה של ישראל.

דומה שבשנים האחרונות כמעט ואין מזכירים את אותה "בעיית פליטים" שאונר"א מתחזקת, זו שראשיתה במלחמת השחרור שהם מכנים "נכבה", ושגלגולי שמותיה העבירו אותה מלהיות "בעיית פליטים" ל"בעיית הפליטים הפלסטינית" ובהמשך פשוט ל"בעיה הפלסטינית", זו שמוטלת לפתחה של ישראל כמין חטא קדמון ושטורפת את אפשרויות השלום במזרח התיכון כבר כמה דורות. אך בעיה זו לא נעלמה, והיא ממשיכה לרחוש ולהזין את הנראטיב הלאומי הפלסטיני, המושתת כולו

על התנגדות למדינת ישראל וניסיונות בלתי נלאים להפוך את קערת '48 על פיה – כפי שהתברר שוב זה עתה, כאשר מחמוד עבאס תבע את בריטניה על הצהרת בלפור מ-1917.

על ישראל להוביל וליזום תהליך של שיקום הפליטים, אף שכבר מדובר רק בבני בניהם ואף שהעניין כולו חורג מכל המקובל בשיח הבינלאומי על פליטים ושיקומם.⁴ האינטרס הישראלי מחייב להסיר את חרפת הפליטות הזו מעל גבולותינו (ולהעניק אגב כך אופק טוב יותר לתושבי עזה, שרובם ככולם צאצאי פליטים), ולהביא, לאחר שבעים שנה, לכך שחילופי האוכלוסין שאפשרו את הקמתה של ישראל יהפכו לנתון יסוד ולא לדבר שניתן לערער אחריו. בכך, שיקום הפליטים משלים את חוק השבות ומעגן את עקרון קיבוץ הגלויות.

החלת הריבונות הישראלית על לב הארץ – שטחי יהודה ושומרון – תעגן את העיקרון החשוב לא פחות של שיבת ישראל לארצו. ראיית שטחים אלה כ"אדמה פלסטינית כבושה" או כמצויים בידינו ב"תפיסה לוחמתית" – כפי שישראל הרשמית ממשיכה להכריז קבל בית משפט ועולם – היא הפניית עורף ושמיתת הקרקע מתחת לעצם הרעיון של שיבת ציון, ויש לחתור להסרת החרפה הזו מעלינו בהקדם האפשרי ובהזדמנות הפוליטית הנכונה. אכן, הציונות מתנהלת בכלים של ריאליה פוליטית, ולכן איננו פועלים כיום לשם התפשטות טריטוריאלית על כל חבלי ארץ ישראל; וגם על ההיאחזות ביהודה ובשומרון עשויים היינו לוותר – ויתור זמני וטקטי – אילו השיקולים הביטחוניים והמדיניים היו מלמדים שטוב לישראל להעניק לתושבים הערבים של חבלים אלה שלטון עצמי בלי לסכן בכך את מדינת ישראל ובלי לחוק את החותרים לנפילתה. אלא שבמקרה הזה, כמו במקרים לא מעטים אחרים, השיקול הריאלי, המדיני והביטחוני, המתייחס גם לטובת תושבי האזור כולם, מטה את הכף ללא ספק דווקא למימוש שיבת ציון. אכן, כל מתבונן מפוכח המכיר את הנעשה בשטח, והמשווה את הנעשה ביהודה ובשומרון עם הנעשה בישראל ובמדינות האזור, יודע שיש רק דרך אחת להפוך את יהודה ושומרון ממוקד סכסוך נצחי, המצוי בתת-פיתוח ובתת-אכיפה, לחבלי ארץ מטופחים, אורבנית חקלאית ותיירותית ולמודל של דו-קיום יהודי ערבי: להחיל על הטריטוריה הזו את החוק הישראלי, להפסיק לשדר מסרים כפולים לגבי עתידם, ולהשקיע בהם כראוי ללבה ההיסטורי והגיאוגרפי של הארץ. במקרה הזה, שני המבטים רואים את המציאות עין בעין.

וכאן עולה, כמובן, הבעיה של האוכלוסייה הערבית ביהודה ושומרון. לא, אין כאן דילמה של "כיבוש" או צדקת הכיבוש, שכן הציונות אינה אלא יצירת מציאות דמוגרפית חדשה בארץ ישראל. מה שיש כאן הוא שאלה מעשית קונקרטית, של מציאת ההסדרים הנכונים שיעניקו לתושבים הללו את כל הזכויות המגיעות לכל אדם במרחב המתוקן שאנו מבקשים לכונן כאן, בהתאם לנורמות הגבוהות ביותר של החוק הבינלאומי, בלי לסכן את אופייה היהודי של מדינת ישראל. זו אינה בעיה

אידיאולוגית, ואין צורך שיתגוששו עליה ימין ושמאל: זוהי בעיה פוליטית ומשפטית, הטעונה פתרון או שילוב של פתרונות יצירתיים, החל באוטונומיה כזו או אחרת, דרך מעורבות של ירדן והשבת האזרחות הירדנית לתושבים, ועד לתהליך מבוקר ואיטי שיציע שלל אפשרויות (התאזרחות, תושבות, הגירה) מתוך הבנה שאנחנו כאן כדי להישאר⁵ – ואנחנו כאן כדי לקיים חברה צודקת שכולם נהנים בה ממלוא הזכויות.

כדי להמשיך ולתמרן בים הגועש של המזרח התיכון, בים הגועש של השיח הבינלאומי, המשפטי והתקשורתי, כדי להוביל ולא רק להתגונן – מדינת ישראל חייבת חזון מדיני ברור, גם אם יישומו המלא איננו נמצא באופק הנראה לעין. חזון שלאורו ניתן לגבש מדיניות, חזון שלאורו ניתן להציב עמדה ישראלית ברורה בשיח הבינלאומי, חזון שהמציאות הדינמית תאפשר מימוש חלקים ממנו בכל הזדמנות שתיקרה על דרכנו – וכאלה לא חסרות.

חזון שיזכיר לכולנו שהציונות אינה רק הכוח שהביא אותנו לכאן, אלא הוא ממשיך להיות הנושא שעל סדר היום, השאור שבעיסה המניע תהליכים גדולים והצריך להניע אותנו קדימה אל מציאות שבה ישראל תהיה לא רק בטוחה ויציבה, אלא גם מקור ברכה למזרח התיכון ולעולם כולו – כפי שנצטוונו ונתברכנו כשאבינו הגדול אברהם יצא לכאן ממרכז התרבות של מסופוטמיה: "לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ וּמִמִּלְכָּתָהּ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָה. וְאָעֲשֶׂה לְגֹי גָדוֹל וְאֶבְרַכְךָ וְאֶגְדַּלְהָ שְׁמִי וְהָיָה בְּרָכָה. וְאֶבְרַכְהָ מִבְּרַכְיָהּ וּמִקְלָלָהּ אֲדָר וְנִבְרַכְוּ בָּהּ כָּל מְשִׁפְחֹת הָאָדָמָה" (בראשית י"ב, א-ג). האמת היא שאנחנו כבר בעיצומה של הדרך.

הגדרות הנציבות בתוך שנים ספורות, ובוודאי שהבנים של הפליטים אינם מוגדרים בעצמם כפליטים. לעומת זאת, הנציבות הייחודית שהוקמה (באופן זמני) בעבור פליטי '48 מארץ ישראל, אונר"א (UNRWA), מתנהלת בשיטה אחרת לחלוטין – המנציחה את הפליטות (אין לסוכנות עסק בשיקום, ואין פליט המטופל על ידה שחזל אי פעם מלהיות פליט) והמוריש את מעמד הפליט לבניהם ולבני בניהם.

לעצם ההבנה שישאל אינה עומדת לעזוב את השטח, ושהיא רואה בו חלק אינטגרלי מהמדינה, צפויה להיות השפעה מייצבת גדולה מאוד. זהו "קיר ברזל" חיובי, המאפשר לתושבים לחדול ממאבק המתבסס על תקווה לשינוי מהפכני ולעבור להלך נפש ודעת של שיתוף פעולה קונסטרוקטיבי.

1. והנה זה פלא: בעוד מבקרינו עסוקים בהתרעות-שווא מפני ה"לאומנות" שלנו, צמחה מתחת לאפס ולאפנו אקסטוזה לאומנית-דתית ארסית ורצחנית, הממיטה אסון על המזרח התיכון ומטילה את חיתתה על המערב כולו.

2. "על קיר הברזל", ראסווייט, 4 בנובמבר 1923. התרגום העברי מופיע באתר מכון ז'בוטינסקי (בלי ציון שם המתרגם).

3. כלומר: הקב"ה פטר מעונש אדם שעשה מה שעשה כאנוס, מתוך כורח גמור.

4. נציבות האו"ם לפליטים – UNHCR – מטפלת בהצלחה כבר עשרות שנים בשיקום פליטים, תוך הכוונתם לשלל פתרונות. מצב הפליטות מסתיים לפי

האזהרה של יונה וולך והאוזניים הערלות שלנו

יצירתה של יונה וולך בשנות השבעים והשמונים היא שלילה מתמשכת ושיטתית של הנזילות הזהותית שפיתחה ביצירתה המוקדמת. שורה מול שורה, שיר כנגד שיר, הזהירה המשוררת למודת הניסיון: אל תהיו יונה וולך. את כל זה החמיצו פרשניה בגלל אידיאולוגיות וציפיות מוקדמות | עודד כרמלי

ואומרים עליך דברים בחסר טבעיות
המון יורשים שהותרת אחריו
ונתת להם רשות
ולא נתת להם אחריות.

– דליה רביקוביץ, "סוף סוף אני מדברת"

יונה וולך מתה בספטמבר 1985. זמן קצר לפני מותה ראה אור ספרה 'צורות', וזמן קצר לאחר מותה ראה אור 'מופע'. וזה לא שעל ערש דווי נפלה על יונה וולך המוזה ובאבחה אחת היא כתבה 300 שירים, את רוב שיריה. במשך שנים השירים האלה הצטברו בארגזים אצל עורך 'סימן קריאה' מנחם פרי, אלא שפרי לא חשב ששיריה המאוחרים ראויים לדפוס. נו, ואחרי שפרי התרצה והשירים הודפסו (המוות הוא זרו נפלא לחיים) – האם הם ראויים גם לקריאה? האם קוראים בהם?

לעולם המאוחרת חטאו פעמיים: פעם אחת כשכיסו אותה בדגלים לא לה, ופעם שנייה כשהפשיטו אותה מכל תוכן. כאילו לשירים אין כל משמעות מעבר לסיפורים האישיים של מחבריהם. כאילו מחבריהם אינם מנסים לומר דבר, לבאר או להאיר דבר,

עודד כרמלי הוא משורר, עיתונאי, עורך כתב העת 'הבה להבא' ועורך-שותף של פסטיבל תל-אביב לשירה

להזהיר מפני דבר איום ונורא. הם כן. שירי 'צורות' ו'מופע' מהווים תמונת ראי שבור לשירי 'דברים' ו'שני גנים' משנות השישים. ומטרתי במאמר זה אינה להוקיע את הפרשנים השונים שלאורך השנים עיוותו את התמונה הנשקפת מהספרים המאוחרים, אלא להזמין את הקוראים להישיר מבט לזכוכית החותכת – גם אם הבבואה אינה מסתדרת עם האידיאולוגיה שלהם, ואציין כבר עכשיו שהיא אינה מסתדרת עם האידיאולוגיה שלי.

אין דומה ל'. הוא נהיה זה

חזרה לפרי. אפשר להבין אותו, אפילו להעריך את סירובו העיקש (איזה מו"ל היה מסרב היום לפרסם ספר חדש מאת משורר מוכר ומוכר?). 'צורות' ו'מופע' הם שני ספרים שונים בתכלית מ'דברים' ו'שני גנים', שהקנו לוולך מקום מרכזי בקאנון הישראלי. וולך של שנות השישים היא משוררת חושנית, פנטסטית, פסיכדלית. וולך של שנות השבעים והשמונים היא משוררת שכלתנית, ארספואטית, קונספטואלית. אבל יונה וולך לא סתם כתבה על נושא מסוים בסגנון מסוים ואחר כך החליפה נושא ושינתה סגנון. יונה וולך המאוחרת עורכת חשבון נפש מלא וקשה עם יונה וולך המוקדמת. היא מתחשבת עם עברה ועם כתיבתה, ומזהירה אותנו, הקוראים: אל תהיו יונה וולך.

שהרי מהם הדברים בספר הביכורים 'דברים' מיהם קורנליה, לוטה, ניזטה, כריסטינה, ססיליה, כל אותם שמות זרים ומוזרים? הם רגשות, מצבי תודעה והזיה, אגדות וביעותים, תחושות ומיחושים החיים בתוך נפש המשוררת ומונפשים על ידה. זאת המסגרת הפרשנית המקובלת על כל מבקריה וחוקריה של וולך, מזמן פרסום 'דברים' ועד ימינו.² וולך מודה בזה בעצמה: "עכשיו אני מכרח להודות / דברתי אל עצמי. / לא בוש / לדבר אל עצמו כל זמן / שאותה קורא לכל דבר בשם / נכון. ועדין לא קראתי בשם להרגשה הזאת הבלתי / רצויה ואקרא לה איך שמתחשק לי והפעם צפורה".³

הוא נהיה זה מוכח המבפנים.
וולך המוקדמת // צילום: אמנון
וינשטיין

הנה, למשל, הדבר, כלומר המצב הפנימי, שוולך קוראת לו "סבסטיאן": "על סבסטיאן / שלא היה ולא נברא / גם לא צורה / סבסטיאן זה מחלה ענגה בחם / ומרחמת / רציתי להקים על שמו / משהו שיגשים סבסטיאן / משהו כמו / בית יורי בקשת / שמחרפיו רואים עיר ורדה / ... / היום חזרתי מעיר אחרת / שתמיד היה קורה לי בה סבסטיאן / ולא קרה לי היום / אני יודעת על זה / יותר ממה שאני מגישה / אני יודעת גם שספל החרסינה הנפלא שלי / נשבר ולא הרימתי את שבריו / אם הייתי משתגעת הייתי בונה / אלפי כרכרונות קטיפה ובכל אחת / הייתי שמה שבריר מאותה חרסינה / בינתיים אני הונה / על האגמים והחיות הנדירות / ועל מנהיג המוסטנגים שבקרבתו / אפשר שוב סבסטיאן".⁴

בשנות השישים מנהיג המוסטנגים היה מאיר ויזלטיר, שלימים יסביר כך את המהלך הספרותי שלו ושל חבריו יאיר הורביץ ויונה וולך: "הייתה לנו הרגשה שנתן זך עוצר את הסוסים... הייתה הרגשה שזך מציע נוסחה מאוד ממותנת ומאוד גזוזה של מודרנה"⁵. ובכן, בשום מקום אחר בשירה העברית החדשה סוסי המוסטנג אינם רצים ריצת אמוק כמו בשיריה הראשונים של וולך. וולך המוקדמת אומרת לנו שלא ניתן לכתוב על סוסים פנימיים מבחוץ, כשהם נעולים בבטחה באורות הנפש, כמו בשירת זך, עמיחי ואבידן. צריך לשחרר אותם כדי לראות אותם, צריך לתת להם שמות כדי להכיר אותם, צריך לגלם אותם כדי להבין אותם. כדי להבין סוס פרא צריך להפוך לסוס פרא.⁶

כעת נקרא שיר מהמאחרים, ולא סתם שיר: מניפסט ספרותי נוקב להפליא נגד המהפכה שוולך חוללה. המניפסט, המופיע גם ב'צורות' וגם ב'מופע' – תחת הכותרות "חלקים" ו"האדמה נהפכת", בהתאמה – נפתח בתיקוף העמדה הקודמת: "הַאֲדָמָה נִהְפָּכֶת / וְזֶה מִצֵּב / הַטֶּלֶה אוֹמֵר כֵּן / וְזֶה מִצֵּב / הָאֵשׁ לֹא מְרַסֶּנֶת / פְּרָאִית / וְזֶה מִצֵּב / הַמַּיִם שׁוֹטְפִים / וְזֶה מִצֵּב / וְזוֹ אֵינָה מְטַפֶּרֶת / אֵין בְּכָלֵל מְטַפּוֹרוֹת / אֵין דְּמוּיִים אֵין כָּמוֹ / אֵין דּוּמָה לְ / הוּא נִהְיָה זֶה / מְכוּחַ הַמְּבַפְּנִים / שֵׁישׁ כָּל הַגּוֹרְמִים / כָּל הַדְּבָרִים שְׁנֵהִיָּה כְּמוֹהֶם / שֵׁישֶׁנָּם בְּרָאשׁ / שֵׁישׁ לָהֶם תְּכוּנָה שְׁצָרִיק לְהִבִּין / אִפִּי / שְׁאֵם נִהְיִים הֵם / מְשַׁחֲקִים אוֹתָם / מְבִינִים מֵהֶם בְּרָגַע הַהוּיּוֹת / גַּם שֶׁל הַשְּׁנִי הַנִּכְנָס לְמָקוֹם הָרִיק / שֶׁשֶׁם מְרַגִּישִׁים אֶת הַרְגָּשׁוֹת שְׁלוֹ"⁷.

אני צדקתי, אומרת לנו וולך המאוחרת. המצבים הפנימיים הם לא מטפורות או דימויים; הם דברים ממשיים, רגשות והזיות שיש לגלם בכתיבה, להתגלגל אליהם בטרנספורמציה מאגית ואלכימית, שכן אם נהיים הם, מבינים מהם "בְּרָגַע הַהוּיּוֹת", מבינים גם את רגע ההיות של "הַשְּׁנִי הַנִּכְנָס לְמָקוֹם הָרִיק / שֶׁשֶׁם מְרַגִּישִׁים אֶת הַרְגָּשׁוֹת שְׁלוֹ". (רק) כשאני מבינה את סבסטיאן אני מבינה את יונה. (רק) כשאני מגלמת את סבסטיאן אני מגלמת את יונה. "רק מזה", היא ממשיכה, "אֶפְשָׁר לְצִיאַת מִזָּה / אִם לֹא נִהְיּוֹ / אֲדַמָּה בִּינְתִּים מִמֶּשׁ".

כי טלה לא אומר "כן" כמטפורה או אונומטופיאה; טלה באמת אומר "כן", האדמה באמת נהפכת, האש לא מרוסנת, פראית. ואם תנסו להבין טלה מדבר, לשחק טלה מדבר, להיות טלה מדבר – אתם עצמכם תהפכו לאילמים. הטלה ייטול את מקומכם, את חלקכם בעולם. הוא ידבר מגרונכם. והתהליך עלול להיות בלתי הפיך. כי החיים הם משחק אכזר של כיסאות מוזיקליים, ואם תחיו בעבור משהו או מישהו אחר, אפילו בכאילו, אפילו בשביל הספרות, אתם תאבדו את עצמכם לדעת, אתם לא תחיו עוד בעבור עצמכם. ואין הזדמנות שנייה בחיים.

"תַּרְגִּיל אֵיוֹם בַּחֲרֹדָה יוֹצֶרֶת"⁸. כך וולך מכנה את יצירתה המוקדמת. השבר מופיע כבר בחטיבת השירים האמצעית 'למעלה מזה', שהתפרסמה יחד עם שני הספרים

הראשונים בקובץ 'שירה'. "פתאום אני אדם פחדן", היא כותבת ב-1974. "לגבי מה שכתבתי, שמי נעלם. מישהו אחר כתב את זה אדם / אמיץ גבור יפה / ואני בינתיים אגוז קטן, צפה בקרקעיתי ורדה ועגלה / מה שנשאר ממני שיהיה לברכה / סליחה על הטעות ולא בכונה, אז מה".⁹

מכאן ואילך, אותה "סליחה על הטעות" הופכת לנושא המרכזי בשירתה. הטעות היא כל השירים שכתבתי עד כה, אבל גם כל החיים שחייתי עד כה, כל האומץ שאזרתי במקום להיות אדם פחדן. כי טוב להיות אדם פחדן. הפחדן אולי לא מבין את עצמו, אבל בכך הוא שומר על עצמו, על שלמותו. כי ה"במה בראש" אמנם "מציאותית יותר מכל במה", אבל "כשאני יורדת ממנה / אני יורדת לשפל המדרגה / יש לי תאטרון שלם בראש / ואני בו הגבור / וכשאני מכבה את האור / אני גמור / וכשאני מפסיק לשחק / מפסיקים חיי / וכשאני מוריד את המסך / מאחורי ריסי / אובדים כל ידידי / אהובי. / זכרונותי / צבעי / קסמי / באות בהלותי / חרדותי / גיוותי / עלבונותי".¹⁰

הקטסטרופה, הסמטוכה, הכישלון להיות אלוהים

ככלל, הפרשנות המחקרית על וולך המאוחרת קוראת את שירי 'צורות' ו'מופע' כביקורת חברתית בכלל ופמיניסטית בפרט. "הקול", מפרשת צפריה לידובסקי-כהן את השיר "ציפור", הוא "תבניות לשון קבועות הנודדות מגרון לגרון, כופות על הדוברים שיגרת ביטוי וגורמות להם לראות את העולם דרך דגמים ממוסדים, שמרדימים את חושיהם הטבעיים".¹¹

לצד, משפט זה כוחו יפה לא רק לניתוחיה של לידובסקי-כהן, אלא לפרשני וולך בכלל. אכן, נדרשת מנה הגונה של סמים מרדימים, של דגמים ממוסדים ושל תבניות לשון קבועות הנודדות מגרון לגרון כדי לקרוא את "ציפור" מבלי לשקול בכלל את האפשרות שאותה ציפור היא וולך עצמה, המשוררת ששרה "לא את השיר שלה", ששימשה כמדיום לדברים השונים בנפשה, שנתנה קול לכל הסבסטיאנים והקורנליות, היונתנים והכריסטינות, עד שנאלמה ונאבדה בעצמה. הנה כאן, בקולה שלה, בריאיון שנתנה ממיתת חוליה להלית ישורון:

איך את רואה את החיים שלך?

באיזשהו מקום החיים של כולנו נכשלים כישלון. גם החיים שלי הם קטסטרופה, באיזשהו נקודה. אני לא יודעת אם אני רואה את זה ורוצה לראות את זה. אבל החיים של כולנו הם כישלון, וכולנו ערים ומודעים לזה. השאלה היא אם אני רואה באיזה מקום החיים שלי נכנסו לסמטוכה, שאי אפשר לצאת ממנה. אבל אני יודעת שנקודת המפתח לכישלון הייתה החיים שלי בתל-אביב, כיוון שבאמת הייתי צריכה שקט.

כישלון כלפי מה?

כישלון כלפי חיי הנצח שלנו. כישלון כלפי הנצח. כישלון שלנו להבין הכול ולהיות אלוהים. כישלון שלנו בתור אלוהים. כך היינו צריכים להיות, וזה הסמטוכה של כולנו, וזה הקטסטרופה של החיים.¹²

באחד משיריה המוקדמים,¹³ וולך שאלה איך צריך לפתוח שטיח – האם למשוך באניצים, האם לגלגל את גוף השטיח וכו' וכו'. אף כי וולך היא המשוררת הנחקרת ביותר בדורה, שירתה המאוחרת היא עדיין שטיח חתום מבחינתי. תלי המחקרים שנכתבו עליה עוד לא דגדגו אניץ אחד שטווחה, אולי משום שלא שמעו בעצתה "לילך לַאֲחֹר וּלְגַלְגַל אֶת גּוּפוֹ שְ�טִיחַ אֵלֶיךָ / וְלָאוֹת אֶת צוּרַת שְ�טִיחַ מִתְרַבֶּה וּלְהִתְקַל מֵאֲחֹר אוֹלִי".

אחרי שנים של קריאה ב'צורות' ו'מופע', ברור לי היום שמדובר בשירי מראה הפוכה לשירי 'דברים' ו'שני שנים'; בתכתובת פנימית, בכתב סתרים שאכן נראה סתום או אסוציאטיבי אם לא קוראים אותו לאור השירים המוקדמים. כדי לפענח את הצופן, כדי להבין את הקטסטרופה של החיים, דרושה לנו עבודת השוואה יסודית בין הניסיון להיות אלוהים של וולך המוקדמת לבין ההודאה המאוחרת בכישלון, בין הניסיון להבין הכול לבין הניסיון להזהיר מפני הניסיון הזה.

אל תחיה את לא חייך. וולך
המאוחרת // צילום: שלום
ברטל, ידיעות אחרונות

דרושה לנו השוואה בין "הֶלְכֵן הָיָה יוֹצֵא אוֹתִי מִדַּעֲתִי" ב"כלבן" המוקדם ל"אל תפחד / כל הלכן / הוא התחלה חדשה" ב"אל תפחד" המאוחר;¹⁴ דרושה לנו השוואה בין "מבעד לשֵׁיחַ אֲנִי מְרִיחַ אֶת / עֲקֻבוֹתֵי אֵם זֶה עֲקֻבוֹתִי / סֶמֶן שָׁזָה אֲנִי עוֹקֵב אַחֲרֵי" ב"קנון" ל"מישהו עובר עֲכָשׁוּ בְּתוֹךְ חַיִּי / שֵׁם עֲקֻבוֹת עַל עֲקֻבוֹתֵי / מִשְׁאִיר סִימָנִים בְּתוֹךְ חַיִּי / אֵין אֵלֹו חַיִּי" ב"פעם שנייה, הזדמנות שנייה";¹⁵ השוואה בין "שִׁאֲלוּ לְשָׁלוֹם צְפוּרָה / הָאֵם עוֹד בֵּין רִגְלֶיהָ / מְרַבֵּי רִגְלִים שֵׁם יִשְׂרָצוּ" ל"הֵיטָה הֵיטָה שֵׁם אֶהְבְּתֵנוּ / יִלְדָה יִלְדָה חוֹלָה אֲנוֹשׁ / מִשְׁחָק קֶשֶׁה עֲשִׂינוּ לָנוּ מִשְׁחָק זוֹנָה / וְלֹא שִׁאֲלָנוּ לְשָׁלוֹמָה";¹⁶ בין "אֲנִי רָץ עַל הַגָּשֶׁר / וְהִילָדִים אַחֲרֵי / ... / הֵם כּוֹרְתִים אֶת רֹאשִׁי" ל"זֶהוּ יוֹם הַדִּין אֲנִי אוֹמְרָת לוֹ / וְאֶתָּה מְלִיץ הַיִּשָּׁר הַיָּחִיד / זֶה מִתְרַחֵשׁ בְּרֹאשׁ שְׁלֹךְ / שֵׁם כּוֹרְתִים לָךְ אוֹתוֹ / תִּגִּיד שִׁאֲתָה טוֹב מִהָרָה / תֹּאחֵב אֶת עֲצָמָךְ / ... / זֶה לֹא עוֹבֵר / הוּא בּוֹרֵחַ".¹⁷

החוקרת שירה סתיו, למשל, מתחילה לערוך השוואה נכונה, מתבקשת, בין "דובה גריזלית" ל"שיר בלהות", אבל חיש מהר בורחת ל"שלב המראה" בתורתו של ז'ק לאקאן. "וולך חוזרת כאן אל הרגע שלפני הדובה הגריזלית", כותבת סתיו, "אל העולם הקדם-אדיפלי של ה'בטרם', לפני רגע המראה המפצל בין הילד והוריו".¹⁸

אם סתיו הייתה משהה לרגע את הדחף האדיפלי לשלוח יד ללאקאן, ושווהה רגע אחד מול המראה של וולך, היא הייתה רואה שוולך חוזרת ב"שיר בלהות" אל וולך: היא

הילד אשר "למד לנפץ ולשבר / ולהפך דברים למשהו אחר / והיה מנצל דמיונו בכל אפנים / עד לשגעון ועד לריח / והיה מנשק עצמו במראה / וראה עצמו רב ממדי במראה / כאלו חי / והיה מגדף ומנאץ / אומר כל דבר תועבה / והיתה נפשו נוקעת ממנו"; על נפשה וגופה היא אומרת "נראה שהגוף מוכן לכל / לכל מעשה שפלות מוכן / לכל מעשה שפל ומתעב / נפש תתמם עליו כאלו כלום"; לשירי 'דברים' היא מתכוונת בשורות "כל דבר רגע נחרת בו / כתמיד / וכל התמיד חומק מאצבעותיו / כדבר ממש"; ומפני חלב הכוכבים, שהיה מזונה העיקרי כדובה גריזילית, היא מזוהה "לד כוכבים מביט בו עצמו / מסרב לפנים ולהפך / כמפנה לאחר מקומו להפכתו / הפכתו כאלו אדם אחר יורש / והיתה לו קול אחר מדבר / והיה מבדיל חלקים מאחדים / שתהיה לו ממש כמישהו אחר / כיון ששמר הכל לעצמו / היה מתפוצץ מידיעתו".¹⁹

למעשה, שם ספרה החמישי של וולך הוא היפוכו המושלם של שם ספרה הראשון. "דברים" הם ההפך מ"צורות". ה"דברים" הם אנטגוניסט הספרים 'צורות' ו'מופע',²⁰ הם בדיוק הדברים שעלינו להימנע מהם בחיים: "אל תתן את יפיה לדברים / תן אותו לחייה".²¹ ואילו ה"צורות" הן פרוטגוניסט שני הספרים המאוחרים: "תן למלים לעשות בך / אלו תעשינה בך כרצונה / עושות צורות מחדש בדבר / תעשינה בדבר שלך".²²

דו"ח מועדת חקירה לכישלון החיים

כל פרשניה של וולך המאוחרת קיבעו אותה בסד האם המייסדת של השירה הזהותנית (המגדרית, הפמיניסטית, הקווירית, הפוסט-מודרניסטית ועוד כהנה וכהנה צמר גפן, תחבושות). זהו סד סדיסטי במיוחד, שכן וולך מטיפה בלהט משיחי לאוניברסליות, להדגשת הצורה הכללית על פני הדברים המפרידים, כדרך היחידה הטבעית לחיות את החיים במלואם, כדרך היחידה לחשוב, לכתוב ולאהוב: "לא מזדהה / מבדיל עצמו מזה / זה משהו כללי / משתף לכלם / אצל כלם זה מדבר / אותו הדבר / אותם תכנים / (משתפים) / שעליהם רוצים לדבר / כל היתר / הם הזדהות / דברים תפלים / פרטים / לא קיימים בדבור הכללי השוטף / הטהור / שאנו חייבים להרגיש כמוהו / כדי להבין".

כי המשותף הוא הטהור, השוטף, והאישי הוא העכור והסתום. ואם נזדהה עם עצמנו, עם הדברים בנפשנו, אנחנו נישאר סתומים, לא נבין את עצמנו ולא נרגיש את הזולת. רק אם נשתף מעצמנו, רק אם נשתף בדיבור הכללי, יזהו אותנו ואנחנו נזהה את עצמנו. וכך היא ממשיכה, בדיקטיות השמורה לבית הספר היסודי: "אין אני / כל אני הוא רע / דבור פרטי / דבור כללי טוב / דבור פרטי רע / רק במקרה שרוצים להוכיח / המצאות משהו / על ידי המצאות חלק פנימי / והזדהות אתו / כמו אם זה ישנו / אז גם אתה / אבל אם הנה / הם אני / אתה נעלם / איננו / לא היית מעולם".²³

בספרה 'מלאך האש: על שירת יונה וולך' לילי רתוק קוראת את השורות הללו

כאירונה: "כמו רבים מן היוצרים הפוסט-מודרנים לא ניסתה וולך כלל לעצב מציאות, כי זו נראתה לה כאוטית, אמורפית וחסרת-פשר". כאוטית? אמורפית? מה לא ברור ב"דבור פֶּרְטִי רַע / דְּבוּר כְּלִי טוֹב"? מה אירוני פה? אירונה היא לקרוא את השיר "יש לי במה בראש" כ"מחאה פמיניסטית עקיפה נגד המבט הפאליזנטרי", לשון רתוק, כאשר מדובר במחאה פרטית ישירה נגד המבט הוולכי; אירונה היא לקרוא שורה כמו "סוס הָרֹדֵיאוּ שֶׁהֵייתי אֲנִי / מִפִּיל אוֹתִי מַעַל עֲצָמִי" כאקט של שחרור מיני – ולא של תבוסה, הכאה על חטא, אזהרה.²⁴

אם חייבים, בצו האופנה, לחלץ עמדה פוליטית מוולך המאוחרת, האמת (המרה) היא שעמדתה שמרנית – מעבר מ"הדברים" הלא מוגדרים, הנזילים, ל"צורה" הכללית, המקובעת. היא שמרנית לגבי סמים ("אם תֵּלֶךְ לְמַסַּע אֶל אֵס דִּי / ... / אֵין שְׁלִיטָה עַל הָדָם / שֶׁתִּדַּע");²⁵ שמרנית לגבי זהות מגדרית ("לֹא טוֹב לְגַבְרִים שֶׁנַּעֲשׂוּ נָשִׁים וְלִנְשִׁים שֶׁנַּעֲשׂוּ גַבְרִים");²⁶ שמרנית לגבי מערכות יחסים ("הִבָּא אוֹתִי לְהַפְּרָה / שְׁבִלִי אֶהְבֶּה אֲנִי אֲבוֹד, / שֶׁהֶאֱהָבָה הִיא טוֹבָה חֲכָמָה / שֶׁהִיא נוֹתֶנֶת לִי עֲזוּרַת בּוֹנָה / לֹא דֶרֶךְ הַמִּין / זֶה עִם כָּל הָעֲנוּהָ / אֲנִי תַמִּיד יָכוֹל לְשַׁכַּח");²⁷ שמרנית לגבי חשיפה ספרותית ואישית ("הַמַּסְכּוֹת הַשּׁוֹמְרוֹת מִמְזִיק וְרוּחַ רַע / לֹא עוֹזְבוֹת אֶחָד עִירָם מִלֹּא בּוֹשָׁה / סֶפֶר בְּרֹאשִׁית הֵנוּ סֶפֶר חִיבִי");²⁸ ושמרנית לגבי אינדיבידואליזם ("אֵין אֲנִי זֹאת אֲשֶׁלִּיהָ סִיחַר שְׁחֹר / בַּחֲפֶשׁ הַנִּמְכָּר בְּמַחִיר הָאִישִׁיּוֹת הַמְשֻׁתָּפֶת").²⁹

ה"שיח" סביב יונה וולך המאוחרת מהווה דוגמה נוספת ליכולת המופלאה לקרוא שירה ב"קריאה" (לאקאניאנית, דלזיאנית, פוקיאנית וגו') מבלי לקרוא שורת שירה אחת לאשורה, בקריאה עברית. לצערי אפשר לחשוב על שורה ארוכה ומתארכת של קריאות עיוורות כאלו, אבל לא הייתי נדרש לתיקון שלפניכם אלמלא הצליחה חונטת החוגים לפוסט-ספרות להרחיק כך את וולך מהקוראים, משל הייתה שירתה המאוחרת מספוא לדוקטורנטים. אין דבר רחוק יותר מהאמת. אינני מכיר משוררת רלוונטית יותר לחיי הקורא מיונה וולך המאוחרת. 'צורות' ו'מופע' הם דו"ח מוועדת חקירה ממלכתית לכישלון החיים. איננו חייבים לאמץ את מסקנותיה. אני אינני מאמץ את מסקנותיה. אבל נצא נפסדים אם לא נתמודד עם מסקנותיה בשמץ מן האומץ, היושרה והדייקנות שבהן נוסחו.

גבריאל מוקד פרסם פעם לקט "ציוויים קיומיים" משירת דוד אבידן.³⁰ כמו בסיפור של בורחס, לקט ציוויים קיומיים משירי 'צורות' ו'מופע' יחזיק פחות או יותר את מספר העמודים הכולל של שני הספרים. הנה כמה מהחביבים עליי: "אֶל תִּתְעַסֵּק בְּטֶרוֹף מִבְּפָנִים / אֶל תִּתְּהֶיָה מִמָּחָה בְּעֵינֵי הָזֶה מִבְּפָנִים / אֵין סְכוּי כָּלֵל / הִצַּל אוֹתוֹ מִבְּחוּץ תְּבוּא / הִיָּה אֶתָּה שְׁאֵין לְאֵנִי כְּפִיל / הִקְשֵׁב לְסוּדוֹתָיו הַכְּמוּסִים שֶׁל סִבָּא טֵבֵעַ",³¹ "אֶל תִּכְנֵס לְחַיֵּי אַחֲרִים מִסְקָנָה / אֶל תִּתְּהֶיָה חַיֵּי אַחֲרִים מִסְקָנָה / חַיֵּה חַיֵּיהֶם מִסְקָנָה / אֶל תִּתְּהֶיָה אֶת לֹחֲמַת הַגִּזְיִם הַפְּרִטִית",³² "קַח דְּבַר דְּבַר בְּרִגְעַ רִגְעַ / וְלֹא הִכַּל בְּבֵת אַחַת / וְלֹא דְבַר אֶחָד הִכַּל בְּיַחַד

/ ... / או שתהיה פרודיה של עצמך / קריקטורה אנטישמית של עצמך³⁴, "אל תחזיק בכך / את הדמויות הפהות / את הלשון השחורה / ... / אל תחזיק בכך / את האיש / הרע", "לא לחשב כמו אלו גינסברג שהכל תעתוע / לא להפך נירונה לאידאולוגיה ולגמר בזעזוע"³⁵ ו"עזב את האלימות הפנימית של סרט / בוא אלי".³⁶

1. דליה רביקוביץ, אהבה אמיתית, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1987, עמ' 30.
2. "גלריה של דמויות המגלמות רצונות וחלומות של המשווררת", כתב דן צלקה (תחת השם יוסף אלרואי) על ספר ביכוריה של וולך בעיתון הארץ. ואילו במסגרת המחקר האקדמי יש לציין את מאמרה החלוצי של יעל רנן, "בנייתן של אפשרויות הרגשה: אספקטים בשירה הראשונים של יונה וולך", הספרות 22 (1976), עמ' 46–54.
3. "בדיק נמרץ", בתוך יונה וולך, שירה, תל אביב: סימן קריאה, 1976, עמ' 90. הקובץ 'שירה' כולל את שירי הספרים 'דברים' ו'שני גנים', בתוספת חטיבת השירים האמצעית 'למעלה מזה'.
4. שירה, עמ' 24.
5. הלית ישרון, איך עשית את זה? ראיונות "חדרים", תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2016, עמ' 24.
6. את הפטנט הזה של הנפשת מצבים פנימיים וולך לא קדחה ממוחה, אלא שאלה מהמסורת המודרניסטית של ה-personae שראשיתה בעזרא פאונד ובת"ס אליזט. והנה לנו דוגמה נוספת לתהום הפעורה בין דמותה המתוקשרת של וולך כ"מלאך אש", משוררת אינטואיטיבית הכותבת מהבטן ומדם הלב, לבין היותה, בפועל, משוררת מחושבת ומושכלת.
7. יונה וולך, צורות, תל-אביב: ספרי סימן קריאה בהוצאת הקיבוץ המאוחד, 1985, עמ' 107; יונה וולך, מופע, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1985, עמ' 41.
8. צורות, עמ' 91.
9. שירה, עמ' 130.
10. "יש לי במה בראש", בתוך: מופע, עמ' 35.
11. צפריה לידובסקי-כהן, שחרי את חרצובות לשונך אישה, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2009, עמ' 160.
12. הלית ישרון, איך עשית את זה? ראיונות "חדרים", תל-אביב: הספריה החדשה, 2016, עמ' 85.
13. "איך לפתוח שטיח", בתוך: שירה, עמ' 106.
14. שירה, עמ' 76 ומופע, עמ' 75.
15. שירה, עמ' 47 וצורות, עמ' 121.
16. שירה, עמ' 26 וצורות, עמ' 168.
17. שירה, עמ' 7 וצורות, עמ' 46–47.
18. שירה סתיו, אבא אני כובשת: אבות ובנות בשירה העברית החדשה, אור-יהודה: דביר, 2014, עמ' 264. "ממען אחורה אל המיתולוגיה הפרטית שנוצרת בשירים כמו 'דובה גריזלית'".
19. "שיר בלהות", בתוך צורות, 96–98.
20. למשל בשיר "אוננות" (צורות, 38–41), כשוולך שוכבת, מעשה אוננות, עם "מר איש לא", שאין לו רגשות, הבעה, גוף, חום. המשוררת מראה למאהבה הצעיר "את השיר", כלומר את השיר הזה, ומר איש "מגיב בזעם ואומר שזה רע / ולא שיר בכלל", אולם היא יודעת את הסיבה ללקותה הרגשית (והספרותית): "הוא יצא מהשירים הישנים והוא / אחד הגבורים שלהם, גם היפי שלו / קזה, הוא אחד השמות המפלאים / האבודים כל כך בהתהוות / המבוקשת הנחרתת בקרם החברה".
21. מופע, עמ' 44.
22. צורות, עמ' 5.
23. מופע, עמ' 37–39.
24. לילי רתוק, מלאך האש: על שירת יונה וולך, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1997, עמ' 177.
25. מופע, עמ' 83.
26. צורות, עמ' 162.
27. מופע, עמ' 54.
28. מופע, עמ' 130.
29. צורות, עמ' 120.
30. עכשיו 66, 1999 (גיליון שהוקדש לדוד אבידן), עמ' 148.
31. צורות, עמ' 170.
32. צורות, עמ' 124.
33. מופע, עמ' 156–157.
34. מופע, עמ' 128.
35. צורות, עמ' 108.
36. צורות, עמ' 167.

נתקבלו במערכת

ללא גלימה: שיחות עם שופטי בית המשפט העליון

סטודנטים למשפטים, בעריכת ענת סרגוסטי

משכל וידיעות ספרים:

תשע"ז | 392 עמ'

בשילוב קטעי מסגרת והערות מועילות מאת העורכים להשלמת התמונה ולהבהרת מושגים משפטיים. בינותם מגוללים השופטים את משנתם בשלל נושאים עקרוניים דוגמת חופש הביטוי, זכויות אדם, דת ומדינה ושוויון מגדרי, ובסוגיות משפטיות כגון חוקה, ביקורת שיפוטית (אקטיביזם) ואמון הציבור במערכת המשפט. לחלקם זו הפעם הראשונה שדעתם נשמעת בציבור.

השופטים בדימוס עולים מבין הדפים כאנשי מידות, בעלי משנה סדורה ורוחב דעת. אלא שאחדות דעים כמעט מוחלטת שוררת ביניהם בנושאים הנוגעים לבית המשפט העליון, והקורא מוצא את עצמו מייחל לדעת מיעוט. במעט המקומות שמבצבצת בהם ביקורת פנימית, היא נשמעת כמעט אך ורק מפי השופטים הדתיים.

הספר נעדר כל ממד של ביקורת, ניתוח או רפלקסיה. הראיונות אוהדים, ולא תימצאנה בהם, למעט מקרים גבוליים ועדינים, שאלות מאתגרות או נוקבות, או העמדה של המרואיינים על סתירות בתוך דבריהם. אין בו מבוא, סיכום או מפתח אישים ונושאים; לא הפניות לספרות, למעט תיקי בג"ץ המוזכרים בו; ולא רשימה ביבליוגרפית למען צמאי הידע המבקשים לצלול עוד אל נבכי הנושאים המופיעים בו.

הדרך שלפנינו הוא מקבץ ראיונות עם שלושה עשר שופטי ושופטות בית המשפט העליון בדימוס. את הראיונות יזמו, כתבו וערכו שמונה סטודנטים למשפטים באוניברסיטת בר-אילן. הראיונות פותחים בסיפור חייהם של המרואיינים, ממשיכים בדיון בפרשיות משפטיות שהמרואיינים נטלו בהן חלק, עוברים לשיחה על שאלות עקרוניות מתחום המשפט, החברה ומדינת ישראל, ונחתמים בעצות למתעתדים לעסוק במקצוע המשפטים. הראיונות גולמיים וערוכים באופן גס. אולם שיבושי העריכה אינם מעיבים באופן משמעותי על הקריאה.

סיפורם האישי והמקצועי של המרואיינים שזור במאורעות המרכזיים בתולדות מדינת ישראל. משפטי אייכמן ודמיאניוק, קו 300, סברה ושתילה, ההתנתקות – אלו הן טעימות מן הפרשיות הנידונות בספר, אשר מסופרות לראשונה מנקודת מבטם של אלה ששימשו בהם בתפקידי מפתח,

על אף כל זאת, מדובר בספר רב ערך. שזורים בו עיקרי הדברים שנחוץ לאזרח הישראלי להתמצא בהם בהיסטוריה, בפילוסופיה, במשפט ובחברה, ומומלץ לקוראו תוך שמירה על ערנות ביקורתית.

א"ש

הגדולים: אישים שעיצבו את פני היהדות החרדית בישראל

עורכים: בנימין בראון
ונסים ליאון

מאגנס ומכון ון-ליר, תשע"ז | 958 עמ'

בין הדמויות הנידונות נמצאים גדולים חרדיים מתקופת התגבשותה של האורתודוקסיה באירופה, וגדולים מהדורות האחרונים; קנאים, ובעלי קו מתון יותר; ליטאים, "מוסרניקים", אדמו"רים חסידיים וספרדים; כאלה שפעלו באירופה, בארץ ישראל ובאמריקה. נפגוש כאן את ה"חפץ חיים" ואת הרב שך, את האדמו"ר ממנוקאטש ואת הרבי מלובביץ', את הרב שלמה זלמן אויערבך ואת הרב עובדיה יוסף. יש שיבקרו את הבחירה לכלול או לא לכלול דמויות מסוימות, אך בסך הכול הבחירות עומדות בקריטריונים שהעורכים קבעו לעצמם: מנהיגים רוחניים (ולא עסקנים פוליטיים) שהשפיעו על החברה החרדית בישראל ושהינם מוכרים כגדולים על ידי כלל החברה החרדית, ולא רק בחצרותיהם.

על אף הגיוון הדיסציפלינרי של החוקרים – היסטוריונים, חוקרי מחשבת ישראל, חוקרי משפט עברי וסוציולוגים – האסופה שואפת ליצור מארג אורגני, על ידי שמירה על תבנית ומטרות אחידות למאמרים, וברוב המקרים הניסיון עולה יפה. מרבית המאמרים מורכבים מסקירה ביוגרפית קצרה, סקירה ספרותית וניתוח עיקרי התפיסה ההלכתית או האידיאולוגית של נשוא המאמר.

חלק מהדמויות נידונות כאן לראשונה בהקשר מחקרי, וחלקן מוכרות פחות לציבור שאינו חרדי, ובכך תרומתו הגדולה של הספר. רוב המאמרים העוסקים בדמויות מוכרות יותר מספקים ניתוח ומאירים צדדים לא ידועים בפועלם של הללו, אך מיעוטם מחמיצים את ההזדמנות לתרום דבר-מה משמעותי שאינו מוכר מהמחקרים הקיימים. כמכלול מדובר בנכס של ממש לחוקרים מן

תופעת גדולי הדור היא מסימני ההיכר הבולטים של האורתודוקסיה החרדית, ומן ההתפתחויות המעניינות שחלו בעולם היהודי בעת החדשה המאוחרת. "הגדולים" הוא אסופה מחקרית המבקשת להפגיש את הקורא עם כמה מדמויות גדולי הדור המשפיעות והחשובות מאז החלה תופעה זו לצמוח. האסופה פותחת בשני מאמרים רוחביים מאת שניים מבחירי ההיסטוריונים בתחום, שאול שטמפר ועמנואל אטקס, העוסקים בצמיחתה של תופעת הגדולים ובתופעת הביוגרפיות (למעשה, הגיוגרפיות, סיפורי-קדושים) החרדיות שלהם, וחותמת במאמר על דרכי המחקרית של פרופ' מנחם פרידמן, שהקובץ מוקדש לו. בתווך: עשרים ושמונה מאמרים, שכל אחד מהם מוקדש לדמות אחרת בפנתיאון החרדי, ונכתב בידי חוקר אחר.

והגות, הלכה ומנהג, אמנות יהודית ותלמוד – שנאספו משורה ארוכה של מלומדים הכותבים בעברית או באנגלית. בשל עושר תכניו של הספר אף צורף לו, כפי ששפרבר אוהב, מפתח עניינים מפורט בשתי השפות.

יריעה קצרה כזו אינה מאפשרת להתייחס לתוכן המאמרים השונים, שנכתבו על ידי שורה מכובדת של שמות בולטים בתחומיהם, ויש להניח שעוד יצוטטו ויעוררו עניין. דגימה של מאמרים אחדים, בעברית ובאנגלית, מלמדת שלפנינו קובץ בעל ערך רב – הן מבחינה אקדמית, הן לכל קורא תאב דעת שאינו זר למדעי היהדות. הקובץ כולל, כמובן, גם כמה התייחסויות למפעלו של בעל היובל עצמו – ורשימה ביבליוגרפית של כתביו. עניינו של המחבר בריאליה, במנהג הרווח, ובדינמיקה של רעיונות והלכות מקבל גם הוא ביטוי בכמה מאמרים המצטיינים בחוש הומור ובזיקה לאקטואליה.

נציין לדוגמה את מאמרו הווירטואוזי-בלשי של שניאור ליימן על דיוקנאות זהים של שני רבנים; את מאמרו של מרדכי אנג'ל על המנהג ודחיקת הספרדים; את מאמרה של מרגלית שילה על ירושלים כבירת הסופרג'יזם העברי; את מאמרו של מארק שפירא על היחס לרש"י הירש בקרב חרדים וציונים; את מאמרו של עמנואל פרידהיים על פולחן פגאני שמעורבים בו בצלים; ואת מאמרו של דוד שפרבר על אמנות במרחב הדתי בישראל. יוסף תבורי מברר את תולדות "שפוך חמתך", אברהם גרוסמן בוחן את ראשית הדיאלקטיקה המוכרת לנו מבעלי התוספות, ולוי יצחק קופר בוחן את מעמדו

התחום, והיות שכמעט כל המאמרים (אך לא כולם) נגישים ביותר לקריאה, גם אדם מן השורה ימצא באסופה זו עניין רב.

א"ש

דרכי דניאל: מחקרים במדעי היהדות לכבוד הרב פרופסור דניאל שפרבר

עורך: אדם פריזגר

אוניברסיטת בר אילן, 2017 | 755 עמ'
בעברית 1-229 עמ' באנגלית

הרב פרופ' דניאל שפרבר הוא דמות נדירה של מלומד יסודי ומעמיק שמצודתו פרוסה על מרחבים מעוררי השתאות של ידע ומחקר. מלבד היותו המשך לשושלת רבנית מפוארת ועשירה בלמדנות ובפסיקה, שפרבר הפך נכס לעולם המחקר כשנכנס לתחום הריאליה התלמודית בהיותו צעיר לימים, וחרז הבנה עמוקה של התרבויות והשפות של העולם העתיק עם עניין עמוק בהיבטים הריאליים, ההיסטוריים והטכניים של מציאות החיים בתקופות שונות. על חקר מנהגי ישראל קיבל את פרס ישראל בשנת תשנ"ב, ורק מעטים יודעים על השכלתו האמנותית ועל השתלבותה, אף היא, במכלול מחקריו.

כיאה לאיש אשכולות, הכרך עב הכרס שראה אור לכבודו של שפרבר ויועד ככל הנראה ליובלו ה-75 (שכבר חלף) מקבץ מאמרים משלל תחומי העניין שלו – היסטוריה

של המנהג בשני ספרי פסיקה מרכזיים באירופה של המאה העשרים: משנה ברורה וערוך השולחן.

י"ש

מן השואה שאינם עונים לשם אלי ויזל, בקווי רישום מעטים המלמדים על הכלל דרך הפרט, מוליך אותנו הרצברג יד ביד בגיא הצלמוות שלו. הפרקים מתמקדים לעתים בדמות אחת, בסמל או קאפו מסוים, שיש לו סיפור ייחודי ובכל זאת הוא מלמד על בני סוגו.

הציר השני צומח מאותה יכולת של הרצברג להתמקד ולהכליל, לראות את טיפת המים שבים ואת הים שבטיפת המים: זהו המתח שבין התפיסה היהודית-ייחודית של השואה לבין התפיסה האוניברסלית שלה – זו שבחילולה, בעיוותה העכשווי הגס, מתמצה בביטוי "הנאצי שבתוך כל אחד מאתנו". כך מצליח הרצברג, מצד אחד, להפליג מן התצפית על נוגש זה או אחר לשורת תובנות כלל-אנושיות, מפתיעות בבשלותן המוקדמת, מה עוד שתחת שוט ובתוך הרעב. הוא מסביר כיצד קונה הנאציזם שבינה בנפשם של אנשים ריקים מערכים ומהכרה ומאומץ, הקופצים על ההזדמנות להאמין שהם גדולים וגיבורים; או כיצד העימות הראשון של אדם עם מצפונו, לאחר שחצה פעם אחת את הקווים אל הרוע, גורם לאדם להתאמץ לבטל את המצפון ולהיכנס לסחרחרת מסלימה של אכזריות. כל זאת, מן העבר האוניברסלי. ועם זה, בלי להתבלבל, בחיבור השביעי בספר הרצברג מעמיד את היהדות כ"כוח אנושי יסודי", הכוח התרבותי-מוסרי, ומתוך כך מסביר למה דווקא היהודים נבחרו לקורבן – ודווקא הגרמנים חוללו את השואה.

וכך, לפנינו ספר דק כרס ורחב מבט על החיים במקצה אחד מסוים במחנה ברגן-בלזן – ועל מצבו של האדם. על התנהגותם

אהבת הגורל: שבעה חיבורים על ברגן-בלזן

אָפֶּל י' הרצברג
מהולנדית: אברהם
הרצברג וגילה ברקלי

יד ושם והמרכז לחקר יהדות הולנד, 2016 | 103 עמ'

עורך הדין היהודי ההולנדי אבא (אבל) הרצברג העלה על הכתב חוויות ממחנה הריכוז ברגן-בלזן עוד בשנה הראשונה לאחר שחרורו – ופרסמן, בשבעה מאמרים, בעיתון באמסטרדם. סמוך לאחר מכן הופיעו הדברים כספר, ובזכות כישרונו יוצא הדופן של המחבר, הספר עשה לו כנפיים. תרגומו העברי הנאה של אוסף המאמרים הקצר מופיע בסדרת 'קולות ראשונים' של יד ושם – סדרה שאכן זה ייחודה: תיעוד מידי של השואה, עוד בטרם כיסוי הדם.

סגולתו של הספר היא בשני זוגות חיבורים שהוא עושה; שני צירים שהוא מצליח לאחוז בהם דבר וניגודו. הראשון: המתח שבין החווייתיות המיידית, שסימנה הוא הפרטים, העובדות, הזיכרונות הטריים שטרם עברו עיבוד – לבין יכולת הסיכום, ההיסק וההפשטה. וכך, בתנופה סיפורית שנדיר למצוא כמותה אצל כותבי זיכרונות

פרוזה ריאליסטית, כמעט מחזאית, כתובה היטב, שבה כמעט כל הדמויות מחזרות זו אחר זו או נושות זו בזו, במעין קומדיית מצבים פרועה למדי. העברית של המתרגמת נילי מירסקי נפלאה, ועיצובה הרך והנוח של הסדרה החדשה "מפרשים" כולה ראוי לשבח. במהדורה יש פגם אחד, והוא ההתעקשות המטרידה להותיר שמות צרפתיים בשפת המקור, דבר שאולי היה נסבל ברוסית אך מעיק מאוד בהקשר של העברית הנכתבת מימין לשמאל. יצירתו זו של דוסטויבסקי עשירה בהומור, באירוניה עצמית ובשלל תובנות מעניינות על רוסים, גרמנים וצרפתים – ועל הדקדנס של החברה הגבוהה באירופה של המאה הי"ט.

י"ש

העתיד שייך לדת האסלאם / מלחמתנו ביהודים סייד קוטב מערבית: אפרים ברק, שאל ברטל

מרכז משה דיין, 2017 | 148 עמ'

סייד קָטֵב הוא דמות מפתח בהתפתחות האסלאמיזם המודרני ותנועות הג'האד. משנתו אחראית במידה רבה לצמיחת הממד הצבאי והממד האנטישמי של הפונדמנטליזם המוסלמי, שנות דור לפני שזרם זה היה לכוח מרכזי בזירה הבינלאומית. הוגה דעות מצרי זה, יליד 1906, היה בתחילת דרכו מבקר ספרות ואיש חינוך בעל נטייה מערבית-ליברלית, אך בשנות הארבעים חווה מהפך

של אנשים במצב קיצוני – ועל התופעות הנצחיות שהיא משקפת. היסטוריה ופסיכולוגיה בונות יחדיו ספרות גבוהה שכולה אמת בוערת.

צ"א

המהמר

פידור דוסטויבסקי
מרוסית: נילי מירסקי

מפרשים - המפעל לתרגום
ספרי מופת, תשע"ז | 213 עמ'

שמו הארוך של פידור מיכאילוביץ' דוסטויבסקי מוזכר לרוב בנשימה ארוכה אחת עם הרומאן הארוך פרי עטו, 'החטא ועונשו', שממדיו ושמו מרתיעים בוודאי קוראים רבים, או עם הרומאן הארוך וההגותי (והמרתיע) אף יותר, 'האחים קרמאזוב'. הנובלה שלפנינו, 'המהמר', מפגישה אותנו עם דוסטויבסקי אחר, הכותב בגוף ראשון ובמשפטי חיווי פשוטים, בלשון קצבית ותזזיתית, על שהייתה המאוד לא נינוחה של חבורה משונה – גנרל מרושש מרוסיה עם בני ביתו וכמה בני לווייה ובהם המספר, וכן גבירה צרפתייה ואדון אנגלי – בעיירת נופש גרמנית. במרכז העיירה והנופש נמצאת רולטת-קזינו המושכת בקסמיה המתעתעים את בעלת ההון הישישה שהגיעה מפטרבורג, ובסופו של דבר גם את המספר עצמו; וכפי שמלמדת הביוגרפיה, גם את הסופר.

מאחורי הסיפור מתגנבים הרהורי עומק ולקחים קיומיים, אך על פני הנובלה עצמה מעטות הפסקאות המציעות התעמקות; תחת זאת שולטים כאן העלילה והדיאלוג:

הוא אוסף של מאמרים מתלהמים מתקופה מוקדמת יותר, שלהי התקופה המלוכנית במצרים ותחילת ימי מהפכת הקצינים. מאמרים אלה עוסקים בשלל נושאים, חלקם פנים-מצריים, חלקם התוויה ראשונית של דרך הג'יהאד, והמרכזי והארוך בהם הוא המאמר האנטישמי שהחבור נושא את שמו. על רקע הקמת מדינת ישראל, שנים ספורות לפני כתיבת הדברים, מואשמים היהודים בכל רע רוחני ומעשי בעולמנו. מקור מרכזי הוא 'הפרוטוקולים של זקני ציון' (שתרגום מבואר שלהם לעברית הופיע לא מכבר, מפעל חשוב של עדי אמסטרדם). מאמרי הספר 'מלחמתנו ביהודים', שהוא חלקו השני של הכרך שלפנינו, מעניינים אפוא לא בשל מה שהם מבקשים ללמד, אלא בשל מה שהם מלמדים על כותבם ועל תנועתו ועל האנשים שזהו מזונם הרוחני.

צ"א

שלום לקנאים: שלוש מחשבות

עמוס עוז

כתב, 2017 | 131 עמ'

בשפה ברורה ובנעימה קדחתנית, משובצת ציטוטים נאים ואנקדוטות מחכימות, פורק עמוס עוז את תעוקתו בשלושה נושאים שעל הפרק. הקנאות הדתית והאידיאולוגית, היהדות כתרבות מול היהדות כאורתודוקסיה, ו"הכיבוש". שלוש שיחותיו מניפות יחד את דגלי הסקרנות, המתינות, הפיכחון, הפלורליזם, הפתיחות ותפיסת האדם כמטרה ולא כאמצעי. ככל

אישי, הצטרף לאחים המוסלמים, והיה לעורך עיתונה של התנועה ולהוגה הבכיר שלה. הוא נאסר פעמיים בידי משטר נאצר, וב-1966 הוצא להורג. על היקף השפעתו כתב חוקר הטרור בסאם טיבי כי אנשי האסלאם הרדיקלי "בקיאים בכתביו המרכזיים של קוטב הרבה יותר משהם בקיאים בקוראן עצמו. לעתים קרובות הם מכירים רק אותם קטעים בקוראן שקוטב בחר לצטט".

מכאן תובן חשיבותו של התרגום החדש שלפנינו: תרגום עברי ראשון, אקדמי באופיו, עם ביאורים נחוצים בשולי העמודים, לשני ספרים מרכזיים של האיש. השניים שונים זה מזה תכלית שוני, ולא מפני שתרגומם מתרגמים שונים. 'העתיד שייך לדת האסלאם' מאוחר ובשל, מגובש ואפילו מבוסס יחסית. הוא מציע ניתוח של חולשת התרבות האירופית ה"לבנה" הנוצרית לשעבר. הניתוח מגמתי, ועדיין הוא פורה ומעורר מחשבה וייתכן אף שהוא ידבר ללבם של חלק מהיהודים הדתיים. קוטב מתאר שני שלבים בהתפרקות תרבות המערב. תחילה, הנצרות נעשתה לא רלבנטית: בשל השחיתות והנהגות, בשל האיסור על מחשבה עצמאית, ובשל מתן תוקף אמוני לדוגמות מדעיות ישנות שהמדע המודרני הפריך. בשלב הבא, "האדם הלבן", המערב הנוצרי לשעבר, שפך את התינוק עם המים: זנח את האמונה במקום להיפטר מקליפותיה המסואבות. הוא דבק בחומרנות: במטריאליזם המרקסיסטי בגוש הסובייטי, ובמרוץ אחר נוחות והישגים במערב. ריקנות רוחנית זו חזקה עליה שתקרוס.

לעומת זאת, הספר 'מלחמתנו ביהודים'

קיצוני החרדים.

מכאן קצרה הדרך למסה האחרונה, המאכזבת מכולן. בנושא הישראלי-פלסטיני עוז מפטיר כאשתקד. הוא דבק בדוקטרינה הרואה ביציאה מה"שטחים" פתרון קסם. אמנם הוא מבדל עצמו מהשמאל הפנאטי ומאלה המאשימים את ישראל לבדה בכול, אך למעשה הוא גורס כמותם בכל הקשור בשליטתנו ביהודה ושומרון. הוא מעלה על השולחן גרסאות מוחלשות של טיעוני הימין, להראות עצמו כמי שאינו אטום למראה מן החלון שממול, אך הודף אותן בטיעוני סרק. אמרתם שהצבא האדום יעמוד על הקו הירוק אם ניסוג אליו? הה, ברית המועצות קרסה! אתם מפחדים מטילים (רקטות אינן נזכרות, כמו אין עזה בעולם)? הה, טילים אפשר לשגר גם מאיראן!

כמובן, אין חובה לעדכן דעות בהתאם למציאות, ואת עוז עונג לקרוא כך או כך.

צ"א

פסגות: סיפור עזיבה

יונתן ברג

אפיק, סדרת נוודים, 2017 |
190 עמ'

יונתן ברג גדל בפסגות, יישוב על פסגה הנושקת לאל-בירה ולרמאללה ממזרח. עוד בנערותו הייתה לו, כמסתבר, נפש משורר, נפש המפנימה מאוד את ההווה סביב, ניגפת במפגשים עם מציאויות חדשות, נמשכת לתהומות ולפסגות אחרות – וכזו הייתה נפשו גם משיצא ותהה ותהם וטעם תהיות

שהספר מתקדם עוז משכנע פחות, כנראה משום שראשיתו במלחמה פקוחת-עיניים בקנאות לסוגיה וסופו בכתם הקנאי העיוור של המחבר עצמו.

במסה הראשונה עוז מנתח את הסיבות להתרחבותה של הקנאות בעולם בשנים האחרונות, כגון שכחתם ההדרגתית של אימי הקנאות הטוטליטרית של אמצע המאה הקודמת, ומפשפש בנפשו הילדותית משהו, הרגשית-ביסודה, של הקנאי. הוא אינו גורס פציפזם ומסירת לחי שנייה. ועם זה, הוא אומר, "הפנאט הוא סימן קריאה מהלך. המאבק נגד הפנאטיות מוטב שלא יתבטא בהצבת סימן קריאה נגדי. התמודדות נגד הפנאטיות אין פירושה השמדת כל הפנאטים אלא, אולי, טיפול זהיר בפנאט הקטן המסתתר לו, פחות או יותר, בתוך נפשם של רבים מאוד מאתנו; פירושה גם לגחך מעט על סימני הקריאה שלנו. וגם להסתקרן ולנסות להציץ, מפעם לפעם, לא רק אל תוך חלוננו של השכן, אלא בעיקר להציץ אל המציאות כפי שהיא נשקפת מחלוננו של השכן" (עמ' 43).

הארוכה בשלוש השיחות היא האמצעית, הטוענת כי היהדות היא "אורות ולא אור", כלומר רבגונית ולא משעבדת לצו אחד, עשויה מילים ולא גנים ולא הלכה ולא ישות פוליטית. הספרות העברית המודרנית היא מתנת היהדות לעולם לא פחות מהמשפט העברי. בשלב מסוים עוברת המסה למתקפה דוגמטית על היהדות הדתית, כאילו כל כולה צרות מוחין, קיבעון קנאי וקידוש שלשלאות העבר. המתנחלים, שבקרבתם נמצא היום חלק נכבד משאור התסיסה הרוחנית בציבור הדתי, מתוארים כמובילי הסגירות הזו לצד

קיצוניות המזג של ברג, שהתבטאה בשלב מסוים בקונפורמיות יתר דתית, מייצגת את כלל המתנחלים פחות מכפי שנדמה לו.

ברג מפתח שורה של אבחנות מעניינות, ומתקף אותן מתוך החוויה האישית שלו. נקודת מבט זו, הנוספת אצלו על המבט החיצוני, מאפשרת לו להכניס לקלחת באופן אמין היבטים של חיי הפרט שבדיווחים אחרים מוגשים לכל היותר כמציצנות צהובה. ברמה התיאורטית בולטת התייחסותו למתח שבין ההכרה העצמית של המתיישבים כחיל חלוץ וכאליטה משרתת ומנהיגה לבין הפנים החמוצות שהם מקבלים מהחברה הכללית ומהמציאות הביטחונית, מתח הגורם אצלם לתהליכים של התבדלות, התבצרות וגם התברגנות.

עוד הוא מרבה לחקור את המתח שבין הקונפורמיות והאיפוק שדורשים החיים הדתיים, החיים בקהילה והחיים בתוך סכנות, לבין החופש ואף ההפקר שמזמנים החיים במרחב פתוח, החשיפה לאלומות, ואתוס האדרת היחיד החלוץ ופורץ הדרך. ברג מוצא מאפיינים דומים במחוזות נוספים בחברה הישראלית, ובייחוד אצל חיילים וחיילים משוחררים. כאן הוא מדבר שוב מתוך התנסויותיו האישיות. במגזר הכללי, כך מתגלה פתאום מן הפרקים הללו, אותן רעות חולות שברג מאתר אצל המתנחלים פורצות באורח מכוער שבעתיים, בלי המסנגים המעדנים והאידיאליסטיים, עד שהקורא תוהה שמא גם באותם היבטים ביקורתיים, שבהם ברג בא "לקלל" את המתיישבים, הוא לא יצא מברך.

צ"א

ותהומות וטעמים, וכזו נשארה עמו כשחזר לבסוף כדי מחצית הדרך. מן הנפש הזו הוא כתב את הממואר ההגותי שלפנינו, מין חשבון נפש אישי וקהילתי על מקום גידולו ועל יציאתו למחוזות אחרים. פנקס זיכרונות שמחברו פונה לאחיו שמכבר ה"שותפים לנוף גם אם לא להשקפה", ובאותה שעה, ובעיקר, לקורא הישראלי שמבחוץ, זה שבתודעתו הושתלה, כתיאורו המריר של ברג, דמות מתנחל שהיא תוצר של סילופים למודי שנאה, נבזות ובורות.

'פסגות' הוא מקבילתו האוטוביוגרפית והמסאית של הרומאן שברג פרסם לפני שנים מעטות, 'עוד חמש דקות'. שני הגיבורים ברומאן היו בני דמותו של המחבר בשנות בחרותו הסוערות; דמותו כמו התפצלה שם לשתי דרכים, זו שנבחרה וזו שלא נבחרה. הפעם מתבונן ברג לאחר מנקודה מאוחרת יותר, מרוככת, מאוחדת. הוא אומר שעליו "לקחת מחדש אחריות על הזיכרונות, גם אם פירוש הדבר לפרקם".

ההיזכרות כאן היא אוטוביוגרפית אבל גם סוציולוגית-פרשנית. אל הכפילות הזו נוספת הכפילות שבין האישי-משפחתי לבין הקהילתי. משפחתו של ברג היא על פי תיאורו משפחה מעט יוצאת דופן, והוא מכיר בכך – אך יוצא דופן מעט הוא גם היישוב פסגות, כפי שהוא הצטייר בזיכרונות (ושיבושים עובדתיים אחדים מלמדים שזיכרונות של ברג ססגוני וחי אך לאו דווקא מדויק), ואת זאת ברג מחמיץ לעתים כשהוא מכליל מן המקרה היישובי הפרטי אל הנפש המתנחלית הכללית; כך, למשל, זריקות-אבנים מאורגנות על ערבים בשעת זעם הן לכל היותר מקרה מקומי נקודתי. גם

העורכת ענת זכריה, אם לא מאירי עצמו, השכילו לשזור את השירים על פי קישורים נושאים, בגלגול אסוציאטיבי שאין בו קפיצות. וכך אנו עוברים כמעט בלי להרגיש משירי אהבת בשרים לשירי משפחה וגידול תינוקת, לשירי קשיים זוגיים, לשירה פוליטית נאיבית, לשירה על הטכנולוגיה ואורח החיים בן הזמן, לשירים על מצב השירה. דומיננטי לאורך כל הדרך הוא מוטיב החשיפה האישית-פרטית-ביתית ועימותה של רשות היחיד עם רוחות הזמן בכלל והטכנולוגיה במיוחד. יאה אפוא לספר זה המעמדת את האני עם הזמן שבחוץ שמו, 'בוא זמני': בואו של הזמן שלי, אך יותר מכך קריאה לזמן שלי שיבוא. וגם שמץ של זמניות.

באורח בלתי מצוי נדפס בקדמת הספר תאריך צאתו לאור, 9.4.2017, ובתוכן העניינים מצוין תאריך מדויק של כתיבת כל שיר. כך מעומת הציר הנושאי, הסודר את הספר, עם הציר הכרונולוגי. המתבונן בשירים על פי הציר הכרונולוגי יגלה תנועה אטית של המשורר לאורך השנים (ואכן, של השירה הישראלית של הזרם המרכזי כולה) מהפרטי-יומני אל נושאי השעה ורוח הזמן, וכאמור אל עבר המעבדה הצלילית. מעניין גם שהשירים המוקדמים ביותר והמאוחרים ביותר הם אלה הסובלים לעתים מתקלות ניקוד מבלבלות – גורלם המשותף של ענבי עוללות שלא נבצרו בזמנם ושל ענבי עורלה שטרם נפדו.

צ"א

בוא זמני

גלעד מאירי

מקום לשירה, 2017 | 83 עמ'

מעבר לעניין שיש בשיריו של גלעד מאירי עצמם – והם מעניינים ורבי עניינים, את זאת לא ישללו ממנו גם שולליו – יש בספרו החדש עניין מיוחד מתוקף היותו דמות משפיעה בעולם השירה העכשווי: מאירי הוא משורר, מבקר וחוקר, ומראשי הנפשות הפועלות ב'מקום לשירה', ארגון ירושלמי ייחודי לקידום הכתיבה האמנותית, המקיים אירועים, מוציא לאור ספרים וכתב עת, ובפרט מפעיל את 'בית הספר לאמנויות המילה' המציע לפרחי כתיבה הכשרה סדורה ומקיפה.

ואכן, מי שמצוי בשירה הצעירה העכשווית וקורא בשיריו של מאירי המקובצים בספר, שנכתבו רובם בשנים האחרונות ומיעוטם מ-1990 ואילך, יראה כי התפוחים שהכיר לא נפלו רחוק מן העץ מאירי – עם כל ייחודם ומקוריותם של שיריו, עם כל היותם אישיים מאוד, ובעצם בדיוק משום כך. מאירי אכן מקדיש את הספר "לתלמידי ולתלמידותיי". האסכולה של תלמידיו ושליו היא בעיקרה האסכולה הדומיננטית בשירתנו, אסכולת יהודה עמיחי, של שירים לא ארוכים, עתירי גוף ראשון יחיד, עם פואנטה או שתיים או שלוש ועם בולטות לממד הפיגורטיבי, הדימוי. מאירי, בפרט בשירים שמשנת 2000 ואילך, מוסיף לכך משחקי צליל צפופים – ברוח ההתעוררות שחלה באותה תקופה להיבט הצורני.

פלא: פואמות ושירים

איריס אליה־כהן

ידיעות ספרים, 2017 |

172 עמ'

שתי תופעות כמותיות בולטות בספר שיריה החדש של איריס אליה־כהן 'פלא', ולשתיהן השתמעות איכותית חיובית.

האחת: הספר משווק כרב־מכר. מבצעי הנחות, הצפה בחלונות הראווה, מודעות של ידיעות ספרים בעיתונים. מחמם את הלב לראות ספר שירה משווק כך, ובפרט ספר שירת־אמת שיש בו דמיון עשיר ויופי רב. הצד השני של המטבע הזה, לכאורה, הוא ששירתה של אליה־כהן משחקת לא־פעם, אמנם באלגנטיות וברגישות, עם גבולות הפופולרי והמנחם־מדי, ובפרט עם נהיות מגדריות אפנתיות של התקרבות ועם אחוות נשים קצת קלישאתית. אולם יש חשיבות תרבותית רבה בהצלחתה של שירה המדברת אל אלה שאינם קוראים שירה בדרך כלל, וטוב שאת המלאכה הזו עושה גם אליה־כהן העדינה, אוהבת האדם ועשירת הנפש, ושאינ המלאכה הזו נשארת רק לעדינים פחות.

התופעה הכמותית השנייה: הספר כולל 172 עמודים, ואת רובו מאכלסות שלוש פואמות (או שמא מחזורי־שירים) ארוכות למדי. לפנינו משוררת שהיא גם סופרת מצליחה, כזו שאינה צריכה לחזר אחר מו"לים ולמשכן את עצמה כדי להוציא ספר, המחכה בכל

זאת לצבור די חומר לפני שהיא רצה לדפוס. אמנם, כדאי היה לאליה־כהן לחכות עוד מעט, לברור קצת יותר את המיטב מן הטוב, ובעיקר לתת לפואמה האחרונה שכתבה, 'הודו', תקופת הריון ארוכה יותר. אולי כך היה מחזור שירים זה, שרובו היזכריות והתרשמויות לא מעובדות דיין ממסע המשוררת אל ארץ הולדת הוריה, מגיע לרמתם של שני האחרים בספר: 'יולדות', המיטיב לשלב ליריקה וסאטירה בתיאור חוויית לידה בבית חולים מנוכר; ו'שיעורים בפרידה' על התרגלות לפרידה מבן זוג. ועדיין, טוב לראות שהוצאה מסחרית לא חסה על ממונה ומאפשרת ספר שירה בהיקף הראוי להתכבד.

אל שיאיה מגיעה המשוררת בעיקר בשירי האהבה והארוס שלה. הנה דוגמה מקורית במיוחד בציוריותה האחדותית, משיר 32 בפואמה 'שיעורים בפרידה': "עֲכָשׁוּ כְּשֶׁהַשָּׁמַיִם מוֹטְלִים עֲלֶיךָ בְּתִנוּפָה, כְּמוֹ יָרִיעַת כְּבוֹי, וְהַכָּאב מֵתְחִיל לְהִתְמָר, אֵין שׁוֹם מְנוּס אֶלָּא לְהֶאֱחוּ בִּיד הַגֶּבֶר שְׁעוֹמֵד עַל הַגֶּדֶה וְהֵנָּה, הוּא רוֹחֵץ אוֹתָךְ וּמְסַרְק, נוֹעֵץ חֲבָצְלוֹת בְּטִבּוֹרְךָ, טֶפֶן טֶפֶן / שְ�דִיךְ נוֹצְצִים כְּמוֹ תְּפוּחִים אַחֲרֵי הַגֶּשֶׁם, / שְ�מָחוֹת צָצוֹת סְבִיבְךָ כְּמוֹ פִּטְרִיּוֹת". הנשיות המשתוקקת, המתקדשת, העולה מן השירים היא בעומקה ביטוי להשתוקקותו של האדם הרגיש, המשורר, אישה כגבר, להפריה רוחנית מהשפע שהעולם והזולת מציעים לנו.

צ"א

שיחה עולמית

מיטב הנכתב באנגלית | דוד מ' וינברג

להחליף את האו"ם

תקוות גדולות נתלו באו"ם מאז הקמתו, אלא שמלכתחילה הוא נבנה עם ליקויים משוועים. הוא פועל בלי שיצטרך למסור דין וחשבון ממשי למישהו, בלי גורם פנימי או חיצוני שישמש לו מצפן מוסרי, ובלי מנגנון שייצור את המאפיינים החיוניים הללו. החומר הגנטי שלו הוא אהבת עריצים, חסינות דיפלומטית מפני ביקורת, והתנערות מכל אחריות משותפת. כשהחומר הזה בא במגע עם מימון נדיב המגיע מאחדות מהמדינות החברות, התוצאה היא תווי ההיכר הידועים של האו"ם: צרות אופקים רעיונית, בזבוז כספים והזרמתם למטרות שליליות, והנצחת בעיות לצורך הצדקת קיומן של סוכנויות האו"ם המטפלות בהן.

הכול יודעים כי האו"ם רקוב, אך כמעט טאבו הוא לקרוא לפירוקו. הסנגוריה הרגילה על האו"ם היא ש"הוא אולי לא מושלם, אבל זה מה שיש; אין לנו או"ם אחר" – פזמון שבדרך כלל נלווים אליו מרשמים לרפורמות שברור שלא יתקבלו או לא יצלחו.

טיעון הנגד הוא זה: האם האו"ם הוא באמת המיטב הניתן להשגה? האם אנו מוכנים להסכין למערכת הבוחרת בסוריה, בסעודיה ובאיראן לעמוד בראש מועצות לזכויות אדם, סוכנויות לזכויות נשים, וגופי תרבות? אם האו"ם הוא בגדר "זה מה שיש", והוא מסוגל להתעלם בנון-שלנטיות מהטבח המתמשך בסוריה ובאותו זמן לתייג את ישראל כמיזם של פשעי מלחמה, הגיע הזמן שיהיה במקומו משהו אחר.

קלאודיה רוזט (Claudia Rosett) מארגון "פורום הנשים העצמאי" פרסמה לאחרונה את הספר 'מה עושים עם האו"ם' המציע ליצור ארגון מתחרה. את תמצית ניסחה במאמר באתר פיג'י מדיה (PJ Media). רוזט מסבירה שתחרות היא הדרך הבדוקה לערעור מונופולים – והאו"ם הוא גדול המונופולים בעולם. הוא דינוזאור המתוחזק בידי חסינויות, זכויות יתר ותרומות נדיבות של מדינות, ומגבים אותו לגיונות של ארגונים לא-ממשלתיים אינטרסנטיים סביב העולם שרוצים רק עוד ועוד מן הטוב הזה.

דוד מ' וינברג הוא יועץ בכיר בקרן תקווה ישראל, מנהל קשרי חוץ במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, ובעל טור מדיני-ביטחוני בעיתונים ג'רוזלם פוסט וישראל היום

רוזט פוסלת את הניסיונות בשולי הקונגרס האמריקני להחליף את האו"ם בגוף עולמי גרנדיוזי חדש שייקרא "ברית האומות הדמוקרטיות". היא סבורה שאידאל "השלום העולמי" בהנהגת המדינות הדמוקרטיות הוא יומרה שאין לה כיסוי, שאיפות נשגבות שקשה לתרגמן למעשים. אפילו אמות מידה להכנסת מדינה לארגון כזה, היא אומרת, קשה להאמין שיהיו בשו בהסכמה.

במקום זאת היא מציעה להקים כמה קואליציות וסוכנויות בינלאומיות קטנות יותר, שישתתפו בהן מדינות חדורות-שליחות בעלות אינטרסים משותפים – כמו שהייתה ברית נאט"ו בשנות המלחמה הקרה. לדבריה, יש לבחון תחילה מהן הפונקציות שהאו"ם ממלא כיום ועודן נחוצות בתקופתנו; לגבש דעה בדבר הסרת האו"ם מהמשוואה, ומסירת פונקציות אלו לסוכנויות מקצועיות שאין להן יומרות מוסריות גרנדיוזיות; ואז להחליט מי ראוי להיות חבר בכל סוכנות פונקציונלית שכזו ומי לא.

רוזט מודה שיש אולי ערך מסוים ל"סדנת דיבורים" גלובלית שבה יכולה קוריאאה הצפונית להתרברב כרצונה, ורוסיה להעמיד פנים כאוות נפשה. אבל גוף כזה צריך להיות לכל היותר פורום לחילופי רעיונות ולהוצאת קיטור, בלי סמכויות ובלי תקציבים.

שמאלנות וסובלנות: מילים נרדפות?

מתיו יוסטון מציג ב'פוליטיקו' סקירת מחקרים מקיפה ועדכנית, המפריכה את הסטריאוטיפ המקובל על אודות דעות-קדומות: מתברר שהדעות הקדומות של ליברלים על שמרנים (ובמינוח ישראלי: שמאלנים על ימנים) אינן פחותות מהדעות הקדומות של שמרנים על ליברלים.

זה שנים שתגית האי-סובלנות מודבקת בשמרנים – ולא פעם בצדק. מנגד טענו השמרנים שהליברלים מפגינים חוסר-סובלנות באמצעות שימוש דכאני במוסכמות התקינות-הפוליטית (טענה שנשמעה לא מעט סביב מערכת הבחירות האחרונה בארצות הברית). הציבור שתמך בטראמפ יותר מכל ציבור אחר היה אותם אמריקנים שהרגישו כי לבנים ונוצרים נתונים לאפליה קשה בחסות התקינות-הפוליטית. הם הרגישו מושתקים.

איזה מחנה לוקה אפוא יותר בחוסר-סובלנות ובדעות קדומות כלפי המחנה היריב? ספרות המחקר מראה זה שנים כי במדינות מתועשות, בעלי ההשקפות השמרניות בענייני חברה ובעלי ההשקפות הדתיות הפונדמנטליסטיות נוטים לתכונות נפשיות כגון קונפורמיות ושאיפה לוודאות שהן קרקע נוחה לפיתוח דעות קדומות. מנגד, ליברלים וחילונים נוטים להיות פתוחים יותר לחוויות חדשות – תכונה הנחשבת נוגדן לפיתוח דעות קדומות. מכאן שאפשר לצפות כי שמרנים ונוצרים דתיים יהיו סובלנים פחות.

אלא שמחקרים פסיכולוגיים עדכניים יותר – חלקם הוצגו בינואר האחרון, במפגש השנתי של האגודה לפסיכולוגיה חברתית ולפסיכולוגיה של האישיות (SPSP) – מלמדים כי הדבר אינו פשוט כל כך. עולה מהם כי שמרנים וליברלים, דתיים וחילונים, כולם לוקים בדעות קדומות כלפי בעלי השקפות אחרות – במידה שווה.

יוסטון מתמקד במחקר של הפסיכולוג מארק ברנדט, איש אוניברסיטת טילבורג בהולנד שקיבל את הכשרתו המקצועית בארצות הברית. במאמר העומד להתפרסם בכתב העת לפסיכולוגיה Psychological Science מראה ברנדט כי עצם הצגתה של קבוצה מסוימת כבעלת נטייה פוליטית מסוימת, די בו כדי לאפשר ניבוי מדויק למדי בשאלה איזה מחנה, שמרנים או ליברלים, יבטא יותר דעות-קדומות כלפי קבוצה זו, ובאיזו מידה. מחלוקת ערכית-פוליטית היא המניע העיקרי לדעה קדומה מצד שמרנים ומצד ליברלים כאחד. בין פמיניסטים לפונדמנטליסטים יש הבדלים רבים, אך בכל הקשור לדעה-קדומה פוליטית מחנות אלה הם פשוט בבואות זה של זה.

ימניות נמצאת בארצות הברית במתאם עם הסתייגות מליברלים, מלהט"בים, מפמיניסטיות, מאתאיסטים, מנזקקי רווחה, ממהגרים בלתי-חוקיים, משחורים, ממדענים, מהיספנים, מאיגודים מקצועיים, מבודהיסטים, ממוסלמים, מהיפים, מהיפסטרים, מתומכי המפלגה הדמוקרטית, מפאנאקיסטים, ממהגרים, מבעלי הכנסות

נמוכות ומחוננים. לעומת זאת, שמאלנות נמצאת שם במתאם עם הסתייגות משמרנים, מנוצרים פונדמנטליסטים, מעשירים, מאנשי תנועת מסיבת התה, מחברות ענק, מנוצרים מאמינים, ממורמונים, מאנשי צבא, מקתולים, מהמשטרה, מגברים, מלבנים, מרפובליקנים ומדתיים.

פייסבוק תתקן - את מי?

האם כלי התקשורת החזק ביותר בתולדות האנושית יכול להסתגל לעולם שהוא עצמו יצר? פרהד מנג'ו (Farhad Manjoo) מספר בכתבה בניו-יורק טיימס מגזין כי מייסד פייסבוק מרק צוקרברג החל להכיר בשמץ מן הצד האפל במהפכה החברתית שהוא חולל.

כמעט שני מיליארדי בני אדם משתמשים בפייסבוק לפחות אחת לחודש, מתוכם כ-1.2 מיליארד מדי יום. אין במערב עוד כלי תקשורת מסוג כלשהו המתקרב לתפוצה זו. פייסבוק היה לכוח המניע החזק ביותר בפוליטיקה, והוא מחליף במהירות את הטלוויזיה כאמצעי הביזור המרכזי. בשנה שעברה גילתה פייסבוק שהנכס הזה הוא גם נטל. במהלך מערכת הבחירות לנשיאות בארצות הברית השתמשו בו תועמלנים

להפיכת בדיות לשערוריות ויראליות – כגון הסיפור המצוץ מן האצבע ולפיו האפיפיור פרנציסקוס הביע תמיכה בטרומפ. הרשת החברתית הייתה למפוצתם הגדולה של המידע הכוזב וחצאי האמתות שהתגלגלו באמצעי התקשורת האחרים. משתמשי הרשת דולים שקרים מערוצי הכבלים ומטוויטר ומגלגלים אותם אל קהלי הנישה הפוליטיים הששים לאמצם.

צוות חוקרים מאוניברסיטאות MIT והרווארד בדק את דרכי השינוף וההתפשטות של מיליון ורבע פריטים במהלך מערכת הבחירות, ומצא שהרשת החברתית שימשה תיבת תהודה להפצת מסרים מבית מדרשו של אתר החדשות 'ברייטברט' המזוהה עם הימין הלא-ממסדי. ממצאים אלה מהדהדים במידת-מה טענה ישנה כלפי התקשורת החברתית: שאנשים משתמשים באתרים כגון פייסבוק לחיזוק עמדותיהם הקודמות, באמצעות תעדוף של מידע המאשר אותן – והדבר בא על חשבון קיומו של בסיס ידיעות משותף לכול שבעזרתו מתקבלות הכרעות דמוקרטיות קולקטיביות.

על פי הכתבה, ברחבי העולם כולו נעשה פייסבוק מכשיר בידי גורמים השואפים לערער את החזון הגלובלי שביסוד פייסבוק עצמה, כגון מפלגות לאומניות המתנגדות לשותפויות בינלאומיות – ולהבדיל, ארגוני טרור כגון דאע"ש. הללו היטיבו לנצל לצורכי תעמולה את אופציית השידור החי שנוספה לפייסבוק בתחילת 2016 – למשל לשידור חי של פיגועי טרור והוצאות להורג.

צוקרברג ער לבעיה. לא מכבר פרסם גילוי דעת בכותרת "בונים קהילה גלובלית", האומר כי במוקד פעילותה של חברת פייסבוק יעמוד מעתה "פיתוח התשתית החברתית לקהילתנו". בראיון לכתבה אמר צוקרברג, "כשהקמתי את פייסבוק, הרעיון בדבר רישות העולם וחיבורו-יחדיו לא היה שנוי במחלוקת. הנחת המחדל הייתה שהעולם נע במילא בכיוון הזה, וראיתי את עצמי כתורם לקידומו – אך הנה אמתה זו עומדת לפתע בסימן שאלה".

המנשר החדש של צוקרברג אינו מטיל על פייסבוק אשמה כלשהי בחול'יים הגלובליים שהונחו לפתחה. ועדיין, החיזיון של חברה עסקית המודה בגילוי דעת פומבי כי מטרתה העיקרית נעשתה שנויה במחלוקת אינו מראה שכיח בימינו. "מתן קול לכל אדם הוא כוח חיובי מאוד בשיח הציבורי, כי הוא מגדיל את הרבגוניות של הרעיונות הנשמעים בציבור", כתב צוקרברג, "כך הוא לאורך כל ההיסטוריה. אך בשנה החולפת ראינו כי הדבר עלול גם לפורר את תפיסת המציאות המשותפת שלנו".

פייסבוק מתכננת עכשיו לערוך את פיד החדשות שלה באופן שירסן את השמועות, התעמולה ותיאוריות הקשר המציפות אותו. הדבר דורש מהחברה לעשות דבר שלא עשתה מעולם: להתעלם מהלייקים של המשתמשים. סינון זה יעמיד בפני החברה מכשולים מוסדיים, פילוסופיים, ובסופו של דבר גם כספיים. נראה כי צוקרברג עדיין עסוק בעיקר בסוג הבעיות שאפשר לפתור באמצעי ההיפר-קישוריות שהוא מאמין

בהם, ולא בבעיות שאמצעים אלה חוללו. עיניו נשואות, כדבריו, לעבר "בניית תשתית חברתית לפתרון הבעיות המודרניות, שתאפשר לאנושות לעבור לשלב הבא". בייחוד הוא מדבר על הצורך לסגל את התשתית של פייסבוק לרישות המונים למטרות ארוכות-טווח; למשל, לא רק להודעה על כך שהם שרדו באסון טבע או בפיגוע טרור, אלא גם למיזמים גדולים הדורשי תיאום בין המונים, כגון מניעת מגפות ושימת קץ לטרור.

קשה לומר שזהו רעיון שנוי במחלוקת; צוקרברג מטיף בעצם למין גרסה חדשה, דיגיטלית, של מיזם בניית המוסדות הבינלאומיים שלאחר מלחמת העולם השנייה. אלא שצוקרברג הוא מנהל, לא נשיא נבחר, כותב מנג'ו. ויש משהו מפחיד בכך שממונה מטעם עצמו מוביל מהלך כה מקיף, שאפתני ומשפיע.

כאמור, צוקרברג רק מתחיל להכיר בבעייתיות של הכלי החברתי שהוא בנה, ונראה כי הוא עושה זאת באופן מוטה ובררני. לדוגמה, משקיפים רבים יצביעו על כך שפייסבוק מפעילה כבר זמן רב סינון חמור של תכנים על פי תביעות התקינות-הפוליטית הליברלית, אך, מנגד, אינה מתרשמת במיוחד מקריאותיהם של מנהיגים יהודים וישראלים להרחיק ממנה מפגעים של אנטישמיות ואנטי-

ציונות רצחנית. ואולי אותה מחלה עצמה היא גם נחלת הכתבה בניו יורק טיימס והמחקר שהיא מצטטת – המבחינים רק בכך שהימין הקיצוני מנצל את פייסבוק, ולא בתמונת הראי של תופעה זו בקצה השמאלי של המפה.

